

INFORME DEL MERCAT SOCIAL 2019

Xarxa
d'economia
solidària
de Catalunya

Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya

Barcelona, octubre de 2019

Han participat: Guillem Subirachs, Rubèn Suriñach, Jordi Garcia, Alba Hierro, Laia Ollé, totes les organitzacions que han fet balanç social i estan al Pam a Pam.

Disseny, maquetació i correcció: L'Apòstrof, SCCL

Amb el suport de:

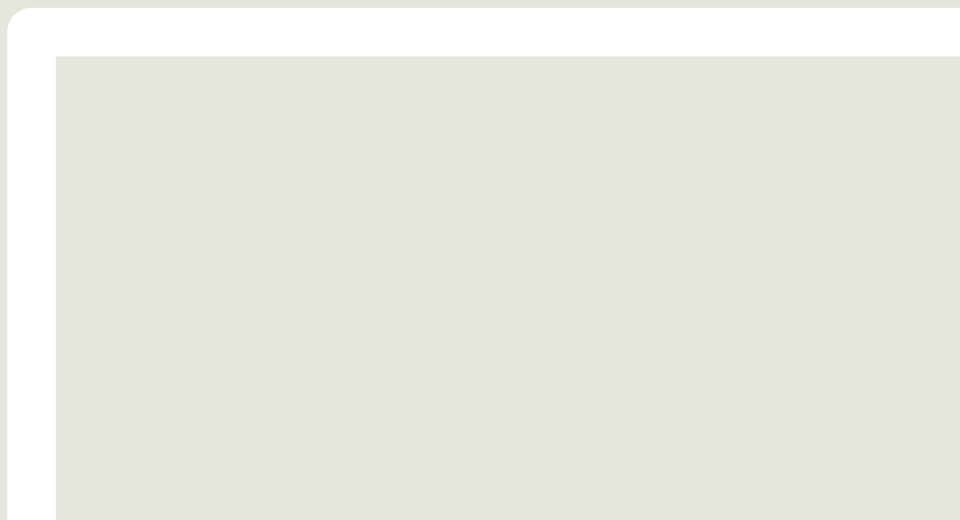
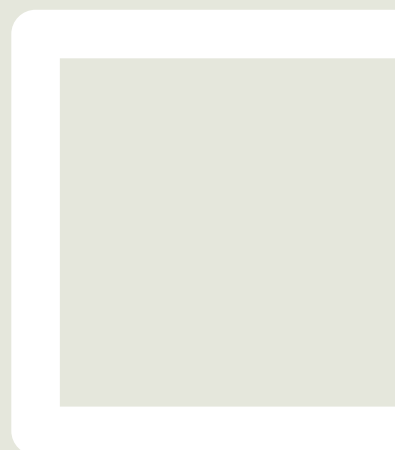
**Ajuntament
de Barcelona**

ÍNDIX DE CONTINGUTS

1. INTRODUCCIÓ	4
2. EL MERCAT SOCIAL COM A PRIORITAT ESTRATÈGICA	6
2.1 Què és el mercat social	7
2.2 Funcionament i principis del mercat social	9
2.3 Marc metodològic del mercat social	13
2.4 Debat: existeix ja un mercat social a Catalunya?	17
3. EL PAPER DE LA XES EN EL MERCAT SOCIAL	18
3.1 Evolució estratègica 2015-2017 i situació actual	19
3.2 Les eines i els processos d'articulació impulsats per la XES	21
3.3 Les eines i els processos d'articulació impulsats per la XES	27
4. LES XIFRES DEL MERCAT SOCIAL AVUI	30
4.1 Les organitzacions que fan balanç social	31
4.2. Magnituds econòmiques	43
4.3 Anàlisi d'indicadors de mercat social	49
5. ELS CRITERIS DEL MERCAT SOCIAL: EL COR DE LES ORGANITZACIONS	59
5.1. La democràcia	60
5.2 El gènere	66
5.3. La igualtat	73
5.4 El compromís ambiental	78
5.5 El compromís social	83
5.6 El benestar laboral	87
5.7 La salut econòmica	92
6. CONCLUSIONS	94

1

Introducció

El mercat capitalista fa rics uns quants a costa d'empobrir la majoria i destruir el planeta. Però aquest mercat no ha existit sempre; va necessitar quatre-cents anys i tenir els estats a favor seu per gestar-se i implantar-se. Avui dia, la mercantilització ha penetrat en pràcticament tots els àmbits de la vida, de manera que hem passat de ser societats amb mercat a fer de la societat en conjunt un gran mercat on tot es ven i tot es compra. La insostenibilitat ambiental, la pobresa i la desigualtat social entre gèneres, classes i pobles, l'individualisme exacerbada i la dissolució de les comunitats són efectes, entre altres, del domini absolut d'aquesta concepció del mercat.

Ara bé, si el mercat és una construcció històrica, aleshores podem concebre un mercat diferent i alternatiu al capitalista. Hipotèticament, un nou tipus de mercat que es regularia de manera democràtica, introduiria mecanismes de cooperació i solidaritat, i serviria per adquirir només determinats productes i serveis, de manera que els béns de mercat conviessin amb béns domèstics, béns públics i béns del comú, mentre que la coordinació a través del mercat per obtenir certs béns conviuria amb la autoproducció equitativa entre homes i dones dels béns domèstics, i la planificació democràtica i descentralitzada per a altres béns considerats socialment com a estratègics. Un sistema així permetria resoldre de manera eficient les necessitats més importants de totes les persones, distribuir equitativament la riquesa i els treballs per produir-la, i restaurar la sostenibilitat ecològica.

Una aproximació concreta a aquell tipus ideal de mercat, per realitzar ara i aquí, seria el que anomenem “mercat social”, un mercat que, a països com el nostre, ja es troba en procés de construcció: en aquest informe us ho expliquem.

Aquesta és la cinquena edició de l'informe de l'estat del mercat social català. La idea rere l'informe és aturar-nos, un cop a l'any, a sistematitzar i debatre sobre el mercat social com a estratègia d'expansió de l'economia social i solidària. L'informe s'estructura en sis capítols —aquesta introducció compta com el primer. Al segon (pàgina 6) esmolem la revisió conceptual del mercat social, i ho fem a través del marc conceptual i metodològic definit pels companys i membres de la XES, Jordi Garcia Jané i Rubèn Suriñach Padilla, amb la [Guia del Mercat Social](#), elaborada per la Diputació de Barcelona. Al capítol 3 (pàgina 18), posem al dia l'estat de les diferents eines i processos de construcció del mercat social impulsades per la XES, i incorporem un primer ventall de prioritats estratègiques definides en el procés de reflexió estratègica que està duent a terme la xarxa. Al capítol 4 (pàgina 30), fem aproximacions quantitatives a l'abast del mercat social català i a la seva composició i funcionament (en termes de facturació, ocupació, persones implicades, sectors i formes jurídiques principals, intercooperació, compres) a partir de les dades recollides amb el balanç social i el Pam a Pam. Al capítol 5 (pàgina 59), exposem els diferents indicadors agregats obtinguts durant l'any 2019, tant per al balanç social com per al Pam a Pam, i en relació amb els diferents blocs de valoració: democràcia, igualtat, medi ambient, compromís social, qualitat laboral i qualitat professional. Finalment, al capítol 6, de conclusions (pàgina 94), ressaltem els aspectes més destacats de l'anàlisi desplegat a tots els punts de l'informe.

2

El mercat social com a prioritat estratègica

2.1 Què és el mercat social

Text de la Guia del Mercat Social [Jordi Garcia Jané i Ruben Suriñach Padilla. Diputació de Barcelona, 2019]-

Vivim en un període de triomf cultural del mercat. Hem naturalitzat l'existència del mercat i presuposat la seva capacitat d'autoregular-se. El mercat, o millor els mercats en plural, han esdevingut un deu a l'altar dels quals se sacrifiquen drets i persones per aplacar la seva ira, per mantenir la seva «confiança» i «humor», no sigui cas que s'enfadin i desencadenin «turbulències» que ens sumeixin en noves crisis.

Segons el pensament econòmic dominant, el mercat és un mecanisme que, mitjançant els preus, relaciona i equilibra les necessitats d'oferents i demandants de manera eficient i beneficiosa per a ells i per a la societat, ja que, cercant els seus interessos particulars, generen el bé públic, una transsubstanciació màgica que Adam Smith va denominar la mà invisible del mercat.

Tanmateix, el desenvolupament del mercat lliure fa rics uns quants a costa d'empobrir a molts i acaba desencadenant la seva mateixa negació a través dels processos de concentració i centralització del capital que donen lloc a oligopolis i monopolis, els quals impliquen la desaparició de la lliure competència i, doncs, del mercat lliure.

D'altra banda, un mercat completament lliure, en el sentit que no topa amb restriccions a la compravenda, no ha existit mai fora dels tractats d'economia. Tot mercat té unes normes que restringeixen la llibertat d'elecció. I si un mercat sembla lliure és perquè n'acceptem inconscientment les restriccions. Per exemple, avui dia està prohibit el mercat d'esclaus, el treball infantil, la compra de vots, la construcció amb amiant, la venda d'algunes drogues o de cotxes molt contaminants, etc. Altra cosa és que aquestes transaccions es facin d'amagat en un mercat paral·lel o negre. De la mateixa manera com els oferents no poden posar-se d'acord per repartir-se el mercat o pactar preus. També almenys en teoria. Igualment, els governs poden fixar un salari mínim, que afecta el mercat de treball, i uns tipus d'interès al diner, que afecta el mercat financer, i totes dues regulacions, de retruc, influeixen en tots els preus del mercat de béns i serveis.

Així mateix, no hi ha un sol tipus de mercat, ni el mercat ha existit sempre, ni quan ha existit ha tingut sempre el mateix pes com a principi organitzador de l'economia. No hi ha, doncs, un mercat sinó moltes classes de mercat, segons sigui l'objecte de la transacció —béns i serveis, treball, sol, diner—, segons l'abast geogràfic —local, regional, nacional, internacional— i segons el grau de regulació.

El mercat capitalista n'és tan sols una modalitat, una modalitat que es caracteritza per ser un mercat tendencialment global, total i autoregulat. Però no ha existit sempre. Els mercats capitalistes van necessitar quatre-cents anys (segles xvi-xix) i tenir els estats a favor seu per vèncer els que se li oposaven i finalment implantar-se. D'ençà d'aleshores, tota la història del capitalisme podem interpretar-la com una lluita constant pels límits del mercat, tant geogràfics com d'allò que s'hi ven i s'hi compra, és a dir, per decidir allò que és o no mercaderia. Mentre que la classe capitalista desitja esborrar tots els límits per fer negoci i mercantilitzar el món i la vida sense pràcticament excepcions, les classes populars voldrien imposar com més restriccions millor, perquè l'experiència els diu que, en molts àmbits, la intervenció del mercat els perjudica i, en alguns casos, a més, els sembla immoral. Per la seva banda, l'estat intervé contínuament per modelar el mercat, sovint per beneficiar les grans empreses capitalistes.

Com acabem de recordar, el mercat no és cap institució eterna ni immo­dicable. Hi ha altres maneres, complementàries o alternatives, de coordinar les decisions econòmiques, distribuir els recursos i accedir als béns i serveis que necessitem per viure. Per organitzar l'economia, històricament les societats han fet servir, en més o menys grau, mecanismes com la donació, la reciprocitat o comensalitat (la redistribució voluntària de l'excedent), la redistribució (la redistribució obligada de l'excedent per part de l'estat) i l'administració domèstica (l'autosuficiència), a més de l'intercanvi (el mercat). I encara aquest últim mecanisme ha tingut fins avui dues variants: els intercanvis amb preus institucionals o taxats i els intercanvis a preus variables, que correspon­drien a l'anomenat mercat autoregulat. Tanmateix, amb el desenvolupament del capitalisme, el mercat lliure s'ha entronitzat com a principi econòmic dominant, i el treball, la terra i el diner han estat convertits en mercaderies; aleshores hem passat de societats amb mercats a societats de mercat.

Els mercats són hàbils per produir grans quantitats de béns privats, però molts d'aquests béns tenen un valor social dubtós (per exemple, la infinitat de models de cotxes o de iogurts existent). En canvi, demostren ben poca capacitat de produir béns públics. A més, no eviten les externalitats ambientals negatives; per exemple, l'informe Stern qualifica la insensibilitat del mercat respecte al canvi climàtic com la més gran i més extensa fallada del mercat que s'hagi vist mai.

Així mateix, malgrat que el mercat ajuda a distribuir els recursos escassos, ho fa acceptant la desigualtat. El mercat es mou pel principi que una moneda equival a un vot; en aquest aspecte només té en compte les necessitats i els desitjos de la part solvent de la societat, la que té poder de compra, ja que en el mercat només s'expressen les preferències d'aquells qui tenen diners. Podríem dir que, en el mercat, les necessitats dels precisament més necessitats no compten i, per tant, en són expulsats, una forma soterrada de violència. Però, d'altra banda, entre els que hi romanen perquè posseeixen alguna cosa que altres volen aconseguir (un producte, treball, diners...), cadascú té un poder de mercat diferent; en aquest sentit, el mercat és també una correlació de forces entre els agents que hi intervenen, siguin demandants o oferents.

La dràstica reducció de la desigualtat social i la sostenibilitat ecològica exigeixen passar d'una societat de mercat capitalista a una economia amb mercat regulat mitjançant processos democràtics, i organitzada també per altres principis econòmics com la redistribució i la reciprocitat.

Si el mercat és una construcció social, i si no hi ha mercat sinó mercats, vol dir que ens podem plantejar la possibilitat de reintegrar el mercat dintre la societat, creant un mercat diferent, alternatiu, del capitalista, un mercat que anomenem mercat social. Un mercat social de l'economia social i solidària (ESS) ha d'estar format, no exclusivament però sí principalment, per transaccions comercials locals.

2.2 Funcionament i principis del mercat social

Abans que res, precisem que hi ha iniciatives d'ESS que produeixen béns i serveis que no es dirigeixen al mercat capitalista. D'una banda, són les entitats dedicades a produir serveis de no mercat per a les persones vulnerables —cooperatives d'iniciativa social, associacions i fundacions del Tercer Sector Social—, que tenen com a demandants les administracions públiques. En aquests casos, sol haver-hi diversitat d'oferents en un procés de pública concurrència, un dels requisits clau per parlar de mercat; però en canvi l'assignació de recursos es fa fora de les regles del mercat. De l'altra banda, trobem les entitats que produeixen béns o serveis consumits per les persones sòcies de la mateixa entitat, sigui un grup de criança compartida, un hort comunitari, un banc de temps, un grup de suport mutu o una comunitat de préstecs.

No obstant això, la gran majoria d'entitats d'ESS produeixen béns i serveis per al mercat capitalista i, fins i tot, les que no ho fan estan influïdes pels seus preus i per les característiques dels seus productes. Aleshores, la pregunta que ens plantejem és la següent: ¿podríem estructurar mercats alternatius en què els oferents fossin entitats d'ESS, els demandants aquestes mateixes entitats (que reben béns intermedis i serveis a les empreses) i una part rellevant de la població (que reben béns finals i serveis a les persones), i on els intercanvis es regissin per relacions no sols d'intercanvi sinó també de cooperació i solidaritat, generessin una distribució equitativa de la riquesa i resolguessin de manera eficient les necessitats més importants de tots els seus membres?

El comerç just o les AMAP franceses ja són intents de crear intercanvis justos. Es tracta d'experiències valuosíssimes en què un col·lectiu de persones consumidores renuncia al seu superior poder de mercat enfront de les persones productores, siguin camperols del Sud o del Nord, i s'avenen a participar en transaccions justes. Ara bé, ¿seria possible estructurar xarxes d'intercanvis estables, és a dir, mercats, que no depenguessin del sobre esforç permanent de persones mogudes per fortes conviccions ètiques, sinó que tinguessin inscrites l'equitat, la sostenibilitat i la solidaritat dins de la seva estructura mateix, dit d'una altra manera, fora possible crear un mercat social en què el seu funcionament alternatiu fos vist com pur sentit comú?

Figura 1.
L'ESS dins el mercat capitalista

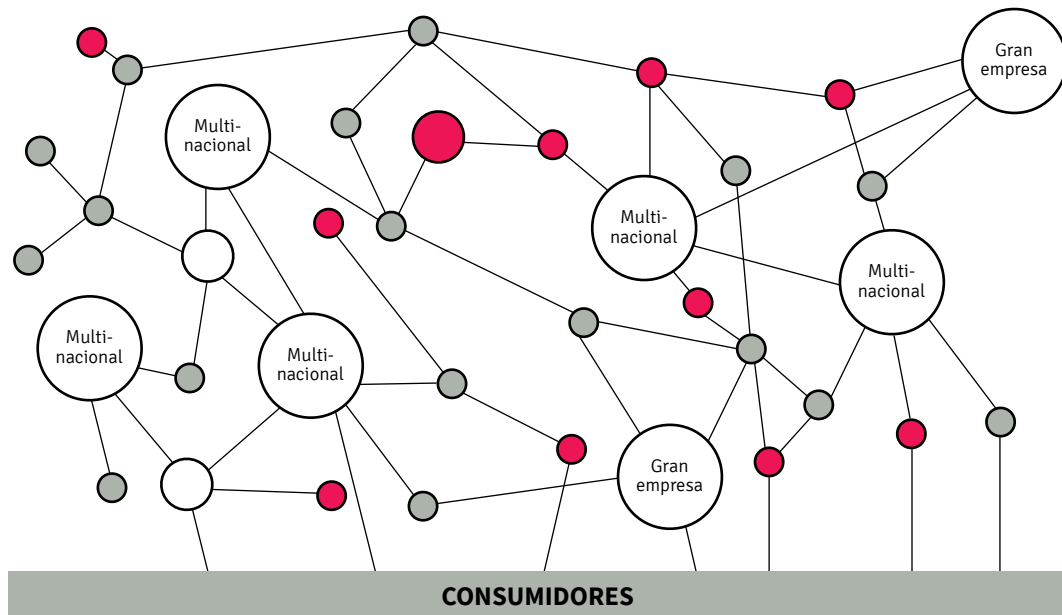
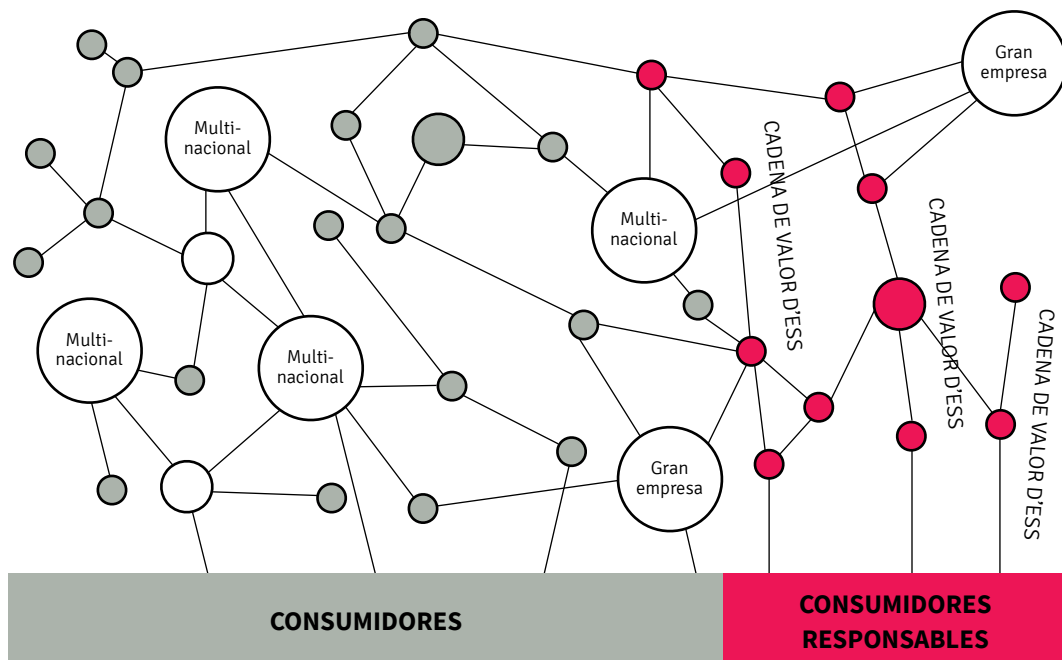

Figura 2.
L'ESS dins un mercat social

Figures 1 i 2. Ens podem adonar intuïtivament de la importància que té per a l'ESS que les seves empreses s'articulin entre si i, alhora, amb els consumidors responsables, només que comparem la visibilitat de la part blava de la xarxa (que representa l'ESS) en la primera figura amb la de la segona. Tot i tenir els mateixos nodes a les dues figures, en aquesta segona la visibilitat de l'ESS és molt superior a la primera.

No és fàcil donar d'entrada una resposta afirmativa. La mera existència d'un mercat servit per productors d'ESS, és a dir, per entitats de propietat col·lectiva, gestió democràtica i, fins i tot, compromeses amb accions solidàries, no garanteix que aquestes, en comptes de guiar-se pels interessos propis (guanyar més, treballar menys...), ho facin pels interessos dels consumidors ni, menys encara, de la societat, ni que siguin solidaris amb els altres productors d'ESS en lloc de relacionar-s'hi com a competidors. ¿Com podem no repetir una de les principals febleses de la interessant experiència iugoslava de socialisme autogestionari (1960-1970), en què va anar creixent la desigualtat de resultats entre les empreses autogestionades d'un mateix sector d'activitat i entre diferents sectors, i, per tant, de salaris dels seus treballadors? Com podem passar dels interessos grupals als interessos generals?

Certament, algunes d'aquestes tendències es podrien corregir aplicant polítiques fiscals redistributives, com també d'estímul a la innovació i la recerca, però per a això hauríem de disposar d'un estat facilitador de l'ESS que en aquests moments no tenim. Un mercat social, doncs, hauria de superar tant com poguéssim aquesta mancança des de l'ESS mateix.

Tenint tot això en compte, ens permetem aventurar quatre principis que hauria de complir un mercat social:

Principi 1: El mercat social només ofereix productes socialment útils i sostenibles ecològicament, fets per entitats de l'ESS i properes.

Els productors del mercat social són entitats de l'ESS (cooperatives, associacions, fundacions, societats laborals, centres especials de treball...) i algunes de mercantils que també operen de manera responsable. Totes aquestes entitats construeixen ofertes amb valors —sostenibilitat, participació, solidaritat, etc.—, en el nucli de les quals hi ha béns i serveis que satisfan les necessitats i els desitjos legítims d'altres persones.

Principi 2: El mercat social propicia els preus justos, és a dir, la distribució equitativa del valor entre les parts productora i consumidora, i també compartint-lo amb la comunitat.

La gestió democràtica del mercat, la creació de mecanismes redistributius, la transparència de costos i salaris, la multiplicitat d'ofertants i demandants, així com les relacions de confiança, solidaritat i cooperació que formen part també del mercat social, propicien que els preus siguin justos.

Principi 3: El mercat social és gestionat de manera democràtica i transparent pels seus grups d'interès: productors, consumidors i la comunitat.

Es constitueixen òrgans de govern del mercat social formats per representants dels productors i consumidors, així com dels moviments socials emancipadors —feminisme, ecologisme, sindical, veïnal, etc.—. Aquests òrgans donen d'alta els productors, i poden també donar-los de baixa si no s'adeqüen als valors de l'ESS els productes que ofereixen al mercat social —per preus abusius, productes de baixa qualitat, competència deslleial...— o el seu comportament com a

entitat —pèrdua de l'equitat de gènere, reducció del compromís amb les finances ètiques, etc—. Intentaran sempre, però, mantenir una actitud inclusiva respecte a les entitats si compleixen uns mínims i mostren voluntat de millora. A més, aquests òrgans aproven i modifiquen quan calgui les normes del mercat, introdueixen sistemes de certificació participativa i de reputació, resolen els conflictes que s'hi puguin produir i gestionen el «tribut» sobre els beneficis. Per executar totes aquestes funcions, disposen del suport d'una estructura professional estable. També es constitueix un grup independent i legítimat per avaluar les entitats i els productes que formen part del mercat social, així com un altre encarregat de les tasques d'arbitratge i mediació en conflictes que es produeixin al mercat. Aquests òrgans de govern són específics del mercat social, no de cap «família» concreta de l'ESS, i es van creant progressivament a mesura que en sorgeix la necessitat, sempre de baix a dalt, del nivell local o comarcal al nacional.

Principi 4: El mercat social es reproduïx de manera ampliada.

El mercat social es reproduïx de manera autònoma; és autosuficient, no depèn de l'economia capitalista ni de l'administració pública (per bé que aquesta hi pugui col·laborar), o en depèn molt poc, gràcies al progressiu tancament de les cadenes de valor de l'ESS, a l'ús d'una moneda pròpia i el seu finançament per mitjà de la quota anual que paguen els productors per pertànyer-hi, a una mena de tribut sobre els beneficis que han d'abonar aquells productors que acaben l'exercici amb guanys, i al 5% del valor de la moneda pròpia del mercat social descomptat als consumidors cada cop que la converteixen en euros.

Així mateix, la reproducció del mercat social no és simple, sinó ampliada, perquè és funcional als interessos d'agents econòmics complementaris: la qualitat global dels seus béns i serveis atreu progressivament més persones consumidores, i això al seu torn multiplica els productors que evolucionen cap a l'ESS, i perquè el fons social instituit (vegeu pàgina 97) genera noves iniciatives d'ESS, en aquest cas no mercantils sinó comunitàries, un dels altres pilars bàsics de l'ESS. De fet, podem considerar el mercat social, en si mateix, com un gran comú, tal com el defineix Fernando Sabín:

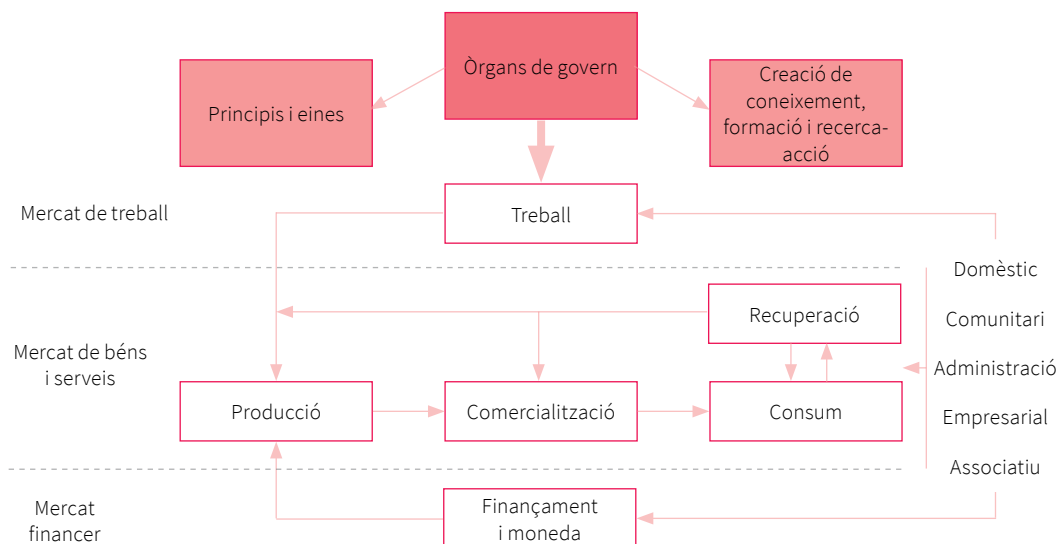
Aquesta institució/eina de construcció pràctica d'economia solidària sostinguda per una comunitat que la gestiona de forma democràtica i participada (...) i la seva experimentació en els últims anys ha posat de manifest l'interès que suscita intervenir col·lectivament en el mercat des de la voluntat de fer que els interessos de la producció i del consum arribin a un punt coincident, posant valors ètics i solidaris com a elements de mediació.

2.3 Marc metodològic del mercat social

-Text de la *Guia del Mercat Social* [Jordi Garcia Jané i Ruben Suriñach Padilla. Diputació de Barcelona, 2019]-

Tot seguit intentarem definir un marc metodològic que permeti encabir i, en certa manera orientar estratègicament, totes les mesures i accions que es poden emprendre per promoure l'àmbit local d'un mercat social més ampli, que en el nostre cas és el mercat social català. La figura 3 representa un possible marc des d'on enfocar i incorporar les diferents actuacions. S'hi defineixen els principals elements d'un mercat social. A continuació descrivim aquests elements, així com el sentit de les accions o mesures que s'hi inclouen.

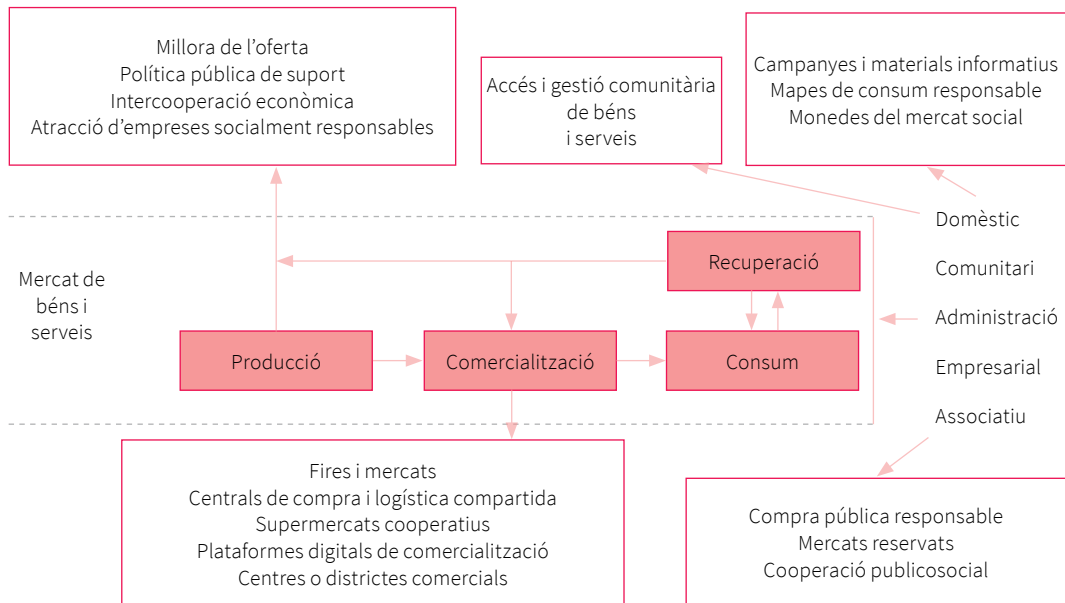
Figura 3.
Marc metodològic del mercat social català

Mercat de béns i serveis

El mercat de béns i serveis està format per les fases de producció, comercialització, consum i recuperació. Pel que fa a la baula de la producció, les accions de promoció del mercat social tenen a veure amb el reforç i l'extensió del teixit productiu d'ESS, així com amb l'atracció i la suma d'empreses properes a l'ESS —empreses familiars, petits comerços i tallers industrials, tots ells amb pràctiques de responsabilitat social; un conjunt que podríem denominar pimes mercantils responsables—. Una de les peces clau en aquest reforç del teixit productiu és la intercooperació com a mecanisme d'agregació i coordinació empresarial al llarg de la cadena de valor, creant xarxes denses de cooperació empresarial, tant sectorials com territorials.

Figura 4.

El mercat de béns i serveis

Quant a la comercialització, es proposen mesures per afavorir i facilitar l'accés dels béns i serveis de l'ESS al gran consum. Aquest és, segurament, un dels terrenys menys fressats per l'ESS a Catalunya, ja que sovint s'ha cenyit a fires i mercats. A partir d'experiències internacionals com els supermercats cooperatius, i aprofitant també el potencial de les noves tecnologies, s'obren possibilitats de comercialització que poden permetre fer salts d'escala importants en la baula de la producció.

A la baula del consum, podem distingir cinc tipus d'agents de consum: les llars, les comunitats, l'administració pública, el món empresarial i el món associatiu. Aquesta diferenciació s'explica pel fet que les accions difereixen en el disseny i la implantació segons qui compra els béns i serveis. Per incrementar el consum de béns i serveis de l'ESS en l'àmbit domèstic, les accions s'han d'adreçar a potenciar la sensibilitat social de la ciutadania i apropar-li les opcions de consum responsable. Si ens ho mirem des d'una perspectiva comunitària, l'accés a béns i serveis d'ESS per la comunitat consisteix en iniciatives d'autoorganització col·lectiva i majoritàriament d'activisme no remunerat dedicat a proveir-se o a gestionar de manera col·lectiva aquests recursos. Quant al consum des de l'administració pública, es plasma en la compra pública responsable, els mercats reservats i la cooperació publicosocial per a la gestió de recursos, serveis i equipaments, i, per tant, parlem de l'important paper de comprador que té l'administració. Pel que fa al món empresarial, la inclusió de clàusules de comerç just en les licitacions o l'obligació de subcontractar entitats de l'ESS com a condició d'execució del contracte, i també una política de subvencions condicionades al consum responsable, poden ser eines efectives per augmentar el consum de béns i serveis de l'ESS. Finalment, amb relació al món associatiu, el conjunt d'actuacions pot ser una combinació entre les adreçades a l'àmbit domèstic i les adreçades al món empresarial.

En la recuperació de residus, es tracta que les entitats de l'ESS que integren una mateixa cadena de valor dissenyin sistemes per a la recuperació dels materials, sovint amb el suport d'empreses recuperadores especialitzades, les quals dins de l'ESS acostumen a ser fundacions, cooperatives d'iniciativa social, associacions, centres especials de treball i empreses d'inserció.

Mercat financer

Quan parlem de mercat financer ens referim al conjunt d'agents i instruments que afavoreixen la circulació de diners pel cycle del mercat, i que canalitzen, per tant, l'estalvi individual i col·lectiu cap a la inversió productiva o el consum. En aquest cas, els instruments que proposem permeten flexibilitzar i ampliar el finançament de l'ESS, amb l'assumpció d'inversions que tinguin el suport de l'administració i el teixit d'ESS pel seu marcat caràcter estratègic, i amb la posada en circulació de monedes pròpies dels mercats socials per evitar que la capacitat de compra s'acabi escapant cap a les empreses de capital.

Mercat de treball

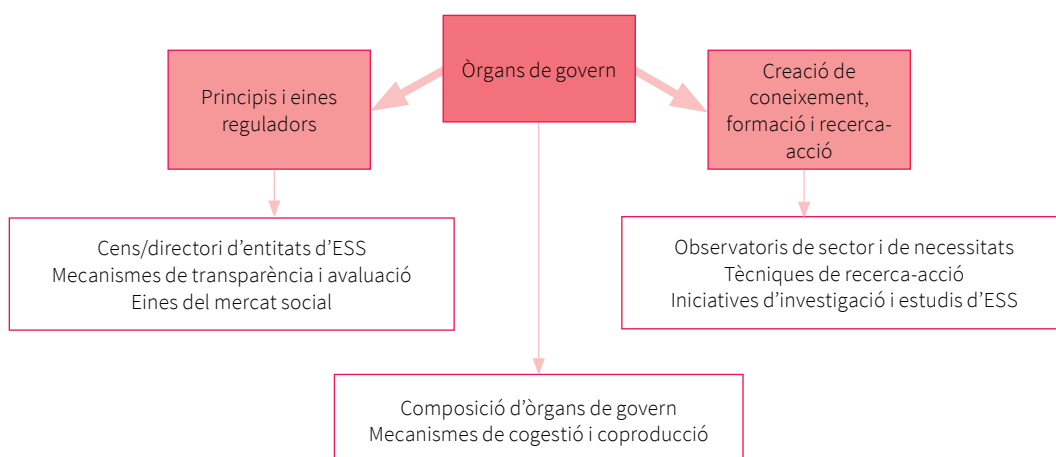
Aquest seria el tercer mercat del mercat social, el de les persones que treballen, o aspiren a treballar, en l'ESS. Per crear-lo necessitem programes educatius en ESS, borses de treball pròpies d'aquest àmbit i capacitat d'atracció laboral, la qual cosa guarda relació amb les condicions de treball a l'ESS.

Estructures i mecanismes ecosistèmics

Un dels principals riscos del mercat com a mediador de l'activitat econòmica és que la falta de regulació i la suposada «llibertat de mercat» amaguen unes asimetries molt grans en les relacions de poder i en la distribució de la riquesa, les quals es manifesten en les tensions empresari-asalariat, venedor-consumidor, gran empresa-pime, lobbies empresarials-administració pública, economia-natura, etc.

Figura 5.

Estructures i mecanismes ecosistèmics

Partint de la base que un mercat ha de tenir un caràcter descentralitzat i distribuït, des d'una perspectiva d'ESS aquest mercat necessitarà uns mecanismes reguladors clars, decidits per una governança democràtica i transparent que permeti definir-ne l'estratègia i que intervingui tant en la defensa i l'arbitratge de les tensions que es puguin produir, com en la promoció i escalament de projectes clau, i en la reducció de les desigualtats. Les estructures i mecanismes ecosistèmics es plasmen en tres grans instàncies:

- Òrgans de govern: espais de decisió i gestió entre els diferents agents representatius d'un mercat social determinat, d'acord amb els principis generals del mercat social.
- Principis i eines: conjunt de regles i sistemes de funcionament que ordenen i defineixen qui forma part del mercat social, així com els seus drets i deures, una qüestió especialment important quan són referits a situacions d'arbitratge o litigi.
- Creació de coneixement i recerca-acció: la magnitud de l'objectiu que representa construir un mercat social català, i el fet que sigui una experiència inèdita, requereix també molta activitat de recerca i de creació de coneixement que ajudi a superar punts crítics i riscos, com també a aprofitar millor oportunitats i fortaleces.

Aquesta visió general de totes les parts que compondrien un mercat social ens permet entendre la dimensió i complexitat d'aquest projecte socioeconòmic, i ens emplaça a preguntar-nos en quin punt estem avui, a Catalunya, en relació amb aquesta idea de mercat social.

2.4 Debat: existeix ja un mercat social a Catalunya?

A l'escola d'estiu organitzada per la XES enguany, es va dedicar un espai a reflexionar sobre el mercat social com a estratègia d'expansió de l'ESS. La primera pregunta amb què vam decidir començar la sessió va ser, precisament, si existia ja un mercat social a Catalunya. La pregunta es va plantejar de manera binària (existeix o no existeix) per afavorir el debat, tot i que probablement té més sentit parlar d'un procés progressiu amb fites o graus d'acompliment, més que no pas d'un gran objectiu final que ens digui si tenim o no tenim un mercat social. A continuació detallem les reflexions que van sortir al debat.

Sí, ja tenim un mercat social

- Si ens comparem amb fa vint anys tenim molta més configuració d'ESS que aleshores.
- Existeixen moltes iniciatives (250 entitats sòcies de la XES!).
- Existeixen moltes consumidores responsables.
- La falta d'una estructura interna forta i fàcilment identificable ens permet una estratègia de creixement per pol·linització que ja s'està donant.

No, encara no tenim un mercat social

- No tenim òrgans de govern [No hi ha quòrum que aquest sigui un element clau per considerar que un mercat existeix, ja que en el mercat capitalista tampoc hi ha un sol òrgan de govern validat].
- No hi podem satisfer totes les nostres necessitats.
- La cadena de valor darrere dels productes oferts per entitats de l'ESS no és íntegrament d'ESS.
- Desequilibri de sectors
- No tenim sector industrial pràcticament --> Això ens dificulta escalar en producció
- Tenim poc sector primari
- Desequilibri territorial.
- Falta articulació i intercooperació entre els projectes d'ESS.
- No som inclusives, el gruix de persones que participen d'iniciatives d'ESS és gent blanca de classe mitjana/alta amb estudis.
- No estem resolent necessitats socials ni tenim una estratègia per fer-ho.
- Som difícilment identificables des de fora.

El que podem extreure de les respostes és que encara queda camí per recórrer per tenir un mercat social prou estès, i que cal afinar les prioritats estratègiques que s'estableixen per assolir un mercat social inclusiu, equilibrat territorialment i sectorialment, articulat i identificable. Al punt següent analitzem l'estratègia de la XES dels últims anys i comencem a dibuixar el debat de les prioritats estratègiques.

3

El paper de la XES en el mercat social

3.1 Evolució estratègica 2015-2017 i situació actual

En aquest punt revisarem l'estratègia de construcció de mercat social impulsada per la XES, sobretot a partir del febrer de 2015, moment en què encetem un nou cicle de treball marcat per la reflexió estratègica duta a terme en els anys anteriors al si de la Xarxa. A l'assemblea de febrer de 2015, quan aprovem el pla estratègic 2015-2017, dibuixem [aquesta estratègia de mercat social](#):

(...) vam fer un diagnòstic col·lectiu, que va situar quatre grans eixos sobre els quals treballar: la Fira, el balanç social, el foment de la intercooperació i afavorir processos d'articulació sectorial. De fons es percebia la necessitat que el treball fet des de tots aquests àmbits estigués més coordinat. Fruit d'aquesta coordinació, en va sorgir l'informe de l'Estat del Mercat Social Català 2014, i un itinerari de mercat social dins de les activitats de la quarta edició de la Fira d'Economia Solidària (que incloïa una trobada d'intercooperació, la presentació de l'informe, la trobada de monedes socials i la trobada d'espais de gestió comunitària, entre d'altres). Després de la Fira, i vist l'èxit de l'informe, apareix una oportunitat interessant per anar més enllà en l'articulació de les diferents eines i processos: el desenvolupament d'un web propi del mercat social català.

Així doncs, l'estratègia de mercat social es va fonamentar en una premissa bàsica: a diferència d'altres territoris de l'Estat, la XES no generaria un ens específic des del qual impulsar-lo, i encara menys un que prenguéss la forma de cooperativa mixta en què empreses i consumidores s'haguessin d'associar per formar-ne part¹. Aquesta premissa parteix de la concepció de la XES com a espai facilitador i potenciador –fins i tot el podríem considerar òrgan regulador– de les relacions econòmiques dins del mercat social, però en cap cas mediador o intermediari. Així doncs, descriuíem el mercat social com una realitat que no passa només dins de les “fronteres” de la XES, sinó que ens vèiem com a agent central i regulador de l'ecosistema cooperatiu, on el nostre principal paper era la creació d'instruments o eines al servei de les organitzacions i persones, i la facilitació de processos d'articulació, tant territorials com sectorials. Partint d'aquesta premissa, es va decidir que les principals expressions del mercat social projectades per la XES fossin aquestes dues: [la web del mercat social català](#), i l'Informe de l'[Estat del Mercat Social Català](#).

Les eines o instruments de què vam disposar –com es descriu al fragment de més amunt– eren la FESC, el balanç social i les trobades d'intercooperació. Aquestes eines han evolucionat durant aquests anys, especialment la FESC i la seva influència territorial (les fires d'ESS com a eina s'han replicat en molts municipis de la mà de les XES locals, ajuntaments i ateneus cooperatius) i el balanç social, amb la seva [incidència sobre la compra pública responsable](#) i el desplegament de nous itineraris sectorials i territorials. També se n'han incorporat de noves, com el Pam a Pam, com a eina de mapatge i de “descobriment” d'iniciatives d'ESS arreu. Les trobades d'intercooperació, en canvi, van tenir empenta fins al 2017 i, finalment, la comissió d'intercooperació va deixar d'estar activa el 2018.

1 - A Madrid i Aragó el Mercat Social pren forma de cooperativa mixta, de manera que consumidores i proveïdors de béns i serveis s'han associat sota el mateix paraigües.

Quant als processos d'articulació, la creació de xarxes locals ha tingut, sens dubte, molt més èxit que les sectorials: de les cinc xarxes locals que hi havia al 2015, s'ha passat a onze xarxes consolidades i vuit en fase de constitució actualment. En canvi, els processos d'articulació sectorial han tingut un èxit desigual, i avui podem dir que tenim un referent sectorial de les finances ètiques i solidàries (FETS), i una Sectorial d'Habitatge. Hi ha hagut diversos processos d'intercooperació sectorial que s'han donat els darrers anys en el marc de la XES, que s'han acabat convertint més aviat en projectes d'intercooperació socioempresarial (grups cooperatius, cooperatives de segon grau), més que no pas articulacions de caràcter sociopolític. Un exemple clar el trobaríem en la [Xarxa de Restauració i Cultura Cooperativa](#) (XAREC).

Més enllà de les eines i processos, l'estratègia del 2015 preveia també una intervenció coordinada per impulsar el mercat social entre totes les comissions implicades: FESC, Balanç Social, Intercooperació, Pam a Pam (més tard), les xarxes sectorials i les xarxes locals. D'aquesta manera, es van començar a fer reunions de l'Àrea de Mercat Social de la XES, però la implicació de les comissions va ser irregular, i va ser la Comissió d'Intercooperació la que va entomar l'impuls i seguiment de l'estratègia de mercat social, amb el suport de la Comissió de Balanç Social. D'aquesta manera, la Comissió d'Intercooperació s'encarregava de fer seguiment dels processos d'articulació sectorials i, també, d'impulsar la intercooperació entre les organitzacions de la base social de la XES. La Comissió de Balanç Social, per la seva banda, donava suport tècnic per gestionar el web del Mercat Social i per coordinar l'elaboració de l'Informe de Mercat Social, amb la implicació del Pam a Pam.

La imatge que ens podem fer de la situació actual en relació amb aquella estratègia de mercat social definida el 2015 és que algunes eines i processos han anat perdent pes (intercooperació) o s'han desplegat a un ritme molt lent (sectorials), mentre que d'altres han anat creixent a un ritme accelerat, augmentant el seu impacte, però seguint una estratègia pròpia, descoordinada de la resta. És a dir, la FESC, el balanç social, el Pam a Pam i les xarxes locals tenen avui una incidència molt més gran que fa quatre anys, però la seva acció no està (prou) coordinada ni se'n dedueix que la construcció de mercat social sigui un nexa comú. Síntoma d'això és la poca activitat i centralitat de la web de Mercat Social. D'alguna manera, podem dir que els arbres no deixen veure el bosc. És evident que el superior impacte de les eines de què ens hem dotat per alimentar l'ecosistema del mercat social de Catalunya és positiu: més persones coneixen i consumeixen béns i serveis de l'ESS, i més empreses i entitats en formen part. Al punt següent expliquem l'evolució de les diferents eines i processos esmentats, per, seguidament, reprendre la reflexió estratègica de construcció de mercat social des de la XES.

3. 2 Les eines i els processos d'articulació impulsats per la XES

Pam a Pam

Pam a Pam és el mapa col·laboratiu de l'economia solidària a Catalunya. Neix el 2012 com una prova pilot a la ciutat de Barcelona, per donar resposta a les demandes d'informació de persones que volien consumir de manera més responsable. Proposa una metodologia participativa, on és la mateixa ciutadania qui alimenta el mapa, a través de formacions en economia solidària i entrevistes presencials a les iniciatives del territori. El desembre del 2014 se'n fa el llançament a tot el territori català. Des de llavors, la comunitat s'ha consolidat i les formacions i el qüestionari d'entrevistes s'han anat adaptant a la realitat de l'economia solidària a Catalunya.

En els darrers anys, el discurs de l'economia solidària s'ha fet fort. D'una banda, l'administració hi ha destinat recursos i, de l'altra, la Xarxa d'Economia Solidària s'ha articulat cada cop més de manera sectorial, la comunitat de Pam a Pam s'ha anat hibridant i ara el mapa s'alimenta tant de la informació que hi aporten les xinxetes (persones activistes) com de mapatges intensius al territori vinculats a xarxes locals, ateneus cooperatius o projectes de diagnòstic d'ESS impulsats pels municipis, sempre sota la lògica de ser una eina al servei del moviment d'economia solidària. En aquest sentit, també s'ha anat desenvolupant la tecnologia per oferir serveis que puguin ser útils a aquestes articulacions de l'ESS, com la possibilitat d'incrustar el mapa en webs externs que han fet set ateneus cooperatius i la XAREC, i que els permet visibilitzar els punts de Pam a Pam al seu territori, així com punts externs amb què tenen contacte.

Aquesta no és l'única novetat de caire tecnològic. Al desembre de 2018 vam alliberar el codi i ara és públic i es pot consultar en el nostre repositori de gitlab². Això ha facilitat el naixement d'un projecte germà del Pam a Pam impulsat per REAS País Valencià: Tornallom³. A més, en una aposta per la sobirania tecnològica, s'ha reforçat la comunitat digital del Pam a Pam amb un seguit de trobades formatives que han permès augmentar-la i dotar-nos d'eines per poder-la gestionar de manera col·lectiva. Una de les millores tecnològiques que es veurà reflectida en aquest informe és que ara les avaluacions poden marcar els indicadors que es compleixen de cada criteri i no sols la suma agregada, de manera que ens permet analitzar dades desglossades d'acompliment de cadascun dels indicadors que, en molts casos, ens donen informació molt més detallada de les pràctiques de les iniciatives avaluades.

A més, com veurem quan analitzem les dades, s'ha fet una aposta de creixement territorial destinant recursos a tenir persones actives durant tot l'any 2019 a Ponent, Terres de Girona, Vallès Oriental i Camp de Tarragona. Aquestes persones es vinculen especialment al mapatge d'iniciatives de producció agroecològica, un sector que s'ha decidit impulsar com a estratègic per al creixement de l'ESS.

Actualment (octubre de 2019), el mapa compta amb més de 850 punts publicats en tot el territori català, amb iniciatives en quinze sectors econòmics i la pàgina web rep unes vint mil visites anuals de consumidores responsables.

2 - <https://gitlab.com/pamapam>

3 - <https://tornallom.org/ca/>

Balanç social

Es tracta d'una de les eines amb més recorregut dins de la XES, ja que es va iniciar el 2007; d'ençà d'aleshores, l'eina s'ha anat polint, fruit d'un procés col·laboratiu en què han participat desenes de persones expertes i un centenar d'organitzacions. El balanç social va començar com a eina d'autodiagnòstic, complementària al balanç comptable, amb què empreses i entitats elaboren un diagnòstic del seu funcionament en relació amb qüestions ambientals, socials i de bon govern, i emprenen processos per millorar en aquests aspectes. El balanç social avalua de manera sistemàtica, objectiva i periòdica sis grans característiques de tota empresa o entitat que vulgui ser socialment responsable: la democràcia, la igualtat, el compromís ambiental, el compromís social, la qualitat laboral i la qualitat professional. Avui, a més de servir per a les empreses i entitats per a la diagnosi i millora contínua, és també una certificació, ja que cada **balanç s'avalua**, es fan auditories i es concedeix un segell.

Existeixen dues modalitats de balanç (la bàsica i la completa), per tal d'oferir itineraris adaptats a les diferents necessitats: el **balanç social bàsic** (BSb) és una bateria reduïda d'indicadors que es consideren els mínims imprescindibles per avaluar criteris d'ESS i per formar part del mercat social. El balanç social, en la seva **versió completa**, és l'eina per a la millora continuada de les organitzacions i que acredita l'excel·lència en ESS. Pel que fa a la millora continuada, el balanç social permet tenir un diagnòstic complet de l'organització, i integrar els resultats periòdics en la presa de decisions estratègiques i de gestió. De fet, des del 2018, la Comissió de Balanç Social ofereix la possibilitat d'obtenir informes de recomanacions de millora individualitzats, per facilitar el procés de reflexió. D'altra banda, fer el balanç social permet obtenir el segell, després d'accedir a un acompanyament per part de la Comissió de Balanç Social quant als compromisos de millora i la seva visibilitat.

És important destacar el paper del balanç social com a peça fonamental en la construcció de mercat social, ja que és l'eina que ens permet comprovar que, efectivament, les organitzacions proveïdores o amb les quals es vol intercooperar actuen sota criteris d'ESS. Per això, totes les organitzacions que fan el balanç social (en qualsevol de les seves modalitats) apareixen al catàleg de mercat social del nou web⁴. A més a més, amb tota la informació recollida mitjançant el balanç social, es pot obtenir una comptabilitat socioambiental agregada per mostrar a la societat quins són els estàndards de l'ESS català en aquest mateix informe.

Com a fites destacades del darrer curs, cal remarcar especialment tres iniciatives:

- **La confluència en el marc de REAS Red de Redes:** en un procés que va començar el 2018. Durant aquest 2019, des de la plataforma Ensenya el Cor, s'han recollit dades de totes les xarxes de **REAS Red de Redes**, de manera que s'han comptat que 530 organitzacions han fet balanç social a tot l'Estat, la qual cosa permet obtenir una àmplia agregació estadística, segregable per territoris.
- **L'itinerari d'avaluació de projectes de gestió comunitària: el balanç comunitari.** De forma conjunta, la XEC (la Xarxa d'Espais Comunitaris), un equip de dinamització de persones vinculades a la gestió comunitària, el programa de Patrimoni Ciutadà de l'Ajuntament de Barcelona i la XES hem estat treballant durant l'any 2018 per desenvolupar la primera versió del balanç comunitari, i el 2019 hem fet la primera recollida de dades, en què han par-

4 - <http://mercatsocial.xes.cat/ca/catalog-dorganitzacions/>

ticipat 11 projectes de gestió comunitària, com la Lleialtat Santsenca, l'Associació Cultural Casa Orlandai o l'Ateneu l'Harmonia.

- **La vinculació del balanç social amb la compra pública responsable:** fa uns quants anys que treballem amb diverses administracions per aconseguir que, a través de la compra pública responsable, derivin la seva gran capacitat de compra –i, per tant, de generació d'activitat econòmica– cap a l'ESS, alimentant el mercat social i tallant els fluxos cap a les empreses de capital. En [aquest article](#) us expliquem les principals fites dels darrers anys.

FESC

La Fira d'Economia Solidària de Catalunya (FESC) és la principal plasmació del mercat social català, l'esdeveniment anual de referència a Catalunya amb projecció internacional que reuneix la gran diversitat d'experiències i pràctiques de l'economia social i solidària catalana.

La primera edició de la Fira es va celebrar el 2012 i, des d'aleshores, s'ha convertit en una cita imprescindible per al sector cada mes d'octubre al complex fabril Fabra i Coats de Sant Andreu de Palomar, a Barcelona, espai que compta amb més de 15.000 m² de superfície. El nombre d'expositors no ha parat de créixer des de la primera edició i l'edició 2019 comptava amb més de dos-cents expositores. A l'edició de 2018 es van comptabilitzar 11.000 visitants durant el cap de setmana i van circular 27.000 ecosols (la moneda de la Fira).

A la Fira hi ha representats tots els productes i serveis necessaris per cobrir les necessitats de la vida quotidiana amb criteris ecosocials i de transformació social: habitatge, alimentació, oci, coneixement, cooperativisme, comercialització justa, serveis a persones i empreses, finances i assegurances ètiques, inserció laboral, empenedoria social, energies renovables, formació i educació, etc.

La Fira, a més de ser un gran aparador per a les organitzacions participants, és un espai de trobada, debat i intercooperació, ja que hi ha un programa d'activitats molt extens, amb 80 xerrades que aquest 2019 abordaran com treballa l'ESS les resistències en un moment de col·lapse climàtic i auge del feixisme. Per això, la nació convidada d'aquest any és Andalusia on les companyes de REAS Andalusia ens explicaren les iniciatives d'ESS que estan duent al seu territori i com aquestes resisteixen davant del creixement del feixisme que es reflecteix en els últims resultats electorals.

El lema d'aquest any "L'economia ha canviat. I tu, a què aspirem?", vinculat a un cartell de to humorístic, té per objectiu fer un salt d'escala i interpellar un públic més ampli que es qüestionari el seu consum i que s'apropi a la Fira per trobar-hi alternatives.

La Fira és la plasmació pràctica del paper que juga la XES com a xarxa de pràctiques econòmiques alternatives, de manera que és un espai de consolidació de la mateixa Xarxa com a referent sociopolític per promoure l'ESS a Catalunya.

Xarxes locals

Una xarxa local és una agrupació d'entitats i persones en un territori concret (municipi, comarca, barri...) que s'articulen amb la voluntat d'impulsar l'ESS i esdevenir el referent territorial de l'economia solidària, intercooperant, visibilitzant el teixit local, construint mercat social i incidint en les administracions públiques locals per tal de promoure una economia al servei de les persones. Actualment existeixen les següents xarxes locals:

- XES Terrassa
- XES Barcelonès Nord
- Impuls Cooperatiu de Sants
- XES Sant Cugat
- Taula Eix Pere IV
- XES Baix Llobregat
- Teler Cooperatiu
- XES Sant Andreu
- Cooperasec – XES Poble Sec
- XES Maresme
- XES Ripollès
- XES Garrotxa
- XES L'Hospitalet
- Coopoblet

A més, hem de tenir en compte que hi ha xarxes locals que estan en fase constitutiva.

3.2.5. Xarxes i processos sectorials

Sectorial d'Habitatge Cooperatiu i Transformador

Aquesta xarxa sectorial es va anar gestant durant el 2018, i a l'assemblea general ordinària de 2019 es va ratificar la seva adhesió a la XES. Aquesta xarxa és iniciativa de sis entitats: La Dinamo, La Xarxaire, Ruderal, La Borda, Perviure i Sostre Cívic. El seu objectiu és enfortir el model d'habitatge cooperatiu en cessió d'ús i treballar conjuntament per fer-lo possible.

Han redactat una [carta de principis](#) que defineix el model d'habitatge que defensen:

- L'apoderament col·lectiu com a motor del model, que pugui servir al conjunt de les classes populars per resoldre col·lectivament l'accés a un habitatge digne i adequat.
- Inclusivitat: que sigui una alternativa assequible per al màxim de llars, de diferents sectors culturals i nivell d'ingressos.
- Propietat col·lectiva: que sigui netament antiespeculatiu, i que contribueixi a consolidar la concepció de l'habitatge d'acord amb el seu valor d'ús i no el seu valor de canvi.

- Generador de noves xarxes de solidaritat i suport mutu: que cada projecte pugui esdevenir un nou espai des d'on seguir cooperativitzant el consum o el treball, o des d'on articular-se amb altres lluites socials del territori i implicar-se amb l'entorn.
- Sostenibilitat que posa la vida al centre: que tingui cura del medi ambient dibuixant projectes sostenibles que redueixin l'impacte ambiental i el consum de recursos. Així mateix, que ofereixi l'oportunitat d'impulsar models de convivència diferents, que permetin viure més en comunitat, compartint espais i serveis, i enfortint els llaços de solidaritat i de cura mútua amb les persones amb què compartim el projecte.
- A més, la Sectorial ha definit una llista amb els elements imprescindibles i recomanables del model, i que pots consultar en aquest document.

Finançament Ètic i Solidari (FETS)

FETS és una associació de segon nivell creada l'any 1999 i conformada per [trenta-cinc entitats](#) del tercer sector, de la cooperació internacional, de l'economia social i solidària i de les finances ètiques (moltes són membres de la XES).

La missió de FETS és contribuir a la transformació social basada en els valors de la justícia global i la sostenibilitat, fomentant el desenvolupament del sistema de finances ètiques i solidàries a favor d'una economia justa i sostenible socialment i ambientalment que incorpori les visions de l'economia feminista, ecològica i solidària. La seva visió és ser una organització de referència tant per a les entitats de finances ètiques com per a la comunitat, i esdevenir un espai de trobada per enfortir el sector de les finances ètiques i solidàries.

L'any 2019, FETS [ha celebrat els seus 20 anys](#) d'història i en aquest marc ha presentat el seu [Pla Estratègic](#) per als propers anys, que estableix que les finalitats són:

- Enfortir el sector de les finances ètiques i solidàries
- Ser un espai de trobada del sector de finances ètiques i solidàries
- Contribuir al desenvolupament de les finances ètiques
- Apropar les finances ètiques a l'economia social i solidària
- Visibilitzar els impactes del sistema financer i econòmic a escala local i global, especialment sobre les dones, i les alternatives per una economia justa
- Incidir en l'àmbit polític a favor d'un sistema financer ètic.
- Així mateix, el Pla Estratègic de FETS preveu una línia d'actuació específica per reforçar el paper de FETS en l'ecosistema de les finances ètiques a Catalunya i l'Estat, la qual cosa implica esdevenir l'espai d'articulació de les finances ètiques en l'àmbit de l'ESS a través de la XES i de REAS.

Activitats destacades durant el curs 2018:

- Dinamització del grup de finances ètiques en el marc del procés del Fòrum Social Mundial de les Economies Transformadores.
- Coordinació conjunta amb la Comissió de Publicacions de la XES del llibre coral "Valors, reptes i límits de les finances ètiques", de la col·lecció EINES, i presentació del llibre coral en el marc de la VII FESC.

- Treball conjunt amb la Comissió de Balanç Social de la XES sobre la mesura de l'impacte social de les finances ètiques.

A més, compartim amb la XES la participació a diverses xarxes i plataformes, especialment [laCo-ordi](#) (Coordinadora Catalana pel Comerç Just i les Finances Ètiques).

Xarxa d'Espais Comunitaris (XEC)⁵

En els darrers anys, l'aparició d'espais/projectes gestionats de manera comunitària ha anat agafant cada cop més força, si bé la necessitat de comptar amb aquests punts de trobada, formació, creació i autoorganització és una pràctica històrica que es remunta als ateneus, casals populars, i cooperatives de principis del segle XX. Per això, des de diversos col·lectius es planteja la necessitat de constituir una xarxa amb capacitat d'intercanviar coneixements i recursos en diferents àmbits, des de la gestió fins al finançament, passant pel foment del cooperativisme o el treball cultural.

Reconeixent les diverses formes i mitjans (l'okupació, el lloguer o la gestió d'equipaments públics), compartint una sèrie d'objectius, valors i models d'organització, comuns a l'economia social i solidària (ESS); unes formes de fer que sumin i vagin configurant espais que escapin al control del mercat i les seves polítiques, per reforçar-ne les alternatives. És per això que, l'any 2017, es va constituir la [Xarxa d'Espais Comunitaris \(XEC\)](#), i ha estat treballant conjuntament amb la XES en el [balanç comunitari](#) i amb la voluntat conjunta d'impulsar la gestió comunitària.

Tal com versa el manifest fundacional de la XEC,

“els Espais Comunitaris són fonamentals a l'hora de posar en pràctica el model de barri, de poble i de ciutat en què volem viure. L'objectiu és construir espais on poder decidir, a partir dels coneixements col·lectius, des dels més tècnics als més creatius, sobre tot allò que ens envolta. Eixamplant aquestes pràctiques ens reapropriem de les nostres vides, generant nous models de consum, d'oci i de relació, amb un impacte dins de les nostres comunitats que resol moltes necessitats compartides, de tipus econòmic, laboral, formatiu, de lleure o d'autoorganització.

Reivindiquem la gestió d'allò comú i d'allò públic a partir de les pròpies comunitats, amb autonomia i independència. La construcció d'aquests espais va molt més enllà de la prestació d'un servei. Pensem que cal concebre una altra relació al voltant del concepte “públic” més enllà de la vinculació amb les institucions i que les comunitats han de poder gestionar els recursos que els són propis en qualsevol matèria.”

5 - Aquest text és una adaptació del manifest fundacional de la Xarxa d'Espais Comunitaris, disponible aquí: <http://xec.cat/>.

3.3 Les eines i els processos d'articulació impulsats per la XES

Com a XES ens convé reflexionar sobre el punt en què ens trobem, perquè la falta de visió de conjunt i d'acció coordinada ens pot estar restant capacitat de transformació. És per aquest motiu que hem engegat un procés de reflexió estratègica sobre el particular, que va tenir la seva primera fita a l'escola d'estiu d'enguany, i que seguirà fins al començament del 2020. Al final d'aquest procés la voluntat és haver definit una sèrie de prioritats estratègiques per impulsar el mercat social, i un full de ruta amb les accions necessàries per assolir-les.

Així doncs, a la data de la publicació d'aquest informe el que podem fer és mostrar l'estat de maduració del debat, especialment arran de l'escola d'estiu i les elaboracions del grup de treball. A continuació desgranem els diferents temes detectats com a rellevants per part d'aquests dos espais de treball, per a l'impuls del mercat social des de la XES.

Aspectes vinculats a la manera com s'ha d'organitzar el mercat social i quin enfocament ha de tenir:

- La governança del mercat social i la relació amb altres actors de l'ESS:

quin paper ha de jugar la XES en la governança del mercat social? I com s'han d'implicar altres actors de l'ESS com l'Associació Economia Social Catalunya (AESCAT), o la Xarxa d'Ateneus Cooperatius?

- El paper de les administracions públiques:

de quina manera han de participar les administracions públiques en la construcció del mercat social (rol en la governança, eines de foment i reforç, etc.)? Com es relacionen els diferents nivells institucionals, des del nacional fins al local?

- La vinculació amb moviments socials i propostes econòmiques alternatives com procomuns, economies feministes i el decreixement:

Quin paper han de jugar la diversitat de moviments socials, propostes econòmiques alternatives i, fins i tot, el món sindical? Es preveuen espais de definició estratègica on, més enllà dels actors de l'ESS, puguin participar més diversitat de moviments?

- L'enfocament cap a les necessitats socials i els col·lectius més vulnerables:

De quina manera s'incorpora els col·lectius més vulnerabilitzats al mercat social, tant des d'un punt de vista economicolaboral, com també polític. Com definim les necessitats socials i de quina manera les transversalitzem en l'organització i la pràctica del mercat social?

- L'arrelament territorial del mercat social:

Com s'ha d'articular territorialment el mercat social? De quina manera es connecten i quins mecanismes s'estableixen per vincular nivell nacional, supramunicipal i local, tant en aspectes de governança, com també des d'un punt de vista economicoorganitzatiu?

Aspectes vinculats a mesures estratègiques per impulsar:

- Detectar i cobrir els buits en les cadenes de valor:

Com podem connectar més i millor les cadenes de valor entre empreses, i fins al consum final? En quins sectors detectem buits rellevants i de quina manera impulsem projectes socioempresarials que puguin donar-hi resposta?

- La definició i l'impuls de projectes en sectors estratègics: agricultura, educació, habitatge, indústria, digital, cures...

En un context de col·lapse socioambiental, tenim prou coberts des de l'ESS els sectors bàsics per al sosteniment de les necessitats? Quins són els sectors clau per a la transició ecològica? On tenim buits destacats i com impulsem projectes socioempresarials que puguin cobrir-los?

- La creació d'un relat comú i reconegut sobre el mercat social

De quina manera comuniquem a la ciutadania l'existència del mercat social i la seduïm perquè derivi el seu consum i treball cap a l'ESS? Quin ha de ser el relat del mercat social i quins mecanismes i eines definim per projectar-lo?

- La necessitat d'arribar a més consumidores (sensibilització i educació)

Connectat amb el tema del relat, de quina manera engruïm la massa crítica de persones consumidores que ha de permetre fer viable els projectes productius? A quins sectors s'ha d'arribar per aconseguir atraure més consumidores cap al mercat social? I com fidelitzem i incentivem el consum un cop a dins?

- El consum organitzat i agrupat per reforçar l'oferta

Més enllà del consum individual en el mercat social, és vàlida la hipòtesi de grans cooperatives de consum per facilitar i habilitar projectes productius? Com connectem el cooperativisme de consum agroecològic amb experiències de consum cooperatiu d'escala com Som Energia i Som Connexió?

- L'ús de moneda social

Quines condicions (massa crítica consumidora, oferta finalista, escala territorial) s'han de complir per fer viable una moneda social que permeti fer re-circular els diners dins del mercat social?

- La formació i la capacitació tècnica

Quines capacitats s'han de reforçar entre les persones del teixit de l'ESS per tal de reforçar els sectors d'activitats detectats com a prioritaris? Com conjuguem les necessitats formatives amb els mecanismes existents a l'ecosistema de l'ESS (ateneus cooperatius, administracions públiques)?

- El foment de la intercooperació per guanyar escala i diversitat

Quins mecanismes i espais fan falta per afavorir la intercooperació en les seves múltiples formes (sectorial-horitzontal, sectorial-vertical, intersectorial)? Com incentivem la intercooperació enfocada als sectors estratègics?

- Incidir en l'educació des de l'escola fins a la universitat per incloure propostes alternatives al relat capitalista

Més enllà dels mecanismes comunicatius, com introduïm l'ESS i els seus valors en els diferents nivells del sistema educatiu? Quins mòduls o eines formatives fan falta per cada nivell educatiu, i quina oferta hi ha ara?

4

Les xifres del mercat social avui

Les comissions de Pam a Pam i Balanç Social no només comparteixen l'objectiu de visibilitzar el conjunt de l'ESS catalana, sinó que treballen en el marc d'una estratègia conjunta de construcció del mercat social al voltant de la XES com a espai de referència. Aquesta estratègia passa per anar més enllà de les formes jurídiques utilitzant criteris de funcionament i d'acompliment per crear un conjunt d'indicadors que avaluen qüestions de democràcia, gènere, igualtat, impacte ambiental, compromís social i benestar laboral.

Ara bé, les lògiques de funcionament, els mètodes de recollida de dades, determinats objectius complementaris i els agents territorials que hi intervenen són diferents i, per tant, les dades que s'obtenen de cada una de les eines ens mostren fotografies diferents. Hem de tenir en compte, d'una banda, que el balanç social és una eina d'autodiagnòstic que posem a disposició de les entitats de l'ESS anualment. Per tant, analitzar les entitats que fan el balanç social ens ajuda, sobretot, a conèixer millor la situació actual de l'ESS, d'on prové i com ha anat evolucionant els últims anys. Per altra banda, les dades agregades de Pam a Pam ens donen una informació valuosa de la situació actual de l'ESS, però és especialment rellevant la informació que ens aporta sobre cap a quines iniciatives i territoris està avançant l'ESS.

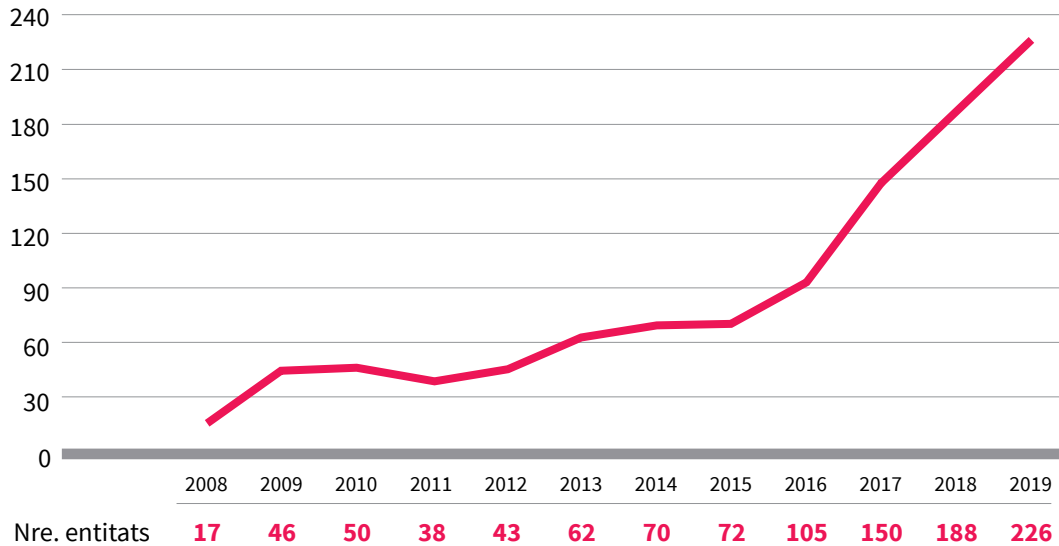
Per tot plegat, creiem que la millor manera d'exposar i analitzar la informació obtinguda en l'àmbit del mercat social –aquest apartat–, com per cada un dels criteris –apartat següent de l'informe– és fer-ho primer separant les dues eines per poder analitzar les especificitats de les dades que ens aporta i per arribar finalment a anàlisis i conclusions conjuntes.

4.1 Les organitzacions que fan balanç social

Per fer el balanç social hi ha hagut un període de dos mesos, entre el 2 de maig i el 30 de juny de 2019 en què tota organització de l'economia social i solidària que ha volgut participar-hi ha hagut de contestar 52 o 100 preguntes –en funció de la modalitat escollida, bàsica o completa– referents a la seva activitat durant l'any 2018. Preguntes que es divideixen en els àmbits de l'economia i la política de lucre, la democràcia interna, el gènere, la igualtat, la sostenibilitat ambiental, el compromís social i la cooperació, i el benestar laboral. El sistema d'avaluació dissenyat per la Comissió de Balanç Social de la XES permet valorar el grau d'acompliment de cada criteri i defineix si una organització accedeix o no al mercat social i entra, per tant, dins dels criteris de l'economia social i solidària.

Aquesta última edició del balanç social l'han completat 226 organitzacions: 125 han fet la modalitat completa i 101 la bàsica. Aquest fet representa un increment del 20% respecte de l'any anterior i reforça la tendència del darrer període, en què s'ha triplicat el nombre d'organitzacions participants: de les 72 del 2015 a les 226 actuals.

Gràfica 4.1.

Nombre d'organitzacions que han fet el balanç social 2008-2019

D'aquestes 226 organitzacions, n'hi ha 9 que no han arribat al valor mínim de l'avaluació i, per tant, no han accedit al mercat social ni les podem tenir en compte en l'anàlisi estadística. A partir d'ara, excepte si indiquem el contrari, la mostra a què ens referirem serà de 217 organitzacions, 123 de les quals han fet la modalitat completa i 94 la bàsica.

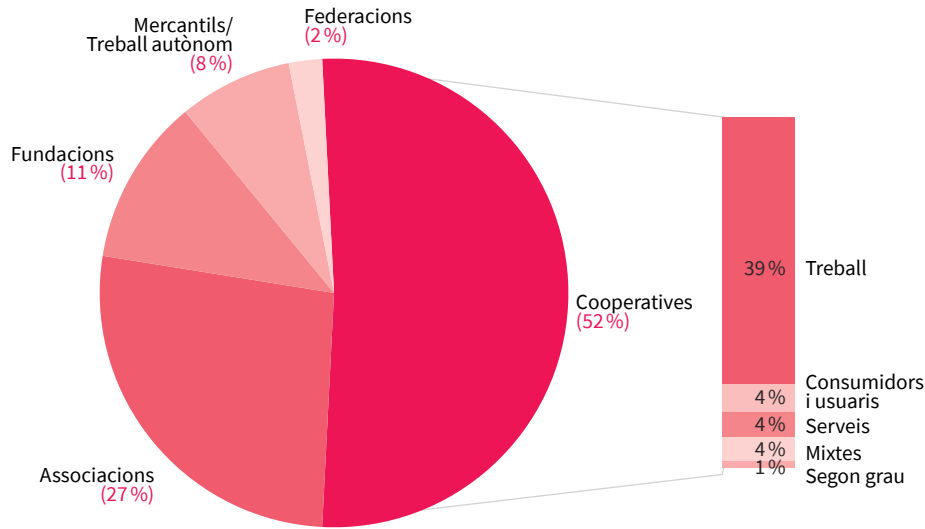
Formes jurídiques

Si ens centrem en les formes jurídiques, les cooperatives i les associacions conformen gran part del teixit d'organitzacions que fan el balanç social i representen el 52% i el 27%, respectivament; per tant, un 78% en conjunt.

Entrant en detall, les cooperatives de treball són la forma jurídica predominant (39%), seguida de les associacions (27%) i més lluny de les fundacions, amb un 11%.

Gràfica 4.2

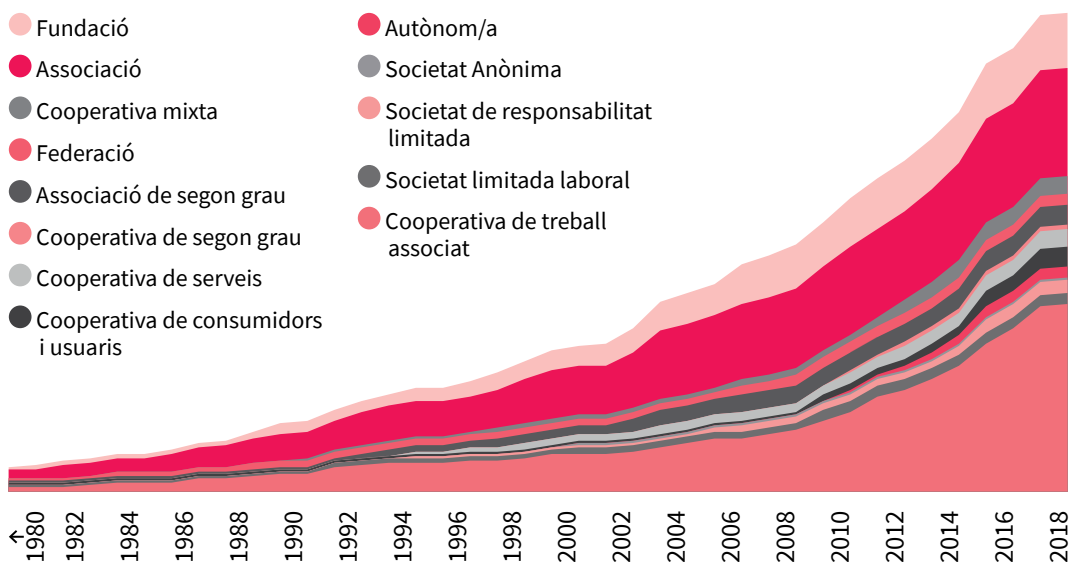
Nombre d'organitzacions que han fet el balanç social, segons la forma jurídica, 2019.

Fent una mirada enrere, veiem que, al llarg dels anys, tant les cooperatives com les associacions han estat les formes jurídiques principals però, a la vegada, les fundacions i les societats mercantils i el treball autònom han anat incorporant-se a poc a poc a fer-lo. L'evolució del nombre d'entitats que fan balanç social està molt relacionada amb la pròpia evolució del nombre d'entitats que s'estan creant al voltant de l'ESS en aquests darrers anys. Si ens fixem en l'any de constitució de les organitzacions que aquesta última campanya han fet el balanç social (Gràfica 4.3) veiem que, de les 217 entitats que aquest any l'han superat, l'any 2009 només n'existien 112, el 51,6%. És a dir, els últims deu anys, i especialment entre el 2014 i el 2016, han suposat un gran creixement d'entitats de l'ESS, sent les cooperatives de treball la forma jurídica absolutament predominant també en aquest període, amb 57 cooperatives noves de les 105 organitzacions que s'han creat en aquests últims deu anys.

Gràfica 4.3

Any de constitució de les entitats que fan balanç social, 2019.

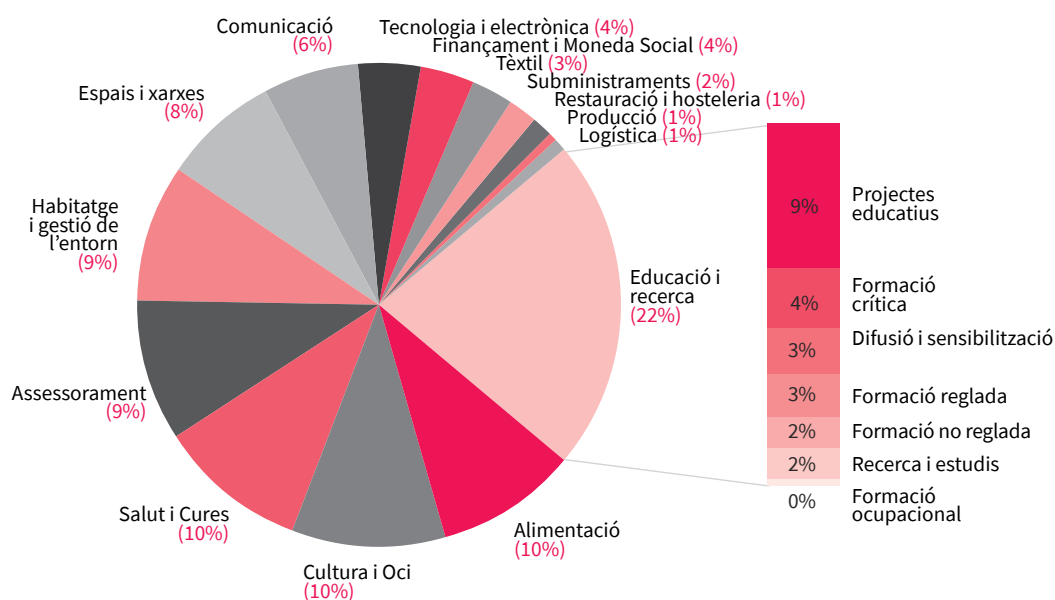

Sectors

Analitzant les dades per sectors d'activitat obtenim una sèrie de conclusions. La primera és que l'educació i la recerca s'han establert els últims tres anys com el sector principal; actualment és el sector d'un 22% de les entitats. Si mirem el detall, els projectes educatius, la formació crítica i la difusió i la sensibilització són els àmbits on més entitats treballen. La segona conclusió ve derivada de la distribució força equitativa que hi ha entre la resta de sectors. En concret, l'alimentació, la cultura i oci, la salut i les cures, l'assessorament, i l'habitatge i la gestió de l'entorn són sectors cada un dels quals té aproximadament un 10% de pes i que s'estableixen com a sectors amb una representació significativa.

Gràfica 4.4

Percentatge de participació, segons sectors, 2019

Com vèiem en el cas d'Educació i recerca, és útil mirar el detall de cada sector per saber a quins àmbits estem arribant i a quins no. Amb aquest objectiu, la taula 4.1 mostra el nombre d'entitats de cada sector i el nombre de subsectors on són presents aquestes entitats. Per exemple, el sector de la comunicació en si està format per quatre subsectors: mitjans de comunicació, disseny i arts gràfiques, comunicació audiovisual i serveis de comunicació. Posant "4 de 4" a la taula volem dir que en aquests quatre subsectors com a mínim hi ha una entitat de les 14 que pertanyen a la comunicació.

Taula 4.1

Participació segons sectors, 2019

Sector	Nre. d'entitats	Nre. de subsectors on hi ha entitats que fan balanç social
Educació i recerca	48	7 de 8
Cultura i oci	22	7 de 12

Taula 4.1		
Participació segons sectors, 2019		
Salut i cures	22	5 de 10
Assessorament	20	4 de 4
Alimentació	20	7 de 10
Habitatge i gestió de l'entorn	20	4 de 8
Espais i xarxes	17	3 de 5
Comunicació	14	4 de 4
Finançament i Moneda social	9	4 de 5
Tecnologia i electrònica	9	3 de 5
Subministraments	4	3 de 4
Restauració i hostaleria	3	2 de 4
Logística	2	2 de 6
Producció i/o venda d'altres productes manufacturats	1	1 de 4
Total	217	58 de 94

Quant a la participació d'organitzacions en funció dels seus àmbits de pertinença, observem que el 62% de les entitats són sòcies de la XES. Un percentatge que va arribar a ser del 81% l'any 2017. Vist des d'una altra perspectiva, encara queda camí per recórrer perquè aquest nombre representa un 52% de les entitats sòcies de la Xarxa.

A banda de la XES, Pam a Pam, Coop57 i Barcelona + Sostenible segueixen sent els principals grups d'interès on estan presents les entitats.

Taula 4.2		
Principals grups d'interès, 2019		
Grup d'interès	Nre. d'entitats	% respecte al total
Xarxa d'Economia Solidària	137	63%
Pam a Pam	88	41%
Coop57	81	37%
Barcelona + Sostenible	42	19%
Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya	24	11%

4.1.2. Les organitzacions que participen al Pam a Pam

Metodologia

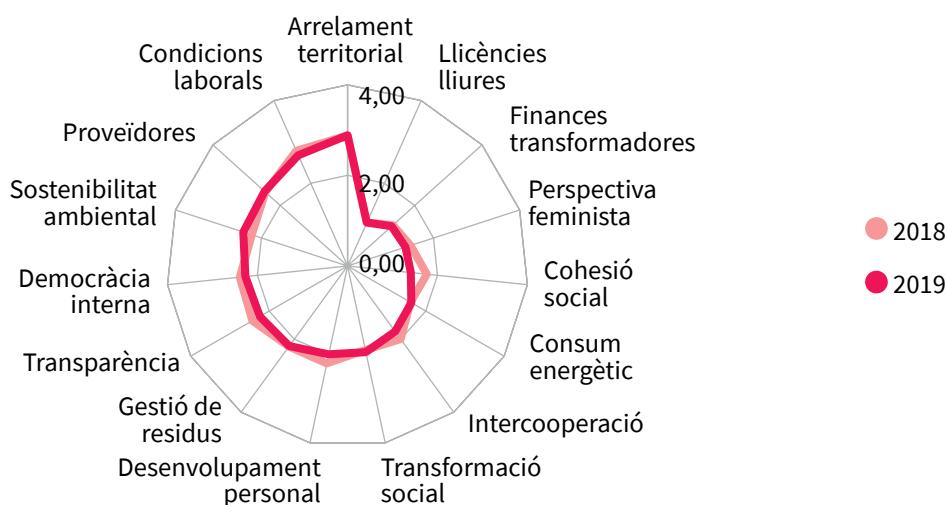
El període de noves entrades analitzat és de 21/08/2018 a 30/09/2019 i hi ha un total de 206 nous punts al mapa, un dels quals no s'ha tingut en compte de cara a l'anàlisi agregada perquè era un valor anòmal (en volum de facturació) i tenia dades incorrectes (en el nombre de persones).

Per tal que un punt aparegui al mapa de Pam a Pam, una persona prèviament formada per l'equip de Pam a Pam, visita l'iniciativa i li fa una entrevista per conèixer a fons com funciona. Aquesta entrevista, a més de recopilar dades bàsiques de Pam a Pam, consta de 15 criteris qualitius per avaluar l'organització interna, el paper en el mercat social, l'impacte social i l'impacte ambiental de la iniciativa. Cada criteri es pot acomplir o no i dintre de l'acompliment hi ha una gradació de l'1 al 5 per tal de posar en valor diferents graus d'assoliment d'aquell criteri. Per tal que les avaluacions siguin homogènies, s'han desenvolupat cinc indicadors per cada criteri, que es poden puntuar amb 0, 0,5 o 1 punt. Es publiquen al mapa aquells punts en què la meitat més 1 dels criteris que apliquen es compleixen (compleixen un o més indicadors).

Un primer cop d'ull a l'acompliment general de criteris ens donarà una foto d'allò que s'avalua amb el qüestionari de Pam a Pam i quins són els punts forts i febles de les noves iniciatives del mapa. En la gràfica 4.5, veiem l'avaluació mitjana dels 15 criteris. Notem que la gràfica està sobre 4 i no sobre 5, que seria el valor màxim. La mitjana d'acompliment dels criteris és d'1,98 sobre 5, similar però 0,07 punts més baixa que en el cicle anterior. Observem que, com ja ha passat en edicions anteriors, el criteri amb menys acompliment és el de llicències lliures amb un 1,05 sobre 5, i el màxim és el d'arrelament territorial amb un 2,89 sobre 5. Aquesta màxima i aquesta mínima es corresponen amb els mateixos criteris i pràcticament amb la mateixa mitjana que els resultats de l'informe del Mercat Social Català del 2018 (2,88 i 1,05 per Arrelament territorial i Llicències lliures, respectivament). De la mateixa manera, l'ordre dels criteris segons l'acompliment és similar i, tal com anirem desgranant en les properes pàgines de l'informe, moltes puntuacions en què hi ha alguna variació es deuen als sectors entrevistats durant aquest curs

Gràfica 4.5

Acompliment mitjà de tots els criteris de Pam a Pam

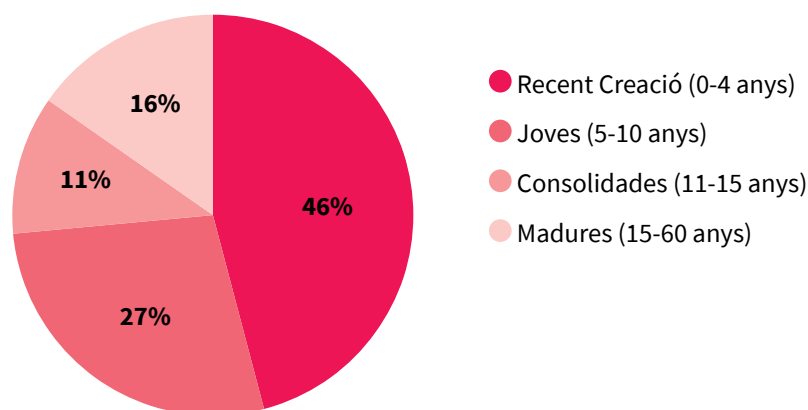
Pam a Pam és un mapatge col·laboratiu en què diversos agents de l'ESS catalana participen en l'alimentació de la base de dades. D'una banda, hi ha la base social del projecte, les xinxetes, que són les persones que, de forma activista, vetllen pel projecte i entrevisten les entitats que es proposen. A més, també participen en la definició de la estratègia pròpia del Pam a Pam amb vista a decidir sectors i territoris estratègics a mapar. Així mateix, hi ha un conjunt d'actors externs que interactuen amb el mapa com a eina pròpia i que contribueixen així a alimentar el projecte.

En el període analitzat, els principals actors en el territori han estat la XES, impulsora del projecte i que utilitza el qüestionari com a via d'entrada a la Xarxa, juntament amb algunes de les seves xarxes locals, en concret la XES Barcelonés Nord, la XES Garrotxa i Cooperasec, que han mapat el seu territori. A més, uns quants ateneus cooperatius (Coopcamp, Terres de l'Ebre, Coòpolis) i alguns projectes de desenvolupament d'ESS a escala municipal (Gràcia i les Corts) han fet mapatges i diagnòstics seguint la metodologia Pam a Pam. A més, dintre del mateix projecte, també es fan apostes per mapar sectors i territoris que creiem estratègics per al període 2019-2020; l'objectiu és apropar-se i i visibilitzar les iniciatives productores i distribuïdores de productes agroecològics. Per tal d'aconseguir-ho, durant el 2019, s'han destinat recursos de projecte a tenir persones actives a Terres de Girona, Ponent i Vallès Oriental a fi de col·laborar en el mapatge intensiu de proveïdors agroecològics. D'aquesta manera, les dades introduïdes durant el curs 2018-2019 ens mostren una fotografia que difereix del conjunt d'entitats que fan el balanç social. En certa manera podríem dir que les noves iniciatives, territoris i sectors amb què volem crear aliances estratègiques per al moviment de l'ESS mostren cap on avança l'ESS.

Una diferència notòria amb les dades de balanç social és que el gruix d'entitats consolidades i vinculades a l'ESS (sòcies de la XES) ja estan al mapa i no es reentrevisten cada any i, en canvi, moltes entitats joves o de nova creació hi volen aparèixer, demanen adherir-se a la XES i/o són acompanyades per ateneus cooperatius. Això explica, en part, que l'edat mitjana de les entitats analitzades per Pam a Pam és de 8,35 anys i, de fet, el 45,88% van néixer després de 2015, com es pot veure en la gràfica 4.6. Aquestes dades disten de les de balanç social en què l'edat mitjana és gairebé el doble, 14,5 anys, i només el 26% tenen menys de 4 anys.

Gràfica 4.6

Distribució de les entitats per grups d'antiguitat

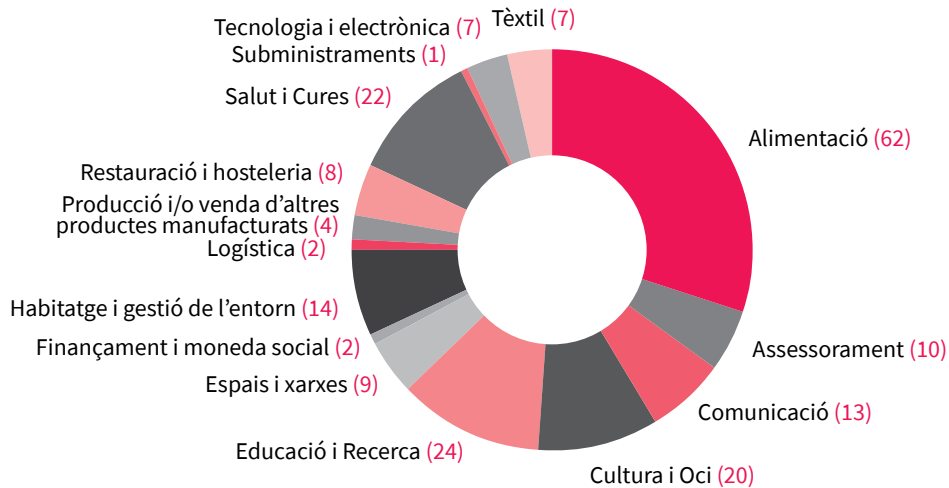

Sectors

En la gràfica següent podem veure la distribució de les noves iniciatives de Pam a Pam. Notem que aquesta distribució correspon al sector principal de cadascuna, encara que moltes estan presents en més d'un sector si bé es cert que aquesta agrupació ens permetrà analitzar comportaments diferenciats en alguns dels sectors.

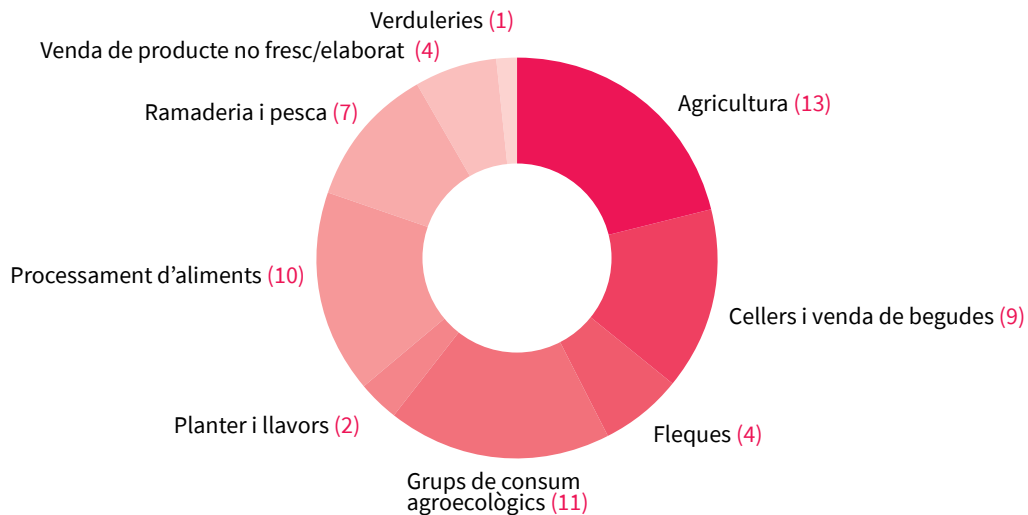
Gràfica 4.7

Distribució del sector principals de les noves iniciatives

S'aprecia com més del 30% correspon al sector d'alimentació. Això es degut a l'aposta estratègica de Pam a Pam per apropar-se al sector de l'agroecologia, una aposta que va començar al gener de 2019. L'estratègia per detectar-los ha sigut contactar amb els grups de consum que ja estaven mapats (uns seixanta) i incloure'n 11 de nous, i demanar-los totes les seves proveïdores per poder conèixer-les i entrevistar-les. Així amb 9 mesos ja comptem amb 62 noves entitats relacionades amb l'alimentació i el procés té previst continuar fins a desembre de 2020. Aquesta estratègia parteix de la hipòtesi, que es confirmarà a mesura que analitzem les dades en aquest informe, que aquestes iniciatives estan tenint pràctiques transformadores i properes a l'ESS, per bé que moltes no s'identifiquen amb l'àmbit (per exemple, tot i la gran quantitat d'iniciatives, representen menys del 10% de les entitats que fan el balanç social). Creiem que apropar-nos a aquest tipus d'iniciativa és interessant tant per aprendre de les seves bones pràctiques com per sumar-les al moviment de l'ESS.

Gràfica 4.8

Distribució subsectors alimentació

D'altra banda, també podem apreciar una forta presència del sector cultura i oci i educació i recerca, 9,76% i 11,71% respectivament, que es deu en part a l'aproximació que aquests dos sectors estan fent a l'ESS i l'interès d'agents com Coòpolis per reforçar el sector (en part, visibilitzar-los a través del mapa). Els dos sectors tenen comportaments similars en diversos aspectes, així que els analitzarem conjuntament en la resta del document.

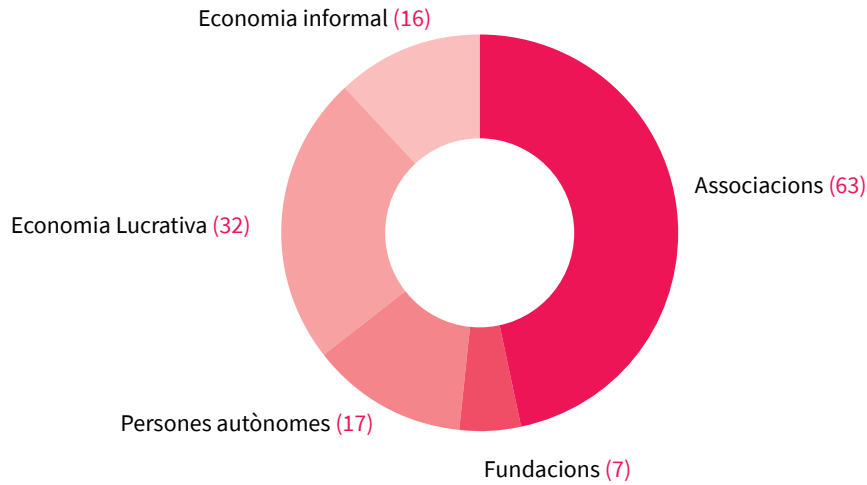
Finalment, un altre sector important en la distribució és Salut i cures, que engloba moltes entitats lligades al tercer sector social i que treballen en l'àmbit de l'atenció a col·lectius vulnerabilitzats i gent gran principalment. Com en el cas anterior això es deu al fet que algunes d'elles estan apropant-se a l'ESS (cooperativitzant-se i/o fent-se sòcies de la XES) i en particular aquest curs perquè l'Ateneu Cooperatiu de la Catalunya Central va prioritzar el mapatge d'associacions i el gruix d'aquestes treballaven en aquest àmbit. També analitzarem aquest sector per separat perquè són entitats de gran envergadura i tenen unes característiques pròpies que difereixen de la resta.

Formes jurídiques

La forma jurídica no és un criteri d'entrada a Pam a Pam i, per tant, hi ha diverses iniciatives amb formes jurídiques capitalistes i lucratives que es mostren al mapa perquè tenen pràctiques transformadores. Tot i així, la major part de les iniciatives tenen formes jurídiques corresponents a l'economia social: un 34% són cooperatives, un 31% associacions i un 3,5% fundacions i només el 15% corresponen a formes sociatives capitalistes.

Gràfica 4.9

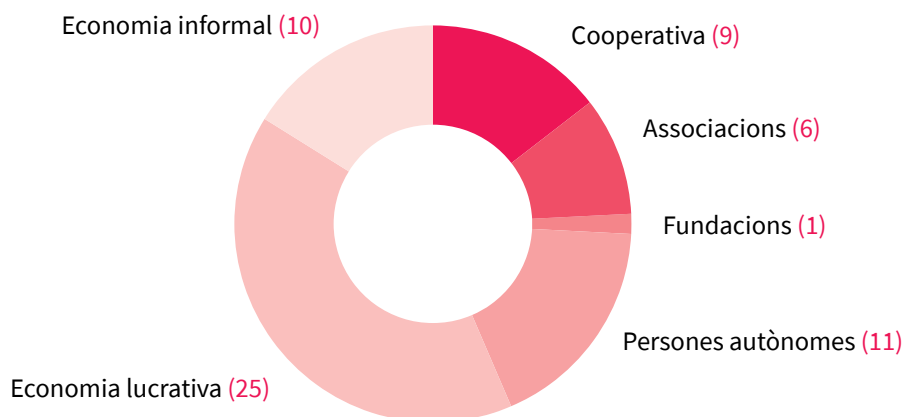
Distribucions segons forma jurídica. Economia lucrativa inclou SA, SCP, SRC i SRL

D'aquestes 32 entitats amb forma jurídica capitalista, el 80% de fet corresponen a entitats del sector de l'alimentació. Si mirem la distribució segons la forma jurídica, en aquest sector veurem que la distribució és notòriament diferent de la distribució general i que moltes, el 75%, no pertanyen jurídicament a l'economia social. Aquesta és un primer senyal de com el sector no s'identifica amb l'àmbit.

Gràfica 4.10

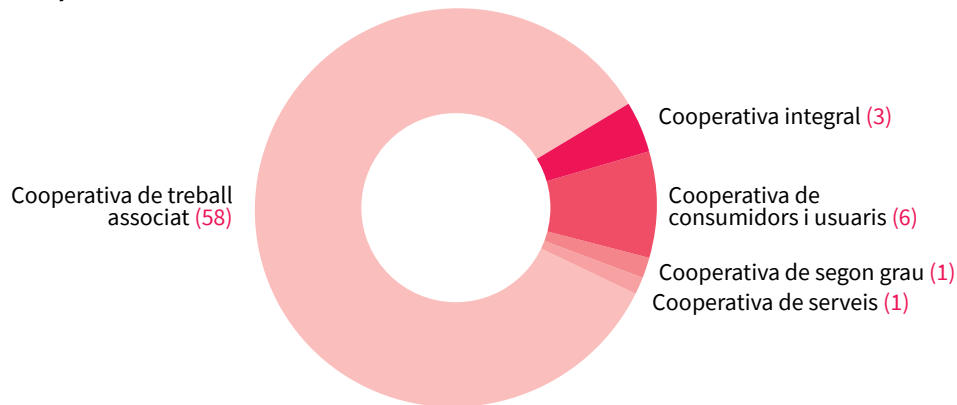
Distribució segons forma jurídica al sector de l'Alimentació.

D'altra banda, hem agrupat les cooperatives, però si desgranem la seva composició veurem que la majoria, el 84%, correspon a cooperatives de treball i, en segon lloc, de lluny, el 9%, a cooperatives de consum.

Gràfica 4.11

Tipus de cooperativa

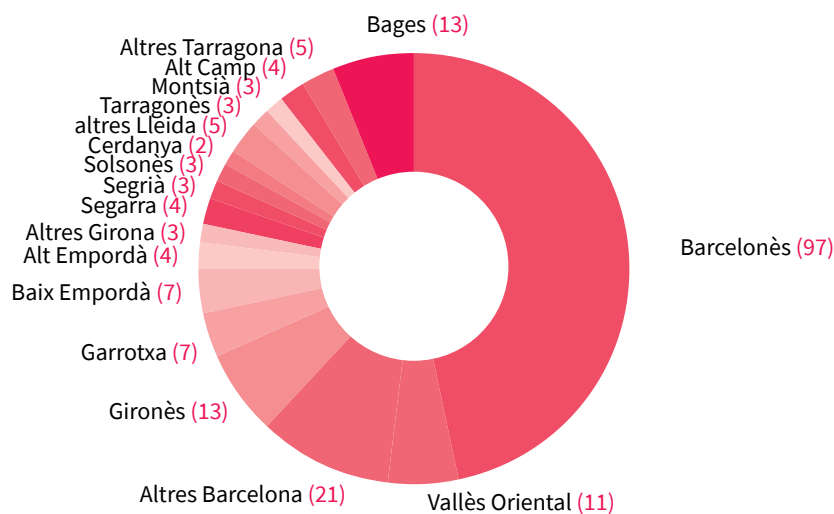

Presència territorial

Pel que fa a la distribució territorial, aquesta ve afectada pels agents del territori amb què treballen però, també, per una estratègia pròpia d'aposta de desenvolupament del mapatge a alguns territoris que internament des de Pam a Pam s'ha decidit fomentar. Aquests són els casos de Girona i de terres de Ponent on, des de desembre de 2018, s'han destinat recursos propis del projecte per tal de remunerar dues persones vinculades a Pam a Pam i a l'ESS en aquells territoris amb l'objectiu de dinamitzar el Pam a Pam al territori i fomentar el mapatge de projectes d'agroecologia. A més, també es compta amb un reforç a la ciutat de Tarragona, que treballa de la mà de l'Ateneu Cooperatiu Coopcamp, mapant al Camp de Tarragona. En el gràfic següent podem veure com es distribueixen les iniciatives per províncies.

Gràfica 4.12

Distribució de les iniciatives per comarques

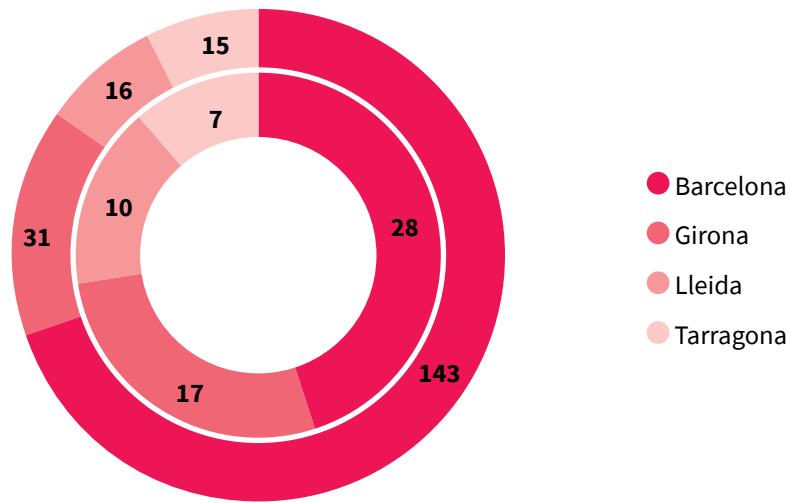

S'observa com, si bé és cert que el 43% de les iniciatives mapades en el curs 2018-2019 són de la ciutat de Barcelona, seguim la tendència de l'any anterior a diversificar en el territori i el 15% de les noves iniciatives són de Girona, el 7,8% de Lleida i el 7,3% de Tarragona.

De fet, aquesta distribució està clarament afectada pel mapatge intensiu de productores agroecològiques ja que si analitzem la distribució per províncies del sector tal com es mostra al gràfic 8, el 55% de les iniciatives d'alimentació estan fora de la província de Barcelona.

Gràfica 4.12

Distribució d'iniciatives per província (Extern: Global, intern: Sector alimentació)

4.2. Magnituds econòmiques

4.2.1 Magnituds econòmiques de les organitzacions que fan balanç social

Per fer-nos una idea de les magnituds del conjunt d'entitats que fan el balanç social ens centrem en la base social, la facturació i l'ocupació de les 217 organitzacions que han superat l'avaluació. En conjunt, representen una base social de 132.189 persones, donen feina a 7.262 treballadores i facturen 242,07 milions d'euros.

Taula 4.3

Nombre d'entitats, facturació, ocupació i base social, 2019

Organitzacions que han superat el balanç social	217
Persones que formen la base social	132.189

Taula 4.3

Nombre d'entitats, facturació, ocupació i base social, 2019

Persones treballadores	7.262
Ingressos (M€)	242,07

Si baixem al detall, per tipus d'organitzacions segons formes jurídiques s'observen diferències importants. Els grups 1A i 1B generen força ocupació en relació amb la poca base social que tenen, comparada amb les altres tipologies⁷.

El grup 2 destaca per la gran proporció d'ingressos i de base social respecte als llocs de treball que genera, la qual cosa indica el caràcter d'estructures de segon grau d'aquest grup.

El grup 3, corresponent a associacions i fundacions, representa el tipus d'organitzacions amb més ocupació i més base social de mitjana.

AGRUPACIONS SEGONS FORMES JURÍDIQUES

1A: cooperatives de treball i societats laborals

1B: societats mercantils

2: associacions i cooperatives de segon grau i de consum

3: associacions i fundacions

Taula 4.4
Perfil mitjà d'organització, per grups, 2019.

	Grup 1A	Grup 1B	Grup 2	Grup 3	Mitjana
Persones que formen la base social	50	58	492	755	609
Persones treballadores	25	39	33	43	33
Plantilla mitjana equivalent	17	27	24	28	23
Ingressos	665.512,23 €	654.692,18 €	2.212.708,24 €	1.129.746,10 €	1.115.551,41 €

Utilitzant el perfil mitjà d'una organització, si l'extrapolem a totes les organitzacions sòcies de la XES obtenim que, entre totes, impliquen més de 186.000 persones, donen feina a 6.300 persones i generen 221 milions d'euros d'ingressos⁸.

Si l'anàlisi la fem en funció del nombre de persones treballadores veiem que el 30% de les entitats té menys de 5 treballadores i el 23% de 5 a 9 treballadores. Si a aquests números hi sumem el 5% d'entitats que no té estructura laboral obtenim que pràcticament el 60% de les entitats té menys de 10 persones treballadores. Amb tot, la distribució de la mostra d'entitats ve marcada per una mitjana de 33 treballadores, però una mediana de 7 treballadores.

Fins aquí podem tenir ja una idea del que representa a grans trets el sector actualment. Però arribats en aquest punt cal preguntar-se quina està sent la seva evolució. I si, com tot apunta, està creixent, si ho està fent gràcies al fet que cada vegada hi ha més entitats que s'hi incorporen o si, a la vegada, les entitats que ja hi havia també estan augmentant els seus indicadors. Per intentar

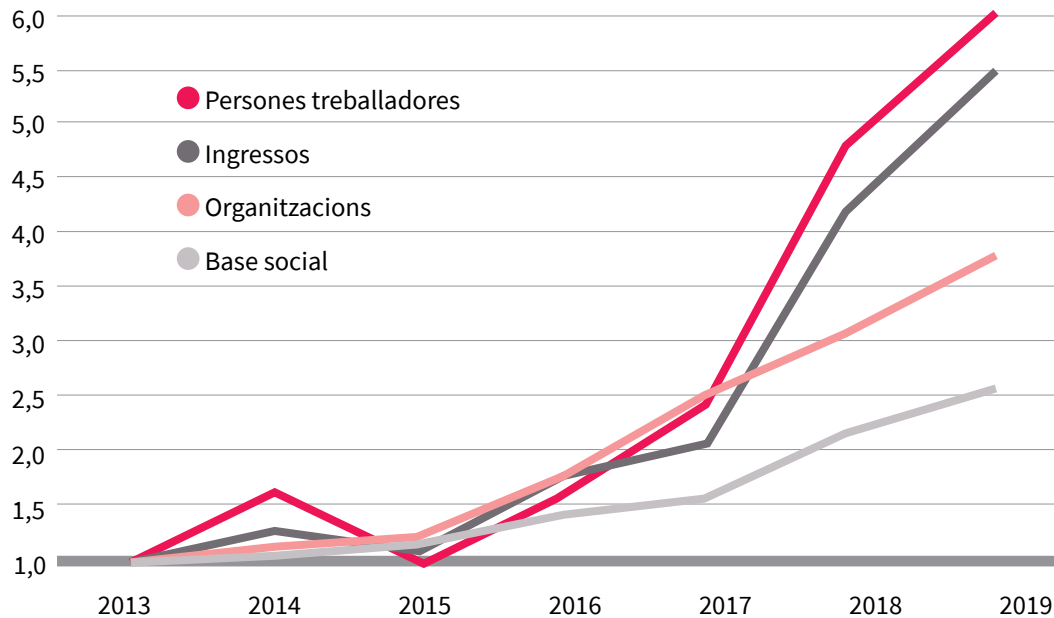
7 - S'ha de tenir en compte que només Som Energia ja disposa d'una base social de 51.229 persones.

8 - Per fer el perfil mitjà del grup 2, hem tret del càlcul la base social de Som Energia. Si la incloguéssim aquest valor mitjà seria de 1.736 persones. La resta de valors del grup 2 inclou totes les entitats.

aprofundir en aquesta qüestió, a la gràfica següent mostrem l'evolució des del 2013 d'entitats, ocupació, base social i facturació.

Gràfica 4.14

Evolució en nombre d'entitats, facturació, ocupació i base social, 2013 - 2019. Base = any 2013.

Anteriorment ja hem comentat que el nombre d'organitzacions que fa el balanç social ha anat creixent de manera significativa al llarg dels anys. En concret, s'ha multiplicat per 3,5 des de 2013. És important destacar, però, que aquest no ha estat el creixement més elevat, sinó que els ingressos i el nombre de persones treballadores han crescut en una proporció encara més gran, de 5 i 5,5 respectivament. Per contra, la base social ha crescut (2,5), però a un ritme inferior a la resta.

Aquest creixement pot estar influït per dos factors. El primer, el mateix creixement de les entitats que fan el balanç social des d'un inici, majoritàriament cooperatives i associacions. El segon possible factor de creixement fa referència a la tipologia de les entitats que s'han anat incorporant al balanç social, on ja hem vist que progressivament les fundacions i mercantils/treball autònom han anat agafant cert protagonisme i el perfil d'aquestes tipologies pot estar influït en el tipus de creixement agregat.

Si ens centrem a analitzar els diferents sectors d'activitat veiem comportaments força diferents en els dos sectors principals en ingressos totals: Salut i cures i Subministraments. El de Salut i cures té un gran nombre de persones treballadores però, en canvi, no destaca per la seva base social. En canvi, el sector de Subministraments destaca molt per sobre de la resta per la base social i, per contra, no té un nombre proporcional de persones treballadores. Aquest comportament està clarament marcat per Som Energia, una entitat amb una base social molt superior a la seva estructura laboral.

Numèricament, queda reflectit a la taula següent.

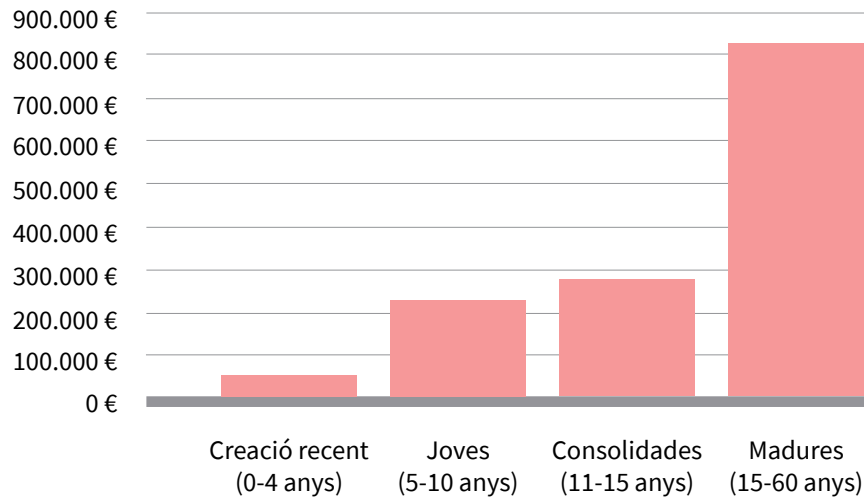
Taula 4.5				
Sectors segons persones treballadores, base social i ingressos, 2019.				
	Ingressos/ entitat	Treballa- dores/entitat	Base social / entitat	Entitats
Habitatge i gestió de l'entorn	253.828 €	7	1.011	20
Subministraments	13.049.823 €	21	12.930	4
Tèxtil	557.660 €	19	26	6
Alimentació	398.312 €	7	114	21
Restauració i hostaleria	369.278 €	14	20	3
Cultura i oci	592.588 €	20	868	22
Educació i recerca	865.407 €	40	318	48
Tecnologia i electrònica	512.461 €	9	706	9
Salut i cures	2.473.800 €	107	222	22
Finançament i Moneda social	607.253 €	7	683	8
Assessorament	800.040 €	16	21	20
Logística	560.473 €	22	39	2
Espais i xarxes	1.536.965 €	63	327	17
Producció i/o venda d'altres productes manufacturats	7.576.535 €	380	389	1
Comunicació	191.682 €	5	12	14
Total	139.844 €	3	81	217

4.2.2 Magnituds econòmiques de les organitzacions que hi ha a Pam a Pam

Facturació

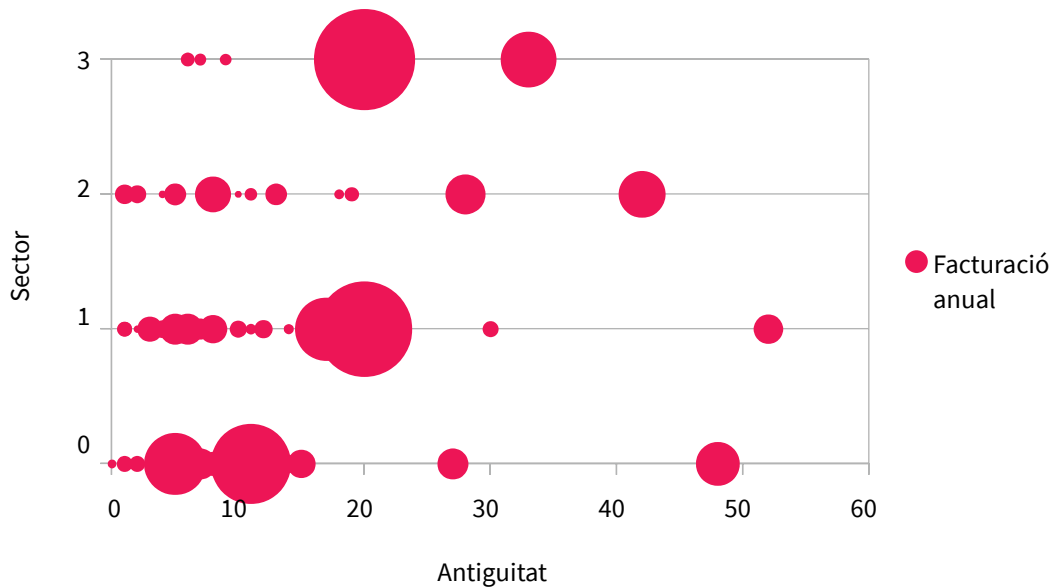
A diferència del balanç social, no totes les dades de Pam a Pam són obligatòries i en aquest cas només comptem amb la facturació del 40% de les entitats. Mirant la seva distribució no podem dir que hi hagi un patró de facturació del qual puguem extrapolar un comportament genèric, i les dades mitjanes no són realistes perquè hi ha entitats de dimensions molt diferents. Sí que observem a la gràfica següent que, quan agrupem per grans trams d'antiguitat hi ha la tendència, com era esperable, a augmentar la facturació amb els anys. Quan observem, però, la distribució total veiem que els volums de facturació oscil·len molt entre entitats.

Gràfica 4.15.

Facturació mitjana per grans franges d'antiguitat

En canvi, sí que podem observar en la gràfica següent una distinció entre facturació segons sectors: Educació i cultura tenen facturacions més modestes, mentre que tant alimentació com Salut i Cures tenen algunes entitats amb grans volums de facturació.

Gràfica 4.16

Facturacions segons sector i antiguitat. 1. Alimentació, 2. Educació i cultura, 3. Salut i cures, 0. Altres.**Ocupació**

Les 205 noves iniciatives de Pam a Pam remuneren un total de 1.622 persones, 1.107 dones i 515 homes. Aquest desequilibri de gènere en favor de la superior presència de dones es registra en tots els sectors excepte l'Alimentació, Logística i Tecnologia; es tracta d'un desequilibri especialment pronunciat però degut a les entitats del sector de Salut i cures, que donen feina al 42% del total de persones treballadores computades, de les quals el 80% són dones. A més, podem observar que és, amb escreix, el sector amb un volum mitjà més elevat de persones treballadores per iniciativa, 31, mentre que la mitjana global de les iniciatives és de 7,91.

Es pot veure que Educació i recerca i Cultura i oci, encara que es mostren de manera separada al gràfic 12, tenen distribucions semblants, amb una mitjana de 6,5 persones remunerades per iniciativa, el 70% de les quals són dones.

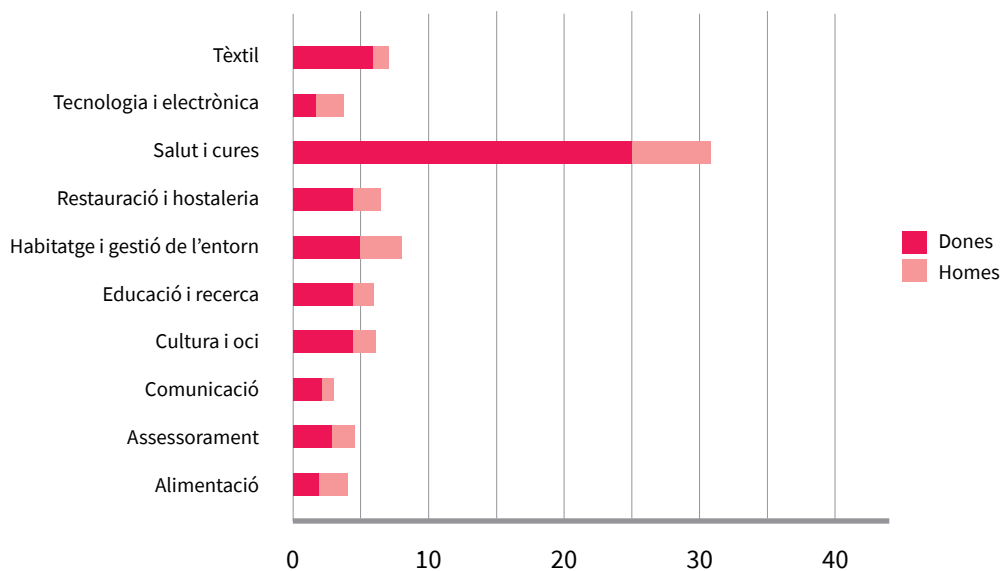
En l'altra banda de la balança, com ja apuntava el diagnòstic del Pam a Pam de gener de 2019, "El Sector Tic a l'Economia Solidària": "Si ens fixem en la distribució de gènere d'aquestes persones, veurem que només el 30% de les treballadores són dones, la qual cosa perpetua el biaix de gènere del sector. Tot i així estaria força per sobre de l'última xifra de la UE en què s'apuntava que només un 17,2% de les treballadores de les empreses del sector TIC són dones."

Alimentació també és un dels pocs sectors en què, sense ser tan acusat, hi ha més homes que dones treballant.

A les dades que recollim, també es dona la possibilitat d'incloure persones no binàries, però no s'aprecia en el gràfic perquè només una entitat del sector Assessorament té dues persones no binàries en plantilla.

Gràfica 4.17.

Dimensió mitjana de la plantilla i distribució per gènere en els principals sectors

4.3 Anàlisi d'indicadors de mercat social

Com comentàvem a l'escola d'estiu de la XES, construir un mercat social inclusiu, equilibrat territorialment i sectorialment, articulat i identificable és prioritari per enfortir l'ESS però, a la vegada, és un procés lent, complex i gradual. Pam a Pam i balanç social ens permeten fer una aproximació de quina és la situació del mercat social avui. Les dades de balanç social són sobretot quantitatives i les de Pam a Pam essencialment qualitatives, però les dues ens permeten veure el pes de les finances ètiques o transformadores, el nivell de compres que es fan al mercat social, els sectors que proveeix, i els nivells i les formes d'intercooperació.

4.3.1 Balanç social – Quantitatius

La participació o contribució de les organitzacions a la construcció de mercat social denota un esforç o una intenció d'anar fent més densa la xarxa de relacions econòmiques entre agents de l'ESS. Per poder generar uns indicadors quantitatius mínims que puguin donar una noció del compromís amb el mercat social de les organitzacions, hem escollit tres eixos:

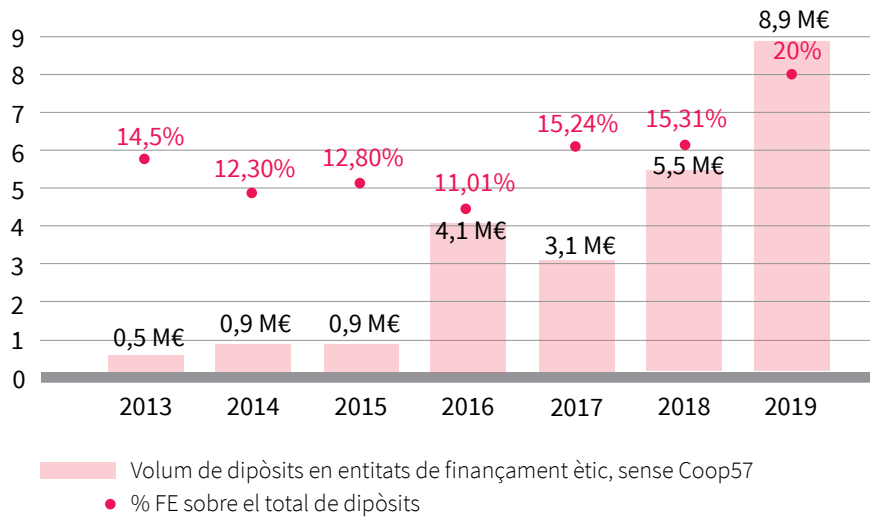
- El nivell d'utilització i compromís amb les finances ètiques
- El nivell de compres al mateix mercat social
- La intercooperació que es produeix entre les entitats que en formen part

Quant al compromís amb les finances ètiques, la quantitat de diners dipositats en entitats de finances ètiques ha estat de 8,86 milions d'euros. Aquesta xifra equival a 39.221€ de saldo mitjà per organització, una xifra que torna a estar al nivell de l'any 2016, que fins ara era l'any amb la quantitat més elevada.

Taula 4.6	
Compromís amb les finances ètiques, 2019	
Volum de dipòsits en entitats de finançament ètic, sense Coop57	8.864.138 €
% de dipòsits en entitats de finançament ètic respecte al total	20,00%
Mitjana per organització	39.221 €

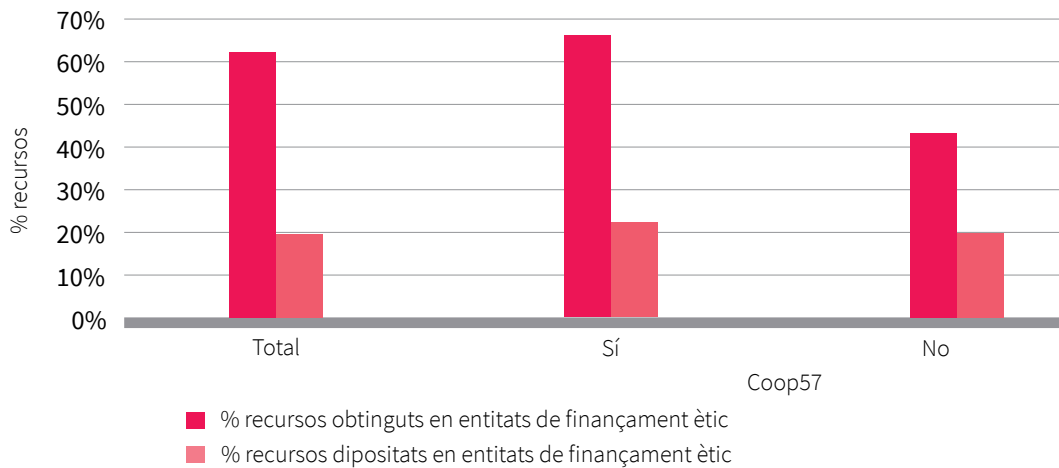
Si ens fixem en l'evolució dels últims anys, la proporció de recursos financers dipositats en entitats de finançament ètic ha anat augmentant i també arriba, de llarg, al seu moment més alt: ha passat de l'11% del 2016 al 20% actual.

Gràfica 4.18

Dipòsits en entitats de finançament ètic, 2013 – 2019.

Arribats a aquest punt, però, trobem interessant diferenciar entre les entitats que pertanyen a Coop57 i les que no ja que, com hem vist a l'inici, és una de les xarxes principals de les entitats que fan balanç social.

Gràfica 4.19

Recursos on intervenen les FE. L'efecte de Coop57, 2019.

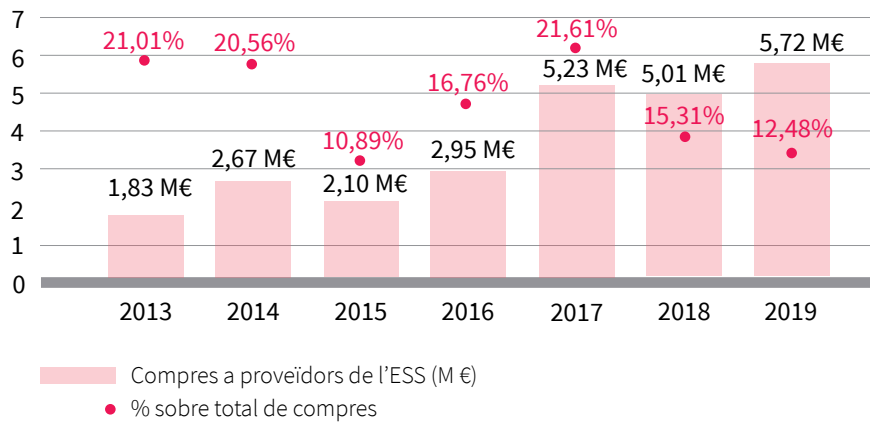
Les entitats que formen part de Coop57 obtenen els recursos majoritàriament de finançament ètic (66%). Un percentatge molt superior al de les entitats que no formen part de Coop57 (43%). En canvi, en els dos casos ens trobem que el percentatge de recursos dipositats en entitats de finançament ètic és molt inferior als recursos obtinguts: 22% les que pertanyen a Coop57 i 18% les que no.

El volum de compres al mercat social és un dels altres aspectes que considerem important analitzar i, per fer-ho, creiem adient començar amb la seva evolució⁹.

9- En aquest cas, cap dels valors no inclou les compres de Som Energia.

Gràfica 4.20

Compres al mercat social, 2013 – 2019.

Semblaria lògic que, en anar creixent el nombre d'entitats que formen el mercat social pugi també el nivell de compres absolut. Ara bé, el valor relatiu de compres ha baixat els dos últims anys i se situa enguany en un 12,48%. És a dir, de totes les compres de les entitats que fan el balanç social el 12,48% estan fetes a entitats dins el mercat social. Un percentatge que el 2017 va arribar a ser del 21,61% i que des d'aleshores ha anat baixant.

Per últim, ens volem fixar en la intercooperació entre les diferents entitats. Considerem molt important que el 97% de les organitzacions intercooperin amb altres que ofereixen els mateixos productes i/o serveis. Un valor que els últims anys sempre ha presentat valors molt positius, fent que sigui un dels trets característiques de les organitzacions que conformen l'ESS, i que actualment es troba en el seu màxim. La principal forma d'intercooperació entre entitats del mateix sector d'activitat és la compartició de coneixement. El 86% de les entitats comparteixen coneixement amb altres i el 79% comparteixen projectes. Més baixos són els percentatges d'entitats que comparteixen local (42%) i gestió (32%).

Gràfica 4.21

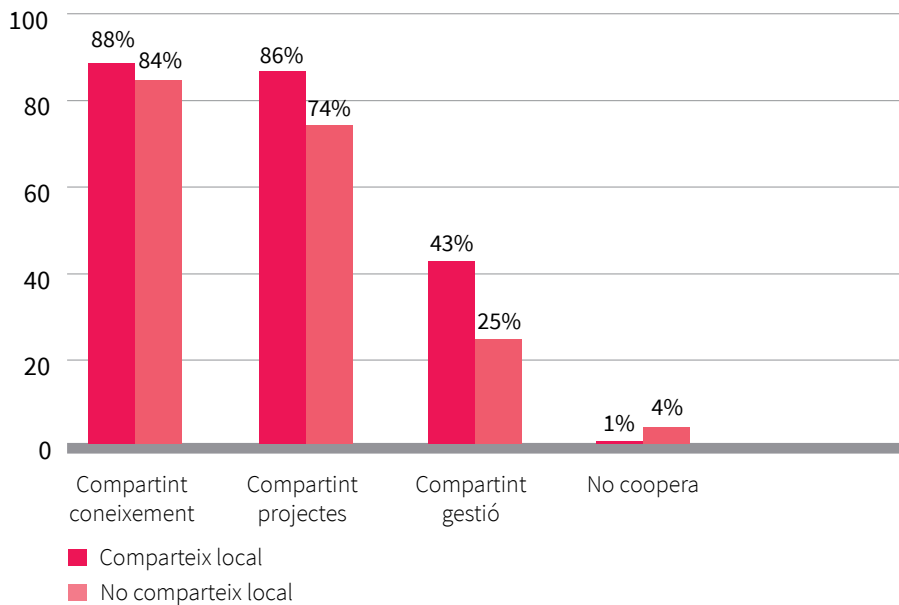
Nivell i formes d'intercooperació dins del mateix sector d'activitat, 2019

Creuant aquestes mateixes variables, veiem que el fet de compartir local fa augmentar significativament la resta de formes d'intercooperació, sobretot amb relació a compartir gestió, que varia d'un 43% a un 25% en funció de si es comparteix local o no.

Gràfica 4.22

Intercooperació segons si es comparteix el local o no, 2019.

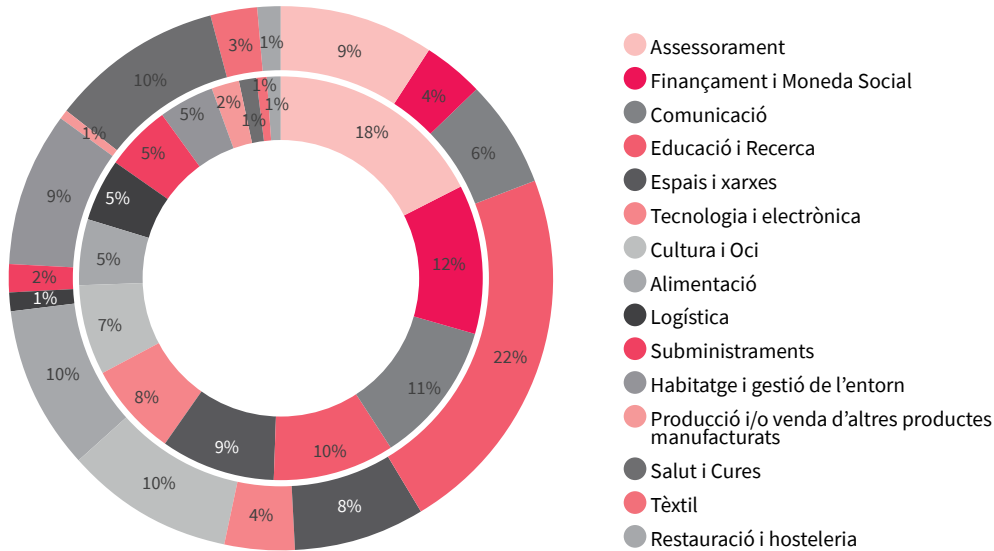
4.3.2 Balanç social – Xarxa de proveïdors

L'anàlisi de les respostes qualitatives de les entitats que fan balanç social també ens aporta informació sobre les dinàmiques del mercat social. El que creiem més rellevant és analitzar en quins sectors aquestes 217 entitats utilitzen proveïdores del mateix mercat social.

La gràfica 4.16 ens mostra com les entitats que han fet balanç social utilitzen entitats proveïdores del mercat social sobretot en els sectors d'assessorament, finançament i moneda social, comunicació i educació i recerca.

Gràfica 423

Entitats proveïdores (anella interna) i entitats que fan balanç social segons el sector d'activitat (anella externa), 2019.

Fent una simplificació i emprant els valors majoritaris que estem trobant en les diferents anàlisis, una entitat que fa el balanç social és una entitat del sector de l'Educació i recerca que es proveeix d'altres entitats del mercat social en aspectes com l'assessorament, el finançament i la comunicació.

Els valors de Salut i cures també ens semblen significatius. Es tracta d'un sector on hi ha presents el 10% de les entitats que fan el balanç social i, per contra, el conjunt d'entitats no sembla que s'estiguin proveint d'aquests productes i serveis, ja que només s'utilitza en l'1% del total de casos. És evident que, en aquest àmbit, el públic objectiu del producte i/o servei també és un factor important a tenir en compte, però ens porta a voler saber quins sectors no s'estan cobrint amb entitats del mercat social.

Taula 4.7

Sectors que no es cobreixen amb entitats del mercat social, 2019

Ràtio de cobertura de subsectors amb proveïdors del mercat social	Subsectors on no s'utilitzen proveïdors del mercat social

Taula 4.7**Sectors que no es cobreixen amb entitats del mercat social, 2019**

Salut i cures	2 de 10	Atenció gent gran i/o persones dependents; Acompanyament a la mort; Psicologia i atenció a la salut mental; Cosmètica i higiene; Farmàcies i herbolaris; Cures a animals (veterinaris, protectores d'animals...); Acompanyament en la sexualitat i la reproducció
Producció i/o venda d'altres productes manufacturats	1 de 4	Extracció i processament de matèries primeres; Producció industrial; Venda al detall (Mobiliari, Complementos i artesanía, Material d'oficina, Instruments musicals, Floristeria)
Logística	3 de 6	Transports; Emmagatzematge; Centrals de compra
Subministraments	2 de 4	Producció d'energia; Gestió de l'aigua
Restauració i hostaleria	2 de 4	Serveis de càtering; Allotjament
Alimentació	6 de 11	Planter i llavors; Ramaderia i pesca; Fleques; Venda de producte no fresc/elaborat; Cellers i venda de begudes
Espais i xarxes	3 de 5	Fires i mercats; Bancs del temps i xarxes d'intercanvi
Tecnologia i electrònica	3 de 5	Producció i reparació de material tecnològic; Comercialització de material tecnològic i electrònic
Tèxtil	3 de 5	Comercialització de calçat; Comercialització de tèxtil de la llar
Habitatge i gestió de l'entorn	5 de 8	Instal·lacions i reparacions; Jardineria; Gestió de l'espai natural
Cultura i oci	9 de 12	Producció cultural; Esport; Jocs i entreteniment
Finançament i Moneda social	4 de 5	Comunitats d'autofinançament
Educació i Recerca	7 de 8	Suport escolar
Assessorament	4 de 4	
Comunicació	4 de 4	

Tornant al sector de Salut i cures, les entitats que fan balanç social només utilitzen com a proveïdores altres entitats del mercat social en 2 dels 10 subsectors que el formen. I es proveeixen fora del mercat social o no necessiten aquesta provisió en els altres 8 subsectors. En canvi, l'Assessorament i la Comunicació són àmbits que el conjunt d'entitats es proveeixen al mercat social en tots els seus subsectors.

Aquestes dades tenen molt a veure amb la tipologia d'entitats a les quals el balanç social ha arribat fins ara; moltes d'aquestes entitats no s'adrecen a usuàries finals sinó a un tipus de consum intermedi.

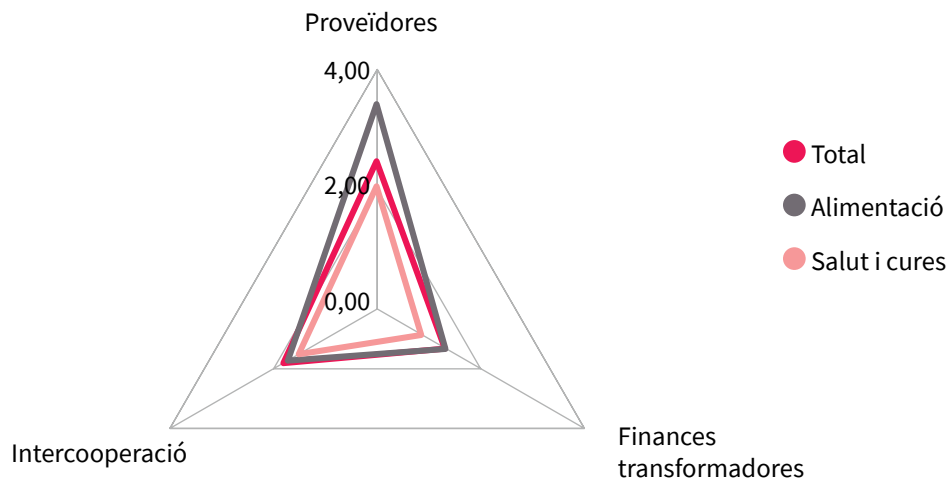
4.3.3 Pam a Pam

A Pam a Pam disposem de 3 criteris amb 5 indicadors que ens permeten avaluar el compromís de cada iniciativa amb la construcció del mercat social: Proveïdores, Intercooperació i Finances transformadores. Entrem a desgranar l'acompliment dels indicadors més destacats de cadascun d'aquests criteris. Com explicàvem en la metodologia, aquests criteris tenen una puntuació entre 0 i 5 segons el nivell d'assoliment de cadascun; considerem que el criteri es compleix si la puntuació és igual o més gran que 1 (es compleix un dels indicadors o més) i rarament s'assoleix un 5, que està pensat per a entitats referents en el criteri en qüestió.

Utilitzarem també gràfiques d'acompliment de criteris (valors entre 0 i 5 de l'avaluació) i d'indicadors (valors entre 0 i 100% del percentatge d'iniciatives que compleixen l'indicador), en què diferenciarem el global (mitjana de totes les iniciatives) i els tres sectors que hem destacat al principi per tal de fer notar que cadascun té característiques pròpies.

Gràfica 4.24

Acompliment de criteris vinculats a la construcció de mercat social

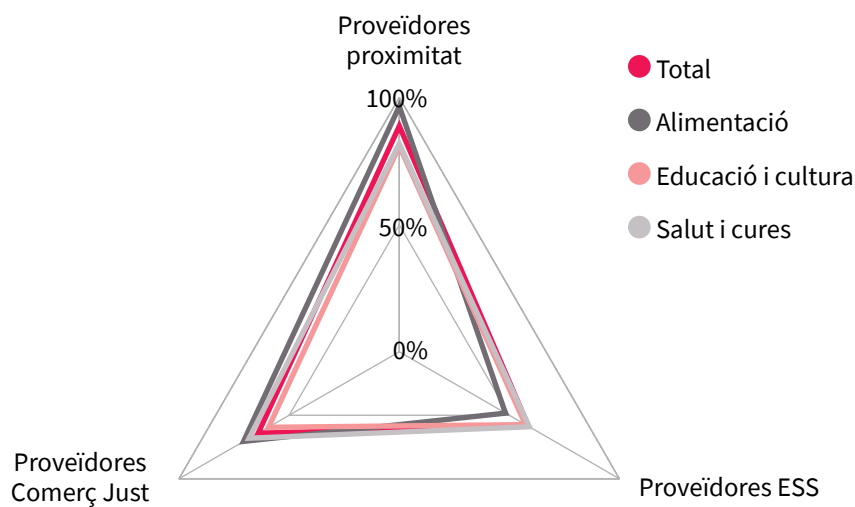

Proveïdores

Constatem que un 89% de les iniciatives prioritzen les proveïdores de proximitat en el seu consum. En aquest 89% també estem valorant totes aquelles iniciatives que prioritzen els comerços de barri per davant de grans superfícies, supermercats o la compra en línia en grans plataformes; això implica que pot ser que, tot i que considerem un proveïdor de proximitat, no tota la cadena de valor que hi ha darrere del producte ho sigui, i això explicaria la diferència amb proveïdors de comerç just on ja no es posa el focus només en la proveïdora sinó en tota la cadena de valor. Tot i així, en aquest segon cas un 64% de les iniciatives prioritza aquests productes. De manera similar, un 59% de les iniciatives prioritza tenir com a proveïdores entitats de l'economia solidària.

Pel que fa a les proveïdores, quasi tots els sectors es comporten de manera similar, si bé resulta remarcable que la pràctica totalitat (97%) de les iniciatives d'Alimentació prioritzin la proximitat i, en canvi, només el 48% afirmi que prioritza treballar amb proveïdores d'ESS. És probable que això no es degui tant al fet que els proveïdors amb els que treballen no tinguin valors i pràctiques pròximes a l'ESS, sinó al fet que les iniciatives i/o les seves proveïdores no s'identifiquen amb l'àmbit.

Gràfica 4.25

Acompliment indicadors de relació amb proveïdores**Intercooperació**

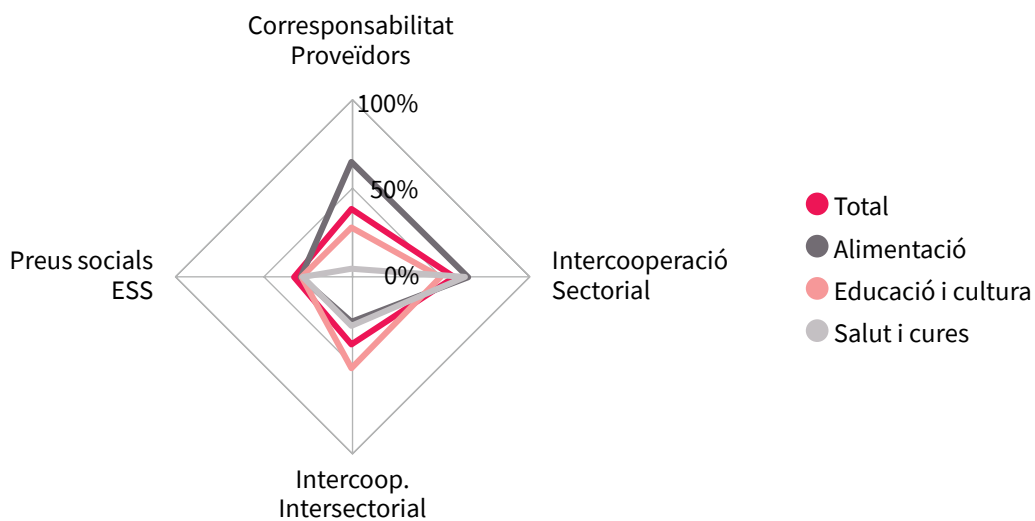
Els tres indicadors del qüestionari que ens permeten avaluar pràctiques d'intercooperació en les iniciatives analitzades són la corresponsabilitat amb els proveïdors (tenir un contacte directe amb els proveïdors amb què es treballa i disposar de canals de diàleg per establir de manera bilateral les condicions d'intercanvi com ara preus, terminis, etc.), l'existència d'una política de preus específica per a clientes de l'ESS, l'articulació sectorial (treball conjunt amb organitzacions del seu mateix sector econòmic per complementar les seves activitats i no competir) i l'articulació intersectorial, be sigui en clau territorial, com les xarxes locals de la XES, bé sigui en clau vertical.

Veiem que, en aquest cas, només un terç de les iniciatives tenen corresponsabilitat amb les proveïdores, preus específics o fan intercooperació intersectorial. Per entendre la distribució d'aquest criteris, veiem que el 63% compleixen un dels tres, el 28% dos, i només el 3% compleixen tots tres criteris. D'altra banda, més de la meitat (57%) d'iniciatives fan algun tipus d'intercooperació sectorial.

Resulta especialment destacable com, en aquest cas, el comportament en diversos sectors és ben diferenciat. Les iniciatives d'Alimentació destaquen perquè el 65% estableix canals de corresponsabilitat amb els proveïdors, mentre que poques (25%) participen en articulacions locals amb projectes de sectors complementaris. En canvi, més de la meitat d'iniciatives d'Educació i cultura s'articulen de manera intersectorial, però en canvi estableixen menys compromisos de corresponsabilitat amb proveïdores que la mitjana. El sector de Salut i cures és el que menys

destaca en aquests indicadors, encara que practica una forta intercooperació sectorial perquè en general tenen molts projectes en col·laboració amb altres entitats del mateix sector, pel que fa a la cooperació intersectorial només ho fan el 27% i la relació directa amb proveïdors és pràcticament inexistent (menys del 5%). Aquesta diferència de relació amb els proveïdors s'explica probablement perquè els dos últims sectors necessiten proveïdors de sectors que estan menys coberts per l'ESS.

Gràfica 4.26

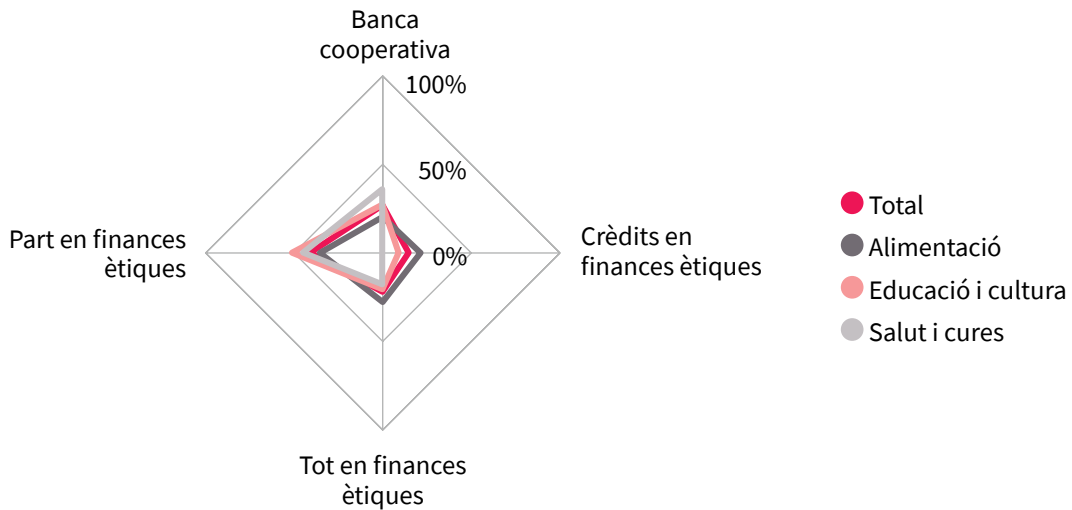
Acompliment indicadors d'intercooperació**Finances transformadores**

Una de les baules més importants per crear el mercat social és la cerca de finançament i d'operativa bancària fora de la banca capitalista, que sabem que és un dels sectors que concentren més poder econòmic i polític. Observem que, tot i aquesta importància, menys de la meitat (41%) de les iniciatives entrevistades utilitzen finances ètiques. Això es deu en part al fet que algunes no s'ho han plantejat, però moltes d'altres (més de 10) argumenten la necessitat de disposar d'una oficina a prop per fer tràmits i més de 3 expliquen que les subvencions amb què treballen les obliguen a treballar amb banca convencional. De fet, observem que a la vora del 27% de les iniciatives opten per una banca cooperativa en no trobar l'operativa que necessiten en la banca ètica. Destaquem que, malgrat aquestes limitacions, un 22% de les iniciatives gestionen tots els seus recursos en banques ètiques.

Pel que fa als crèdits, un 15% de les iniciatives obtenen crèdit per mitjà d'entitats de les finances ètiques. Cal dir, però, que entre les que no ho fan, una part és perquè no han demanat crèdits fins al moment. Observem que, entre les iniciatives d'Alimentació, aquest percentatge puja fins al 22% mentre que cap de les iniciatives de Salut i cures entrevistades en aquest cicle no ha demanat crèdits de finances ètiques. Del global, l'11% són sòcies de Coop57, el 5% de Fiare i el 27% utilitzen Triodos Bank.

Una pràctica transformadora que s'observa en algunes iniciatives és la no utilització de targetes de crèdit per al cobrament als clients per tal d'evitar pagar les taxes associades als bancs proveïdors de datàfons.

Gràfica 4.27

Acompliment indicadors de finances transformadores**Conclusions**

En general, amb relació als criteris de construcció de mercat social, el sector de l'Alimentació destaca en algunes bones pràctiques com són prioritzar les proveïdores de proximitat, establir una relació de corresponsabilitat amb les proveïdores o obtenir crèdits mitjançant les finances ètiques. Així, tot i que no se sentin part de l'ESS, a la pràctica estan sent agents que reforcen el mercat social català.

En canvi, el sector de Salut i cures registra un baix acompliment en els criteris d'intercooperació i de relació amb les finances ètiques.

5

Els criteris del mercat social: el cor de les organitzacions

5.1. La democràcia

5.1.1. La democràcia en les organitzacions que fan balanç social

Amb l'objectiu d'analitzar els nivells de democràcia en les organitzacions primer farem un cop d'ull a la seva composició, després ens centrarem a veure qui pren les principals decisions i, per acabar, farem un cop d'ull als nivells de transparència.

A la taula 5.1 mostrem la composició de la base social de les 217 organitzacions que han fet el balanç social¹⁰.

Taula 5.1				
Composició de la participació, 2019				
	Dones	Homes	Total	%
Nombre de persones sòcies (no s'inclouen les treballadores sòcies)	44.626	69.122	113.748	86,15%
Nombre de persones que participen en representació de les organitzacions sòcies	1.866	1.432	3.298	2,50%
Nombre de persones patrones	83	136	219	0,17%
Nombre de persones treballadores sòcies	633	467	1.100	0,83%
Nombre de persones treballadores no sòcies	4.019	2.143	6.162	4,67%
Nombre de persones voluntàries	4.309	3.201	7.510	5,69%
Total	55.536	76.501	132.037	

D'una banda, l'alt percentatge de persones sòcies no treballadores deixa clara la matriu associativa de la qual provenen les experiències de l'ESS. D'altra, el fet que el segon col·lectiu amb més participació siguin les persones voluntàries reforça la idea que estem davant d'iniciatives de caràcter socioeconòmic amb una gran base social.

Ara bé, necessitem anar més enllà per saber quantes d'aquestes persones participen en definir les línies bàsiques de les entitats. I per fer-ho hem d'assumir, primer, que per fer aquesta aproximació hem d'incloure una variable més, la forma jurídica de l'entitat. Ja hem vist abans que la forma jurídica és una variable significativa a l'hora d'analitzar el nombre de persones treballadores, de base social i d'ingressos. D'igual manera, també és una variable significativa per analitzar els percentatges de participació en la presa de decisions i els percentatges de càrrecs societaris.

Així, a la taula 5.2 veiem, dividida segons tipologia de forma jurídica, els percentatges de participació en l'aprovació de plans de gestió i pressupostos anuals, tant en relació amb el total de la base social com amb el nombre de persones treballadores.

10 - De nou, s'ha de tenir en compte que només Som Energia ja disposa d'una base social de 51.229 persones

Taula 5.2
Nombre de persones que van participar en l'aprovació del Pla de Gestió i Pressupost, 2019

	Grup 1A	Grup 1B	Grup 2	Grup 3	Total
Percentatge respecte al total de la base social	14,31%	5,50%	1,84%	4,98%	3,64%
Percentatge respecte al nombre total persones treballadores	29,14%	7,84%	106,96%	93,70%	69,24%
Mitjana de persones que hi van participar	7	4	21	19	13

AGRUPACIONS SEGONS FORMES JURÍDIQUES

1A: cooperatives de treball i societats laborals

1B: societats mercantils

2: associacions i cooperatives de segon grau i de consum

3: associacions i fundacions

Al grup 1A, on hi ha cooperatives de treball i societats laborals, és on apareixen els percentatges més alts de participació respecte al total de la base social. Hem de tenir en compte que es tracta d'organitzacions petites i que, en termes absoluts, estem parlant d'una participació mitjana de 7 persones. Al grup 1B, on hi ha les societats mercantils, el perfil d'entitats segueix sent de poques persones però el percentatge de participació disminueix significativament.

Als grups 2 i 3 hi ha una gran diferència entre els percentatges de participació respecte al total de la base social i respecte al conjunt de treballadores. Són uns valors que estan molt marcats pel gran nombre de persones que conformen la base social d'aquestes organitzacions.

Seguint l'anàlisi segons les formes jurídiques, la taula següent mostra l'estructura de la base social, amb el percentatge de càrrecs societaris/polítics i l'índex de rotació d'aquests els últims quatre anys¹¹.

Taula 5.3
Estructura de la base social de les organitzacions segons les formes jurídiques, 2019.

	Grup 1A	Grup 1B	Grup 2	Grup 3	Total
% de càrrecs societaris respecte al total de la base social	7,08%	2,60%	1,34% ⁴	0,78%	0,79%
Índex de rotació de càrrecs societaris/polítics	53,17%	0,00%	77,49%	58,99%	61,46%

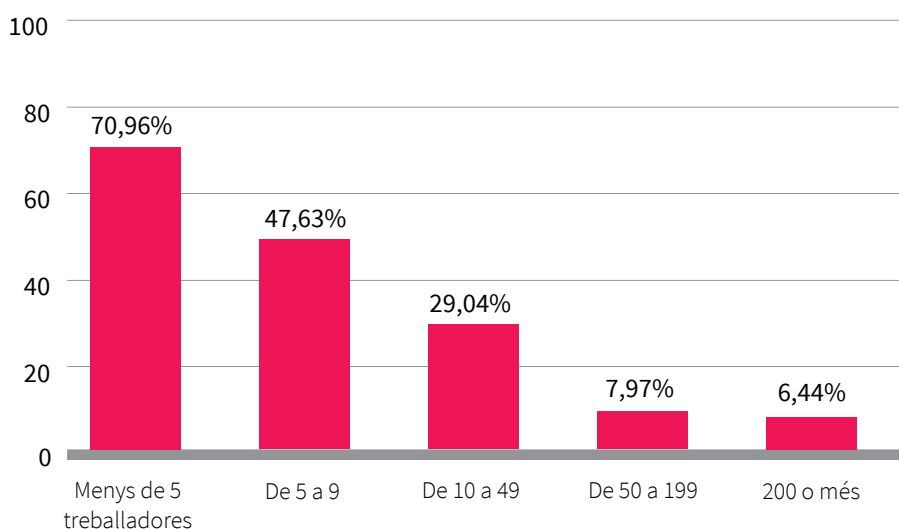
D'aquestes dades destaca que, en la línia del que acabem de veure, el grup 1A segueix sent, de llarg, el grup amb un percentatge més alt de càrrecs societaris/polítics. Destaca també el 0% de rotació al grup 1B per bé que en aquest cas no ens sorprèn perquè les persones que ocupen aquests càrrecs són també les propietàries de les entitats.

11 - Per fer el càlcul d'aquest indicador no s'ha tingut en compte la base social de Som Energia.

Un altre aspecte a tenir en compte és l'anàlisi del nombre de càrrecs de responsabilitat estructural que hi ha dins de les entitats, ja que aquest valor ens dona informació de com es prenen les decisions en l'àmbit intern. A la gràfica 5.1 es pot veure com el nombre de treballadores és un element que marca el percentatge de càrrecs de responsabilitat, existint una relació inversa entre les dues variables. Les entitats de més de 200 persones treballadores tenen un 6% de càrrecs de responsabilitat i, en canvi, les que tenen menys de 5 treballadores, més d'un 70% d'aquestes ocupen càrrecs de responsabilitat.

Gràfica 5.1

Valor mitjà de l'Índex de càrrecs de responsabilitat sobre persones treballadores, 2019.

És important destacar que 62 de les 217 entitats (un 28,6%) no tenen càrrecs de responsabilitat o totes les treballadores ocupen aquest rol. En ambdós situacions, el resultat a efectes pràctic és el mateix; aquestes organitzacions es poden definir per la seva horitzontalitat absoluta, ja que la totalitat de treballadores de l'organització assumeixen responsabilitats estructurals.

Per acabar l'anàlisi en l'àmbit de la democràcia, ens volem fixar en el percentatges dels indicadors de transparència. D'una banda, veiem que els indicadors de transparència interna de salaris i anàlisis de desviacions pressupostàries tenen valors força alts, del 81% i 77% respectivament. Uns valors similars al percentatge d'organitzacions que difonen els resultats internament, un 74%. Ara bé, quan es tracta de difondre els resultats del balanç social més enllà de la pròpia organització el nivell de transparència cau sensiblement. El 47% d'organitzacions han publicat o difós els resultats tant internament com externament.

Taula 5.4

Indicadors de transparència, 2019

% de publicitat interna dels salaris a l'abast de les persones treballadores	81,50%
% d'organitzacions que faciliten i analitzen trimestralment les desviacions pressupostàries	77,24%
% d'organitzacions que han difós els resultats del balanç social només entre les persones de l'organització	74,36%
% d'organitzacions que han publicat/difós els resultats del balanç social tant cap a fora com cap a les persones de l'organització	47,44%

En general, els indicadors d'assoliment han seguit una tendència similar els últims anys al voltant dels nivells actuals.

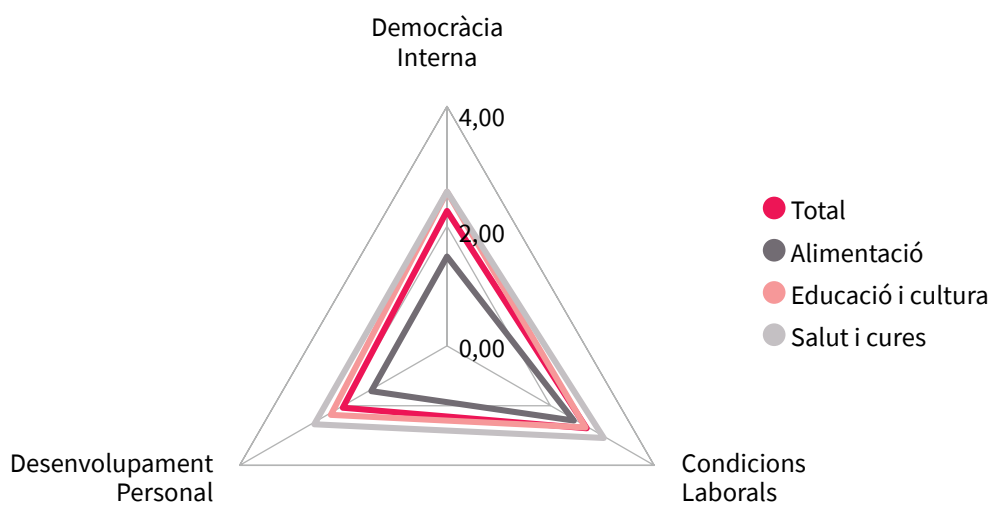
5.1.2. La democràcia a les organitzacions presents a Pam a Pam

L'organització interna

Els criteris que avaluen l'organització interna i que treballarem a continuació són: la democràcia interna (amb un 2,27/5 de mitjana), el desenvolupament personal que cada iniciativa aporta a les persones que la conformen (amb un 2/5) i les condicions laborals que les persones remunerades tenen en les entitats avaluades (2,68/5). És un dels blocs amb més acompliment i això es degut al fet que una de les característiques principals de l'ESS és la voluntat de generar una economia que posi les persones en el centre.

Gràfica 5.2

Avaluació mitjana dels criteris d'organització interna

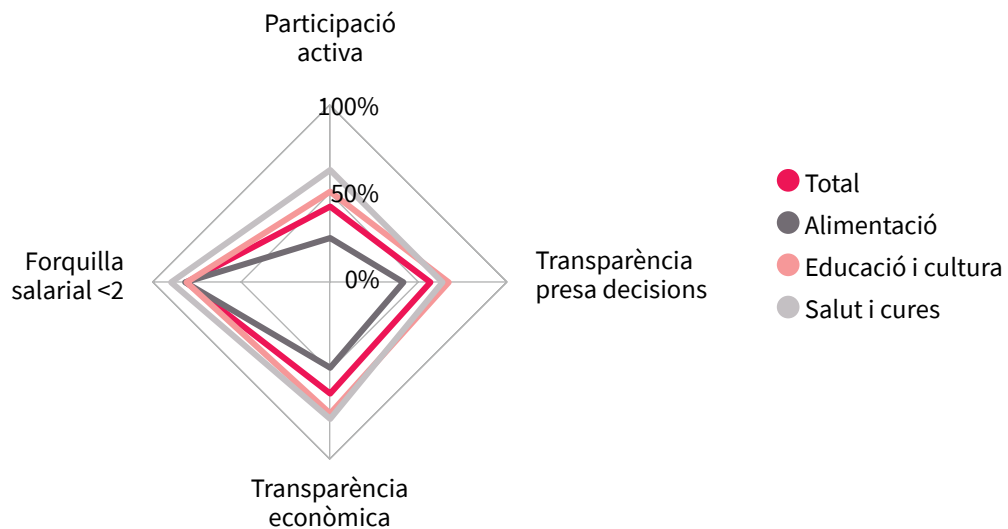

Horitzontalitat (la democràcia)

Una característica que diferencia l'ESS de l'economia capitalista és la voluntat d'evitar jerarquies. Com es tradueix això a la pràctica? Llistem quatre indicadors que ens serveixen per avaluar aquesta horitzontalitat:

1. Participació activa: Vetllen perquè hi hagi una participació activa i existeixen mecanismes d'incorporació de qualsevol membre de la iniciativa als espais/òrgans de govern, incloent-hi espais d'estratègia del projecte.
2. Forquilla salarial <2: La diferència entre el salari per hora de la persona que cobra més de l'entitat i la que cobra menys és menys del doble.
3. Transparència econòmica: La informació econòmica de l'organització és accessible i comprensible per a tots i totes les treballadores, incloent-hi els salaris i remuneracions.
4. Transparència en la presa de decisions: Les actes dels òrgans societaris (consell rector, junta, consell d'administració, patronat) i totes les decisions preses són accessibles i comprensibles per a totes les persones que formen part de la iniciativa i/o la base social.

Gràfica 5.3

Percentatge acompliment indicadors horitzontalitat

Podem veure que el 90% de les iniciatives tenen una ràtio salarial menor a 2 i que més del 50% posen a disposició de totes les persones de l'entitat dades econòmiques i actes per tal de conèixer el funcionament intern. Menys de la meitat, però, disposen de mecanismes que garanteixin la incorporació de nous membres als òrgans de govern.

Notem que la relació proporcional entre els indicadors és similar en els diferents sectors, però el percentatge de les iniciatives que els compleixen de Salut i cures destaca sobre la resta contràriament al d'Alimentació que està molt per sota fins al punt que, en participació activa, un 63% d'entitats de Salut i cures tenen pràctiques en aquest sentit, un percentatge que baixa al 25% en les entitats d'Alimentació. Cal notar, però, que s'evidencia la necessitat de disposar de mecanismes d'horitzontalitat quan les organitzacions són més grans i s'han de protocol·laritzar les pràctiques de transparència i participació, de manera que part d'aquesta diferència la podem atribuir a la diferència de dimensió entre les entitats.

Qualitat democràtica

Sabem, però, que encara que ens dotem d'espais de participació oberts a totes les persones que formen part de la iniciativa i proporcionem la informació necessària per garantir la qualitat i la igualtat en la presa de decisions, també es necessari reflexionar sobre els privilegis i les relacions de poder que es generen en la gestió col·lectiva. En el primer semestre de 2019, Pam a Pam va llançar la campanya per la qualitat democràtica en la qual, a través d'il·lustracions, promovia quatre bones pràctiques per avançar cap aquesta qualitat democràtica.

1. Identificant els rols de poder legítims per l'equip que tenen molta influència en els espais i les decisions; poden existir veus amb menys pes o silencis que poden significar dissens. Cal reflexionar col·lectivament sobre els **rols de poder** i cercar mecanismes de **participació més igualitària**.

2. Si hi ha membres de l'equip que no tenen **accés als espais de presa de decisions**, no s'exerciran els drets en igualtat de condicions. Tothom ha de tenir espai per dir-hi la seva.
3. Quan prenem decisions en **espais informals** no estem contribuint a una bona pràctica de democràcia. Hem d'estructurar els espais de decisió i organitzar-nos.
4. La improvisació de les reunions pot comportar el monopoli de la paraula fent que la participació no sigui efectiva; hem de preparar amb antelació les reunions, enviar l'ordre del dia, establir una metodologia i diferenciar els tipus d'elements per tractar durant la sessió.

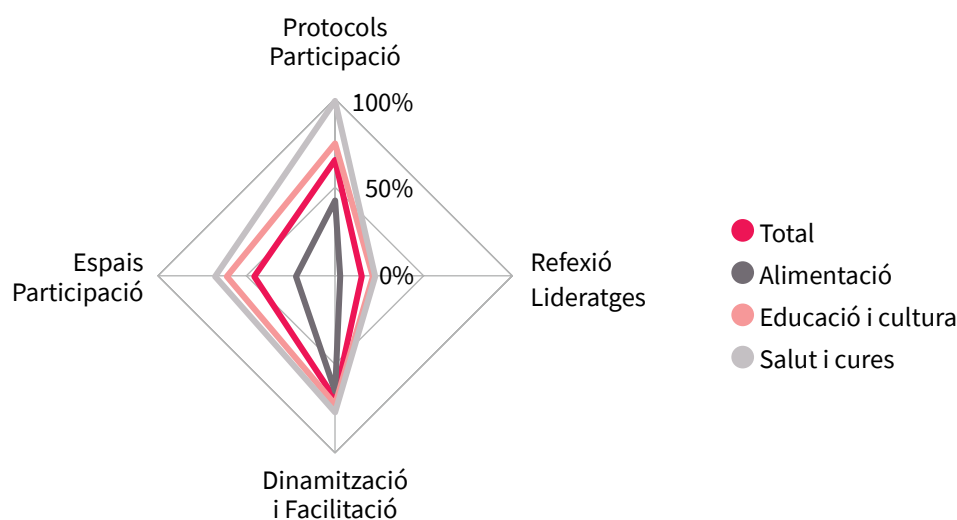
Imatge 5.1

Vinyeta de la campanya per la qualitat democràtica a les organitzacions.

Quins passos estan fent les entitats de l'ESS en aquesta direcció? Podem veure la gràfica següent que dues tercers parts de les entitats tenen protocols clars de participació i gairebé la meitat garanteixen que totes les persones que integren la iniciativa tenen espais periòdics de participació (no tots han de ser necessàriament decisoris). A més, el 70% de les entitats compta amb mecanismes de dinamització i/o facilitació de les reunions, la qual cosa propicia que la participació sigui més equitativa. Per últim, i com a repte per endavant, queda un llarg camí per recórrer en la reflexió sobre rols de lideratge i mesures per prevenir-los i eradicar-los.

Gràfica 5.4

Percentatge d'acompliment dels indicadors de qualitat democràtica

5.2 El gènere

5.2.1 El gènere a les organitzacions que fan balanç social

A l'hora d'avaluar qüestions de gènere dins d'una organització, la informació que ens aporten els indicadors quantitius de balanç social és limitada. Ho és perquè allò que podem obtenir és sobretot una avaluació quantitativa de la paritat entre homes i dones en el funcionament de les organitzacions a diferents nivells. Aquesta avaluació permet, en qualsevol cas, observar si hi ha situacions de discriminació per raons de sexe en les diferents instàncies de les estructures organitzatives de les entitats. En aquesta línia, comencem l'anàlisi desglossant la proporció de dones respecte al conjunt de la base social, ja sigui en implicació com en participació en la presa de decisions i en l'assumpció de responsabilitats.

Taula 5.5**Proporció de dones en la base social i l'estructura laboral de les entitats, 2019.**

Base social	Dones que formen la base social	42%
	Dones amb càrrecs sociataris	50%
Estructura laboral	Dones treballadores	64%
	Dones amb càrrecs de responsabilitat en l'estructura laboral	64%

Aquestes dades ja ens aporten una primera idea. Les dones són majoria en l'estructura laboral i executiva de les entitats, però no en la base social, on es prenen les decisions estratègiques i polítiques. Sembla evident, però, que necessitem anar més enllà aprofundint l'anàlisi a través dels sectors i les formes jurídiques.

L'anàlisi sectorial ens permet percebre quins sectors estan més feminitzats i quins més masculinitzats.

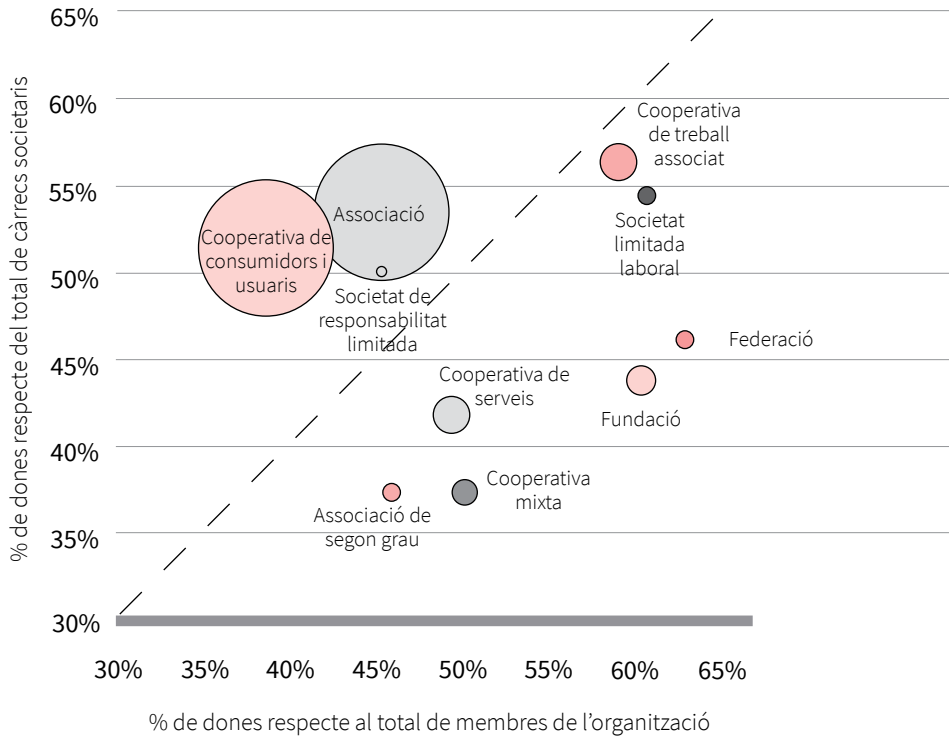
Taula 5.6**Proporció de dones en l'estructura laboral segons sectors, 2019.**

Sector	Nre. de dones treballadores	% dones treballadores	% de dones en càrrecs de responsabilitat
Salut i cures	1.575	67%	69%
Educació i recerca	1.310	68%	74%
Espais i xarxes	669	63%	61%
Cultura i oci	294	68%	56%
Assessorament	203	64%	56%
Producció i/o venda d'altres productes manufacturats	170	45%	43%
Alimentació	97	66%	61%
Habitatge i gestió de l'entorn	90	60%	62%
Tèxtil	59	51%	63%
Tecnologia i electrònica	43	51%	44%
Comunicació	38	50%	56%
Subministraments	36	43%	21%
Finançament i Moneda social	28	51%	43%
Restauració i hostaleria	24	57%	33%
Logística	16	37%	44%
Total	4.652	64%	64%

Hem vist com les dones representen un 42% de la base social però, en canvi, representen la meitat dels càrrecs societaris. Es tracta d'un fet, però, que hem de distingir en funció de les formes jurídiques perquè, com veurem, hi ha diferències rellevants.

Les formes jurídiques on hi ha més dones participant en nombres absoluts, el volum de bombolles de la gràfica següent, són les cooperatives de consumidors i usuaris i les associacions. I, en aquests dos casos, hi ha un percentatge molt més gran de dones en càrrecs societaris que en la base social. En canvi, en la majoria d'altres formes jurídiques aquest fet es produeix a la inversa.

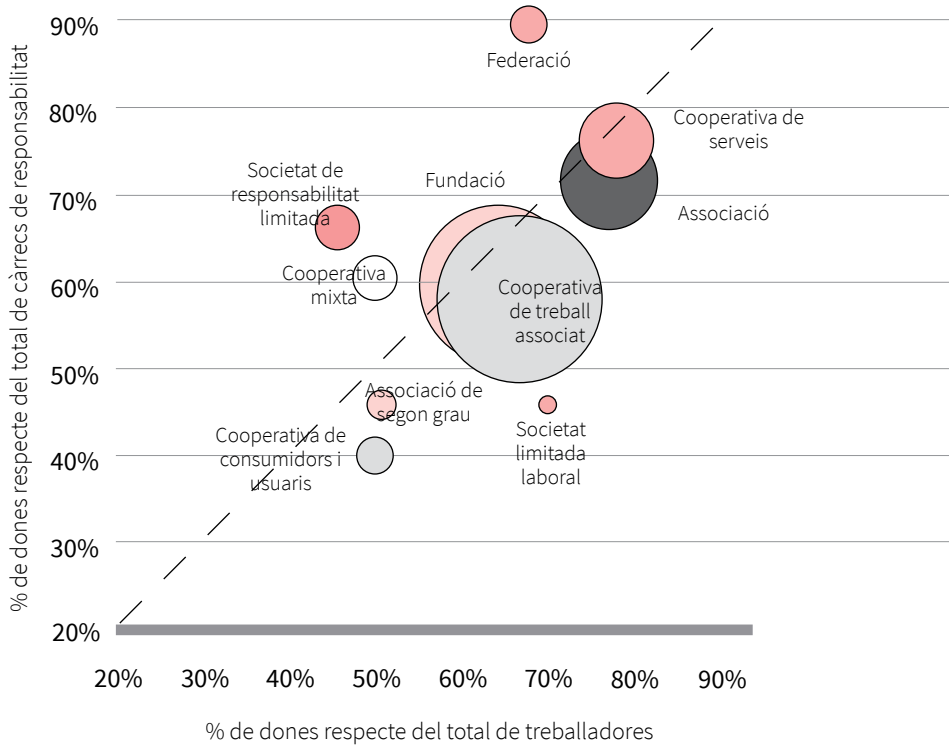
Gràfica 5.5

Percentatge de dones a la base social i als càrrecs societaris, 2019.

Per altra banda, si tornem a la taula 5.5 veiem que en l'estructura laboral/executiva és rellevant destacar tres aspectes. El primer, el 64% de les treballadores de les organitzacions de l'ESS són dones. El fet que hi hagi una majoria de dones en l'àmbit laboral no és una cas aïllat al llarg del temps sinó que manté la tendència, i podem afirmar que és una tendència de les organitzacions de l'ESS, en totes les formes jurídiques. El segon, que els percentatges de dones treballadores són significativament superiors als percentatges en la base social de les organitzacions de l'ESS. I el tercer aspecte rellevant és que aquest 64% també es manté quan analitzem els càrrecs de responsabilitat en l'estructura executiva.

Si fem el mateix que en el cas de la base social i analitzem aquestes variables per forma jurídica veiem que el percentatge de dones amb càrrecs de responsabilitat i el percentatge de dones treballadores difereixen significativament.

Gràfica 5.6

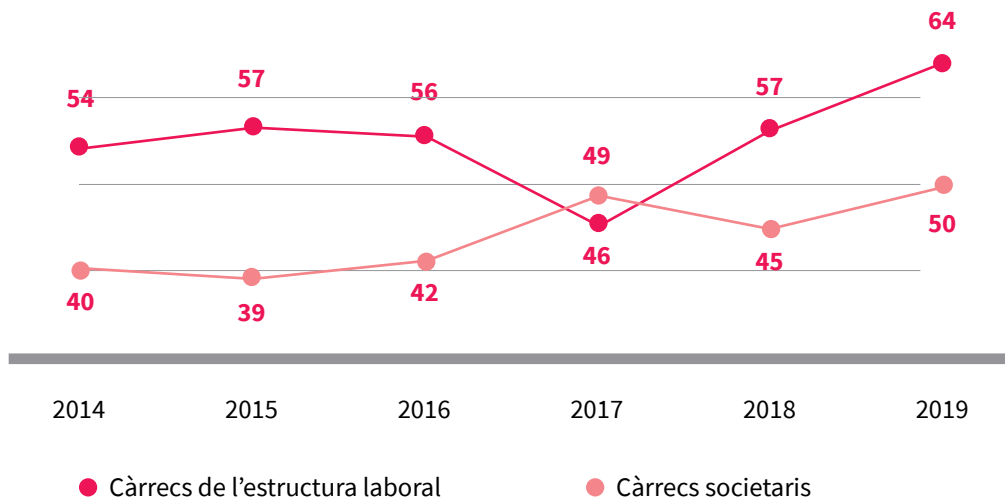
Percentatge de dones entre les treballadores i els càrrecs de responsabilitat, 2019.

Veiem com en les societats limitades laborals i les federacions el percentatge de dones treballadores és molt més alt (66,7% en els dos casos) que el percentatge de dones en càrrecs de responsabilitat (45,5% i 46,9% respectivament). En canvi, en les societats de responsabilitat limitada es produeix la situació inversa i les dones representen un major percentatge en els càrrecs de responsabilitat (66,7%) que en el conjunt de l'estructura laboral (43,6%). També volem destacar l'alt grau de feminització en les cooperatives de serveis i les associacions, amb percentatges que en tots els casos superen el 70%.

L'evolució de les variables de càrrecs de responsabilitat ens mostra com, a excepció del 2017, al llarg dels anys la presència de dones en càrrecs de responsabilitat ha anat augmentant progressivament. Tant en els càrrecs societaris com en els de l'estructura laboral, la presència de dones ha augmentat 10 punts percentuals des de 2014.

Gràfica 5.7

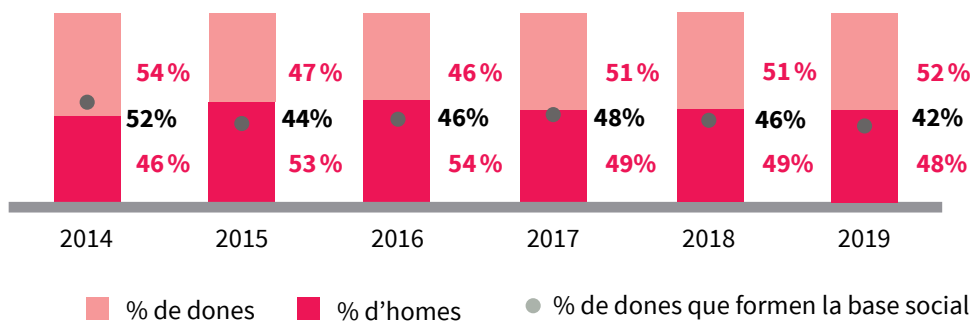
Percentatges de dones als càrrecs de responsabilitat, 2014 – 2019.

Les dades del balanç social ens permeten, també, analitzar quina és la participació, quantitativa parlant, en els espais de presa de decisions. Si comparem el percentatge de dones implicades en l'organització amb el de dones que participen en l'aprovació del pressupost i del pla de treball veiem que les dones conformen un 42% de la base social i, a la vegada, un 52% de l'espai de participació i presa de decisions d'aquesta base.

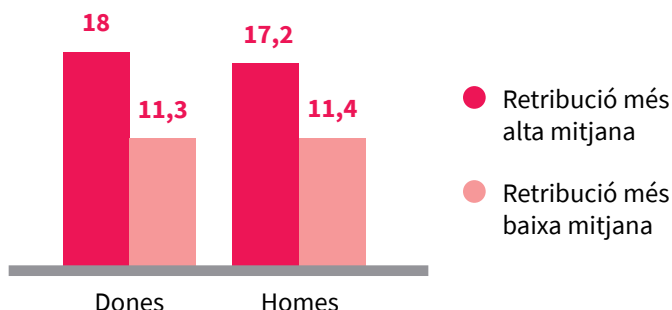
Gràfica 5.8

Percentatges de participació en l'aprovació del pressupost i del pla de treball, 2014-19.

Més enllà de la participació i de la presa de decisions, un aspecte clau que cal analitzar és la retribució salarial i les diferències que es produeixen. Globalment veiem com les dones tenen una retribució màxima que és superior a la dels homes, mentre que la retribució mínima és pràcticament igual.

Gràfica 5.9

Retribucions màximes i mínimes per sexe, 2019.

Aquestes diferències salarials es poden explicar per dues de les característiques que vèiem abans. Si les dones tenen més presència en els càrrecs de responsabilitat laboral que els homes (64%) no és d'estranyar que també tinguin unes retribucions màximes més altes. A més, el sector de Salut i cures no només és un sector amb un gran nombre de dones en valor absolut i relatiu i, aquest té, com veurem en l'apartat següent, una retribució superior molt elevada en comparació de la resta.

Els últims anys, balanç social ha incorporat un criteri que també utilitza Pam a Pam i que intenta anar més enllà d'anàlisis que fan referència a la paritat. Es tracta de l'ús del llenguatge no sexista i inclusiu. En aquest aspecte observem com el 82,4% de les entitats utilitzen el llenguatge inclusiu tant en els documents escrits com en el llenguatge verbal. Per contra, tenim 7 entitats de les 217 (un 3,23%), que normalment no utilitzen un llenguatge no sexista i inclusiu.

Taula 5.7**Ús de llenguatge no sexista i inclusiu, 2019.**

	% d'entitats
S'utilitza el llenguatge inclusiu tant en els documents escrits com en el llenguatge verbal	82,49%
S'utilitza el llenguatge inclusiu als documents escrits	14,29%
Normalment no	3,23%

5.2.2 El gènere a les organitzacions presents a Pam a Pam

Perspectiva de gènere

Perspectiva feminista amb una mitjana d'1,35 sobre 5 és el tercer criteri amb menys acompliment de tot el qüestionari. Hi avaluem l'elaboració de continguts específics de gènere (pla d'igualtat, comunicació no sexista, protocols de prevenció d'agressions...), si s'han revaloritzat les tasques de cura (cura de l'espai, de les persones, la presa d'actes...) i estan repartides equitativament, si s'han analitzat les dinàmiques de gènere i poder i existeix un repartiment equitatiu de rols sovint masculinitzats (visibilitat pública, participació en espais de presa de decisió i lideratge...), si existeix un espai de referència per abordar temes de gènere, i finalment si el feminisme travessa de

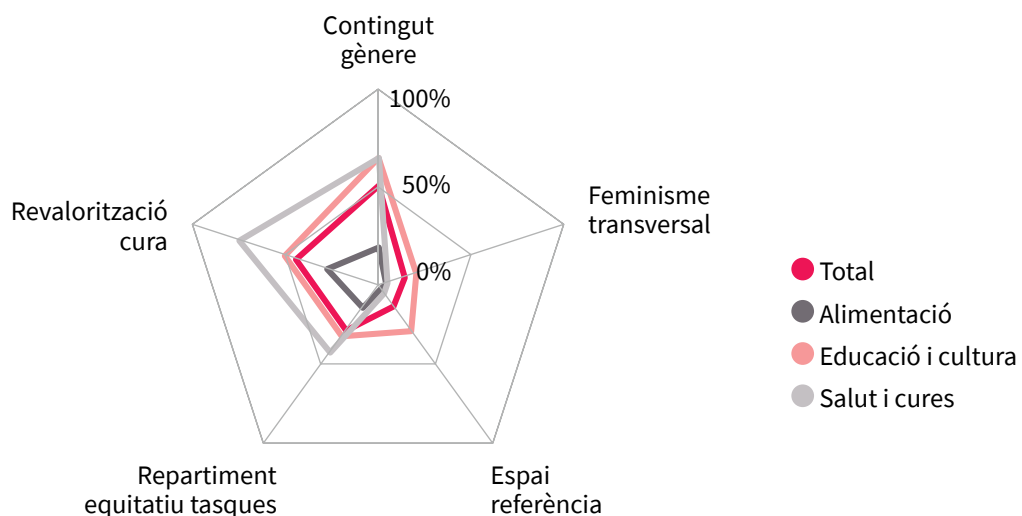
manera integral totes les esferes de la iniciativa i forma part de l'objectiu de l'activitat econòmica d'aquesta.

Gairebé la meitat de les iniciatives compten amb algun tipus de contingut de gènere i més del 40% ha fet un procés de revalorització de les tasques de cura. També el 27% ha fet passos per tenir un repartiment de tasques i rols de poder més equitatiu. Només el 12% ha considerat necessari tenir un espai de referència per abordar qüestions de gènere (cosa que és comprensible veient que la dimensió mitjana de les iniciatives és de menys de 8 persones). Fins al 13% de les iniciatives consideren el feminisme com un eix transversal i l'integren en la seva activitat econòmica. En aquests dos últims aspectes, el sector que destaca és Educació i cultura on el 27% de les iniciatives tenen algun espai de referència per abordar temes de gènere i, de fet, el 20% ha fet del feminisme un aspecte transversal de la seva activitat. Per una altra banda, Salut i cures (recordeu que és un sector altament feminitzat) destaca en el treball per un repartiment de tasques i rols de poder equitatiu (41%) i la revalorització de les tasques de cura (72%).

En canvi, Alimentació, que hem vist en l'apartat d'ocupació que era un dels pocs que tenia més homes que dones en la seva composició, destaca per la poca quantitat d'iniciatives que compleixen els criteris.

Gràfica 5.10

Acompliment de criteris de perspectiva feminista

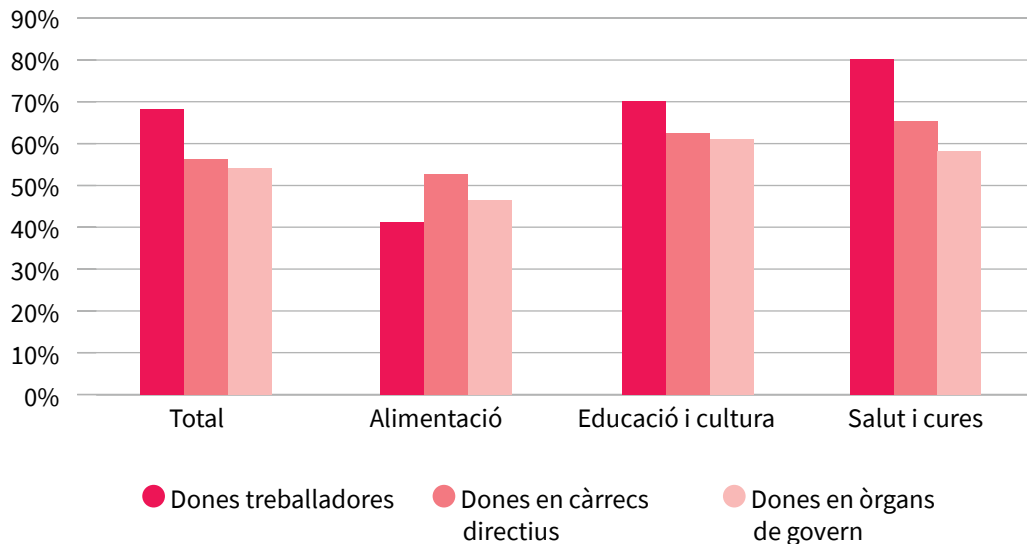

En canvi, quan passem d'analitzar aquests criteris més qualitius a les dades quantitatives ens trobem que, quan comparem la composició de gènere d'espais de direcció i/o de govern amb la de persones treballadores, Alimentació és l'únic sector en què hi ha "sobrerepresentació" de dones en aquests òrgans. A la resta, la representació de les dones en òrgans de govern està de mitjana 14 punts percentuals per sota de la composició de la plantilla de persones treballadores.

De fet, la diferència és especialment flagrant en les entitats de Salut i cures en què, tot i ser el sector que més afirma treballar per un repartiment equitatiu de les tasques de representació i poder, la diferència entre el percentatge de treballadores i de dones en òrgans de govern és de 22 punts percentuals.

Gràfica 5.11

Percentatge de dones treballadores en comparació amb els espais de direcció/govern

Conclusions organització interna

Fent un recull amb les dades de Pam a Pam que hem exposat fins ara, Salut i cures destaca molt en l'acompliment dels criteris vinculats a l'organització interna, segurament en part perquè la seva activitat econòmica està estretament vinculada a tots aquests aspectes. Els projectes d'Alimentació són els que menys compliment tenen en aquest tipus de pràctiques i seria estratègic que l'ESS s'apropés al sector per compartir bones pràctiques que puguin ser útils a les entitats.

Cal matisar, però, que, com ja esmentàvem, la dimensió de les iniciatives (en nombre de persones integrants) determina en molts casos, d'una banda la necessitat d'establir mecanismes per gestionar els equips i la sistematització de la participació de les integrants i, de l'altra, la possibilitat de fer-ho; si s'és una entitat més gran hi ha més facilitat per destinar temps i recursos a aquestes mesures que són una esfera no productiva de l'activitat econòmica que es du a terme.

En general, però, exceptuant la perspectiva feminista, la resta de criteris vinculats a l'organització interna tenen un alt compliment, la qual cosa demostra que l'ESS és un àmbit que treballa per posar les persones que la integren en el centre dels projectes.

5.3. La igualtat

5.3.1. La igualtat a les organitzacions que fan balanç social

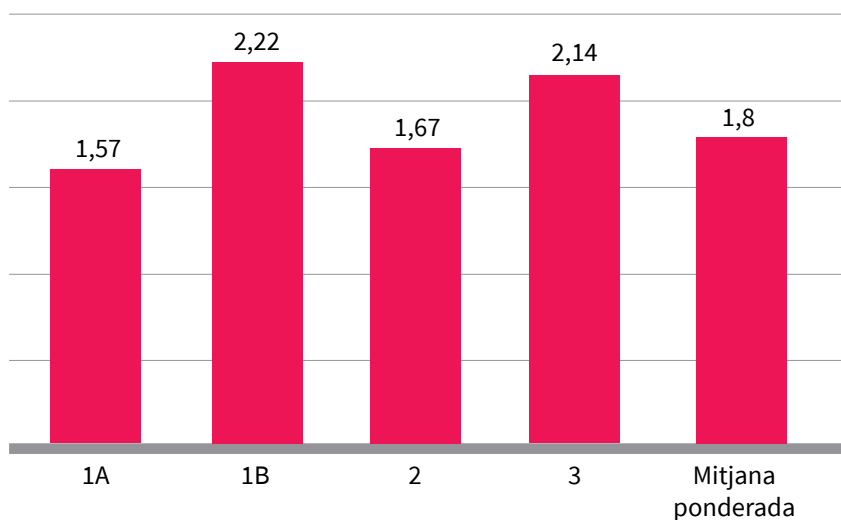
Un altre gran pilar de l'economia solidària és la cerca de la igualtat a diferents àmbits, ja que només garantint unes condicions mínimes per poder participar en societat podem apropar-nos a una estructura social cohesionada i inclusiva.

A més de la igualtat entre homes i dones, incloent-hi la inclusió i visibilització dels valors i les pràctiques històricament feminitzades a la societat, aquesta igualtat (o equitat) s'ha de poder garantir en diferents àmbits, tres dels quals destaquem i analitzem. El primer es focalitza en l'aspecte econòmic amb el repartiment d'excedents i l'assignació de retribucions salarials. El segon analitza en quin grau es garanteix la diversitat, amb la presència de treballadores extracomunitàries i racialitzades. I el tercer analitza si es garanteix la presència de treballadores en situacions de risc d'exclusió social, sigui per causes econòmiques o socials.

Comencem per analitzar les diferències salarials internes per tenir un primera aproximació de quin nivell d'igualtat existeix dins de les organitzacions. La gràfica 5.10 mostra les forquilles salarials relacionada amb les formes jurídiques.

Gràfica 5.12

Igualtat retributiva per formes jurídiques, 2019.

AGRUPACIONS SEGONS FORMES JURÍDIQUES

1A: cooperatives de treball i societats laborals

1B: societats mercantils

2: associacions i cooperatives de segon grau i de consum

3: associacions i fundacions

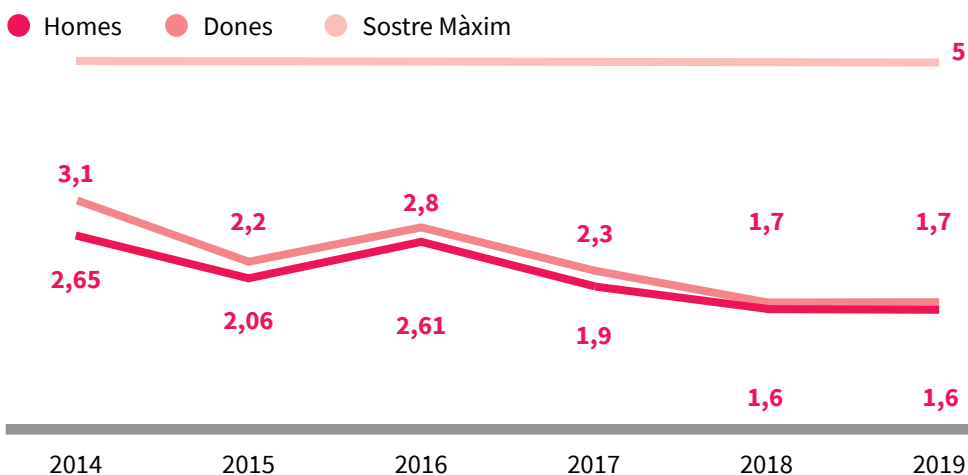
Amb aquesta gràfica observem que les diferències més grans es produeixen als grups 1B, on hi ha les societats mercantils, i 3, format per associacions i fundacions. Malgrat això, tots els valors estan lluny del sostre màxim d'1 a 5 definit a la proposta de llei d'economia social i solidària elaborada per la XES l'any 2014. Si aquesta anàlisi la fem per sectors veiem com els sectors de Producció, Salut i cures i Logística són els tres únics sectors que estan per sobre del 2 en ràtio salarial.

Taula 5.8
Retribució més alta mitjana i més baixa mitjana per sectors, 2019.

Sector	Nre. de treballadors	Retribució més alta mitjana (€/h)	Retribució més baixa mitjana (€/h)	Ràtio salarial
Salut i cures	2.353	25,48	9,37	2,72
Educació i recerca	1.918	15,86	10,41	1,52
Espais i xarxes	1.069	18,75	10,79	1,74
Cultura i oci	432	16,04	11,84	1,35
Assessorament	315	20,81	10,96	1,90
Producció i/o venda d'altres productes manufacturats	380	32,00	8,00	4,00
Alimentació	147	18,27	12,70	1,44
Habitatge i gestió de l'entorn	149	21,35	15,10	1,41
Tèxtil	115	12,52	7,77	1,61
Tecnologia i electrònica	84	14,73	10,62	1,39
Comunicació	76	18,67	9,54	1,96
Subministraments	84	18,17	9,62	1,89
Finançament i Moneda social	55	20,38	12,42	1,64
Restauració i hostaleria	42	12,20	7,90	1,54
Logística	43	19,67	7,68	2,56

I, per acabar, com es pot veure a la gràfica següent, es consolida la tendència dels últims anys de reducció de les desigualtats salarials en les entitats que fan el balanç social.

Gràfica 5.13
Evolució igualtat retributiva, 2014 – 2019.

Fins aquí hem constatat que, en general, s'està consolidant un fet important: les organitzacions que fan balanç social tenen en conjunt unes diferències salarials internes menors a 2 i això s'està consolidant com una de les característiques que les defineix.

Ara bé, creiem que cal relacionar aquest aspecte amb altres paràmetres. El primer que volem mostrar, com hem fet any rere any, és la relació entre el nombre de treballadores i la forquilla salarial. A la gràfica següent hem visualitzat aquesta relació i hem obtingut una gràfica creixent que s'aplana quan arriba a la ràtio de 3. És a dir, existeix una certa correlació positiva entre el nombre de treballadores i la forquilla salarial.

Gràfica 5.14

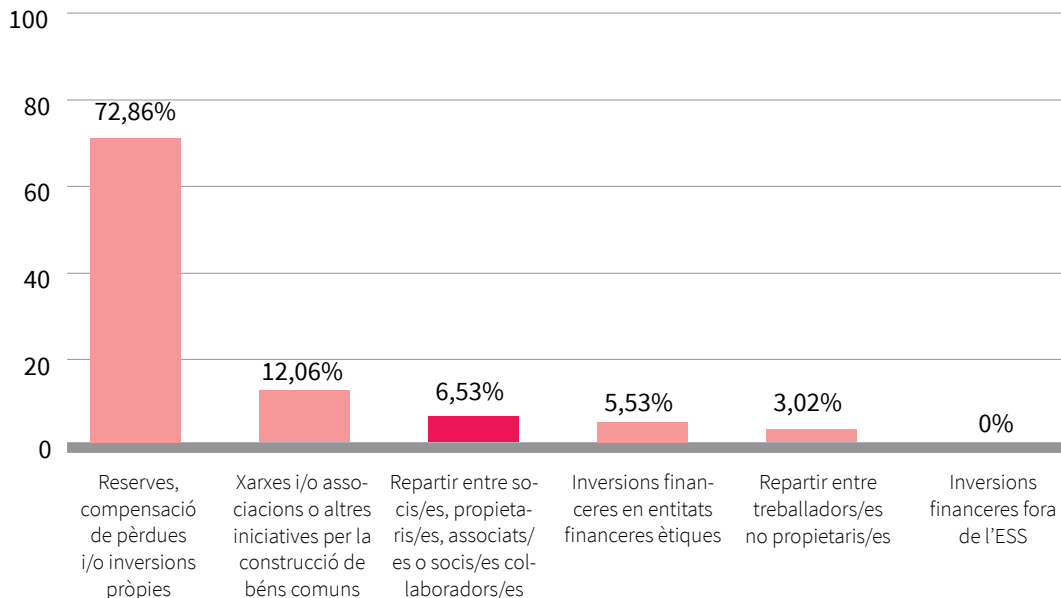
Correlació entre nombre de persones treballadores i diferències salarials, 2019.

En el terreny econòmic, ens falta analitzar què fan les entitats amb els excedents econòmics, en cas que en tinguin¹².

Gràfica 5.16

Política de lucre. Repartiment de beneficis, 2019.

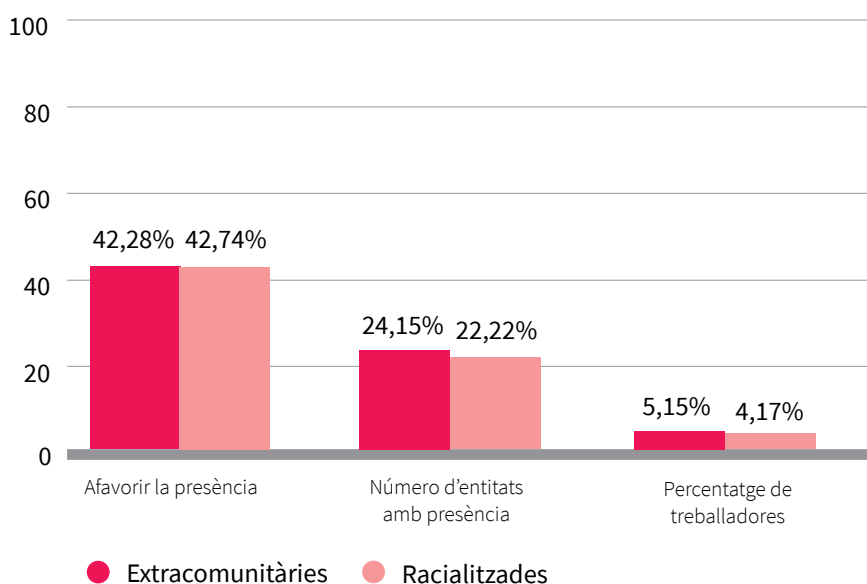
D'aquestes dades volem destacar que la gran majoria d'excedents (un 93,47%) es destinen a les mateixes entitats, les treballadores que en formen part o a entitats o iniciatives que formen part de l'ESS. Només un 6,53% de les entitats destinen els excedents a repartir-los entre les sòcies, propietàries o col·laboradores, i cap entitat no utilitza els excedents per fer inversions financeres fora de l'ESS.

Una vegada analitzat l'àmbit de la igualtat econòmica ens centrarem en la presència de treballadores extracomunitàries i racialitzades, un aspecte que els últims anys hem destacat com un dels principals on l'ESS té més per millorar. Les dades d'aquest any van en la mateixa línia i ens porten a considerar urgent fer una reflexió sobre el particular.

La gràfica 5.17 mostra les grans diferències que hi ha entre el "discurs" i les pràctiques. A la vora del 42% de les entitats afirmen que tenen la "voluntat" d'afavorir la presència de treballadores extracomunitàries o racialitzades. Ara bé, a la pràctica només un 24% de les entitats tenen treballadores extracomunitàries i un 22% treballadores racialitzades. Uns percentatges que baixen al 5% i 4% si calculem quin és el pes d'aquests dos col·lectius entre el total de persones treballadores.

12 - L'anàlisi de quantes entitats tenen excedents la fem a l'apartat "La salut econòmica de les organitzacions de l'ESS".

Gràfica 5.17

Presència de treballadores extracomunitàries i racialitzades, 2019.

Per últim, volem mostrar quina és la presència de treballadores en risc d'exclusió social. Un 17,87% de les entitats tenen com a mínim una treballadora en risc d'exclusió social. Del conjunt de treballadores que formen part d'aquestes entitats, pràcticament el 24% són treballadores en risc d'exclusió social. No obstant això, si ho comparem amb el nombre total de treballadores aquest percentatge baixa al 10,31%.

Taula 5.9
Presència de treballadores en risc d'exclusió social, 2019

	Percentatge
% d'entitats amb treballadores en risc d'exclusió social	17,87%
% de treballadores en risc d'exclusió social respecte al total de treballadores de les entitats que tenen treballadores en risc d'exclusió social	23,96%
% de treballadores en risc d'exclusió social respecte al total de treballadores	10,31%

5.4 El compromís ambiental

5.4.1. El compromís ambiental de les organitzacions que fan balanç social

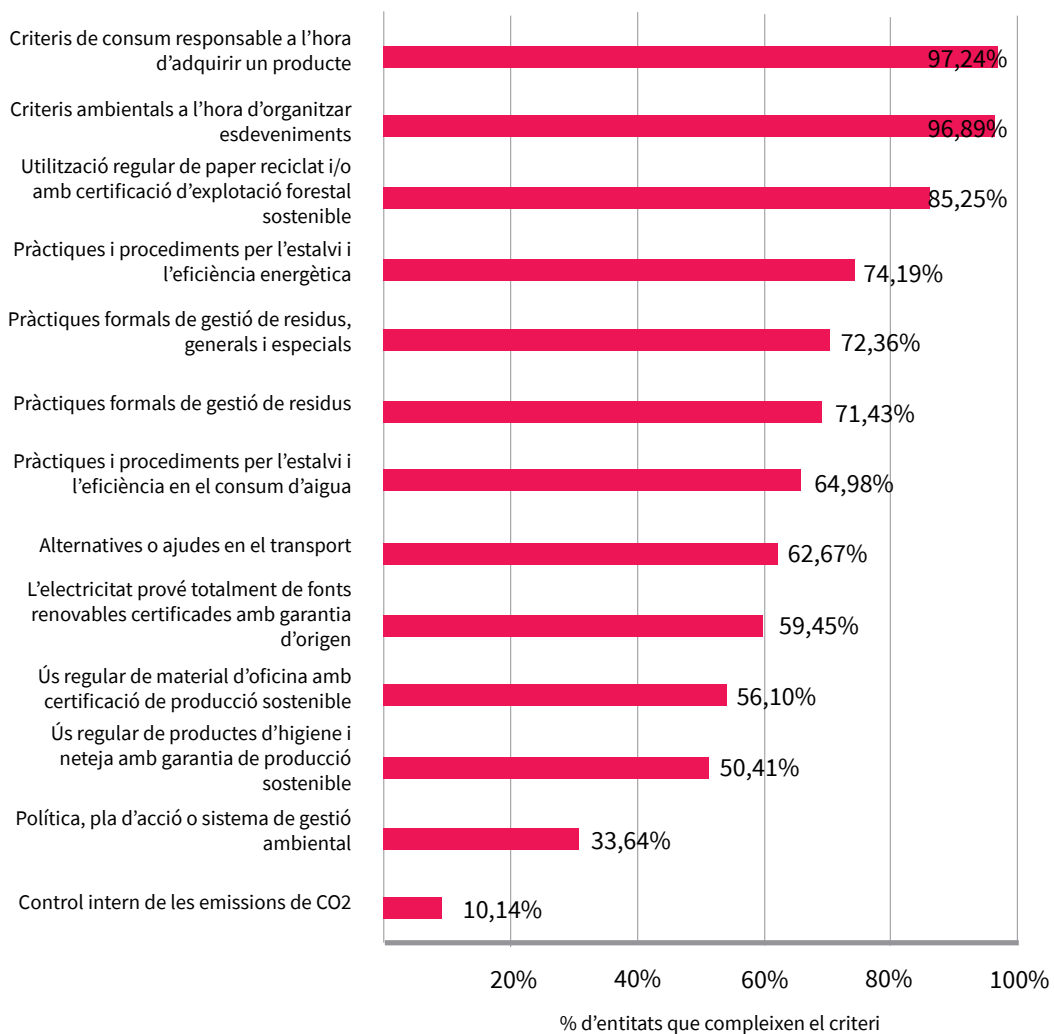
No s'entendria l'economia solidària sense una profunda consciència dels límits ambientals que envolten l'activitat econòmica i a la qual les empreses i la societat en conjunt s'han d'adaptar per funcionar de manera sostenible a llarg termini. És veritat que sovint hi ha dinàmiques ambientals globals, com el canvi climàtic, que sobrepassen la capacitat d'acció de les organitzacions, però si l'economia solidària s'ha d'erigir com un sector econòmic alternatiu ha de mostrar que es poden respectar els límits del planeta i ser viables econòmicament. En aquest sentit, és clau que les organitzacions identifiquin els vectors ambientals més rellevants relacionats amb la seva activitat,

que els incorporin al funcionament i a la presa de decisions estratègiques, i que internalitzin així una visió de llarg termini basada en l'equitat ambiental, global i intergeneracional.

Amb l'objectiu de mesurar el comportament ambiental de les organitzacions que fan el balanç social, hem establert una sèrie de preguntes a les quals les organitzacions han de respondre "sí" o "no" en funció de si les compleixen. Aquesta bateria de preguntes l'hem anat completant al llarg dels anys i actualment permet obtenir tretze indicadors binaris. La gràfica 5.17 mostra el percentatge d'acompliment de cada un d'aquests criteris o, dit d'una altra manera, el percentatge d'entitats que han contestat "sí" a cada pregunta.

Gràfica 5.18

Acompliment de criteris ambientals, 2019.

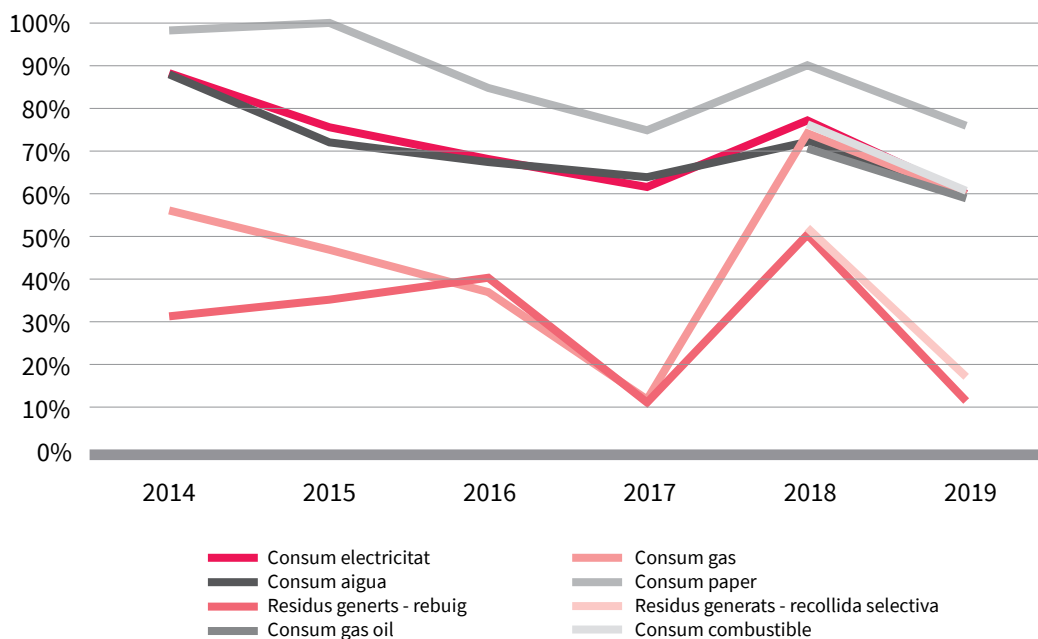
De les diferents respostes destaca de manera positiva que pràcticament totes les organitzacions apliquen criteris de consum responsable a l'hora d'adquirir productes (97,24%) i criteris ambientals en l'organització d'esdeveniments (96,29%).

De la resta de preguntes s'extreu la idea evident que encara resta molta feina per fer en diferents àmbits, una feina que, perquè sigui exhaustiva, recomanem que giri al voltant d'un pla d'acció ambiental, que actualment tenen només un 33,64% de les organitzacions. Les polítiques, els plans d'acció o els sistemes de gestió ambiental són una bona eina perquè l'organització pensi, estructurari i apliqui les diferents mesures que té a l'abast per reduir el seu impacte ambiental. Unes mesures que de ben segur no només ajudarien a millorar la resta d'indicadors sinó que, sobretot, contribuirien a reduir l'impacte ambiental que generem globalment.

Més enllà de les preguntes binàries creiem que un eix d'anàlisi que ens aporta informació significativa és la taxa de resposta de les entitats a les preguntes referents al consum, on es demana la quantitat anual de consum o de residus de cada entitat. En aquest tipus de preguntes és preocupant veure com la taxa de resposta no solament no està millorant sinó que en alguns casos està disminuint de forma significativa. Malgrat aquesta disminució volem destacar la tasca que està fent la Comissió d'Ecologia de la XES, que entre moltes altres coses dona consells de com calcular els consums i millorar els impactes ambientals de les organitzacions¹³.

Gràfic 5.19

Rellevància relativa de les respostes obtingudes, 2014-19

I arribats a aquest punt és imprescindible analitzar quines quantitats s'estan consumint i quina és aquesta evolució.

13 - "La comissió d'ecologia de la XES declara l'emergència climàtica": <http://mercatsocial.xes.cat/noticies/ecologia/>

Taula 5.10**Evolució dels consums ambientals en termes relatius, 2014-2019**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Electricitat: Kwh/milió d'€	44.851,10	25.066,00	29.274,53	26.500,78	35.801,49	29.730,71
Gas: m3/milió d'€	13.048,93	5.903,13	4.455,14	11.298,89	6.343,47	9.700,39
Aigua: m3/milió d'€	842,30	744,27	669,63	766,29	607,45	419,88
Paper: Paq./milió d'€	112,67	62,26	70,95	59,37	41,78	43,16
Residus: kg/milió d'€	1.307,05	726,20	348,62	245,32	242,48	212,87

Veiem que el consum d'aigua i la quantitat de residus generats segueixen una tendència que ja ve dels últims cinc anys, una tendència que es basa en el descens progressiu del consum d'aigua i la generació de residus. El consum de paper segueix una dinàmica similar, però aquest any ha pujat molt lleugerament respecte a l'any anterior. Els consums d'electricitat i gas de moment no segueixen una dinàmica lineal i per ara és difícil extreure'n conclusions.

5.4.2 El compromís ambiental de les organitzacions presents a Pam a Pam

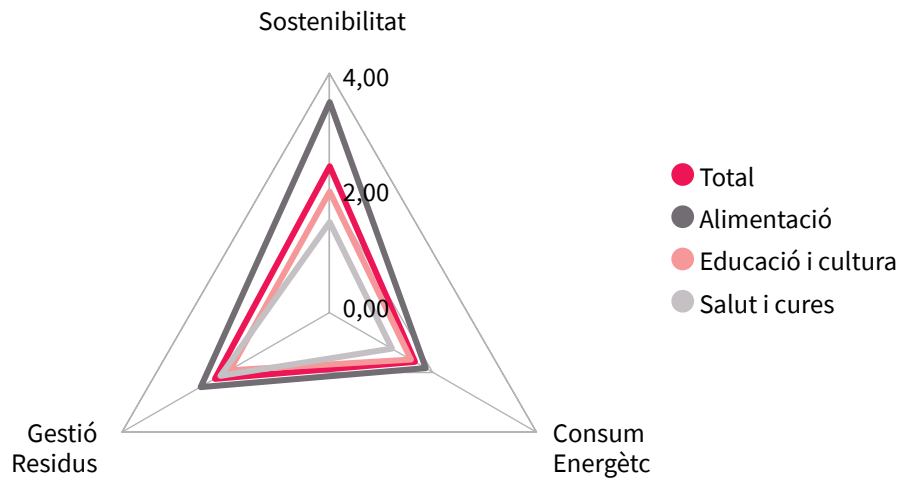
En aquest apartat només analitzarem l'acompliment dels criteris sense entrar a avaluar tots els indicadors concrets. Els criteris de Pam a Pam relacionats amb l'impacte ambiental són tres:

- Sostenibilitat ambiental: avalua la prioritització de productes eco o la seva producció, la relació amb l'agroecologia i les mesures preses per reduir la petjada ecològica
- Gestió de residus: mesura la reducció de residus, la reutilització i la prioritització de productes de segona mà per sobre de nous, la reducció del consum innecessari i treballar per l'economia circular
- Consum energètic: té en compte la reducció del consum energètic, l'aposta per l'energia d'origen renovable, la contractació de l'energia a iniciatives d'ESS o la inversió per a l'optimització energètica.

La sostenibilitat ambiental és el quart criteri amb més compliment aquest any, sobretot a causa de la influència de les iniciatives d'Alimentació que, com era d'esperar, per la seva relació amb la producció agroecològica destaquen en l'acompliment d'aquests criteris, que és el que més augmenta en puntuació mitjana en comparació de l'any anterior i arriba al 2,42/5 (2,22/5 el 2018). En canvi, com ja ha passat altres anys, el consum energètic és el quart per la cua en mitjana d'acompliment; analitzarem alguns dels seus indicadors desglossats per entendre el perquè.

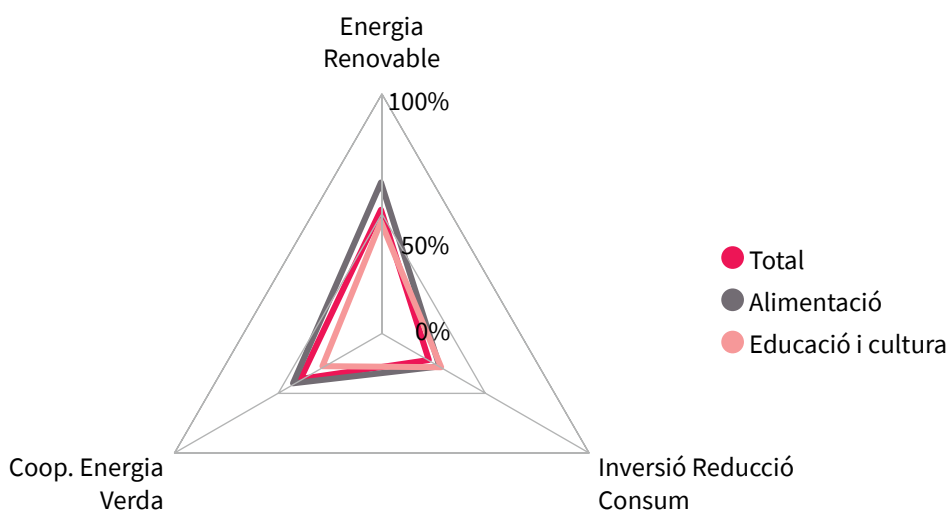
Quan ho mirem per sectors, ens adonem que hi ha l'efecte contrari al que es produïa a l'apartat d'organització interna: Alimentació destaca en tots els sectors mentre que Salut i cures és el que menys atenció destina a les accions vinculades a l'impacte ambiental.

Gràfica 5.20

Acompliment de criteris d'impacte ambiental

El criteri amb menys acompliment dels 3 és el consum energètic i, a l'hora de desglossar el perquè, ens adonem que poc més del 50% de les iniciatives es proveeixen d'energia verda. D'aquestes, el 77% treballen amb entitats d'ESS però la resta ho fa a través d'algunes entitats que proveeixen energia renovable com Holaruz, d'altres ho fan en iniciatives de caràcter més local i algunes s'autoabasteixen en part amb plaques solars o biomassa, per exemple. Tenint alternatives de proveïdores d'energia renovable i cooperativa com Som Energia que, a més, ofereix energia a preu de mercat, ens sembla que aquests percentatges, que segueixen la línia d'anys anteriors, continuen sent molt baixos. És un repte per l'ESS prendre consciència de l'impacte ambiental que es genera i adoptar mesures en conseqüència. D'altra banda, sense tenir en compte l'origen, el 22% de les iniciatives ha dut a terme inversions d'algun tipus per tal de reduir el consum energètic.

Gràfica 5.21

Dades sobre el consum elèctric.¹⁴

14 - Salut i cures no s'ha tingut en compte en la gràfica perquè en molts casos no aplica ja que treballa en edificis externalitzats, molts cops propietat de l'administració

5.5 El compromís social

5.5.1 El compromís social de les organitzacions que fan balanç social

Un altre dels pilars dins dels estàndards ètics de l'ESS és el compromís de les organitzacions amb el seu entorn, amb la seva comunitat a diferents nivells, ja sigui amb l'entorn més proper, en projectes socials i/o comunitaris. Analitzar el compromís social de les organitzacions també està molt lligat amb la construcció del mercat social, que ja hem vist anteriorment, i on hem parlat d'intercooperació, compromís amb les finances ètiques i compres dins el mateix mercat social. En aquest cas, doncs, ens centrarem en diversos aspectes lleugerament diferents. El primer, a analitzar les xarxes i iniciatives de transformació on estan presents les organitzacions. El segon, a saber quin és l'ús del català en el dia a dia de les organitzacions. El tercer, i relacionat també amb un dels punts que ja hem vist prèviament, a aprofundir en la destinació dels excedents de les entitats. Per últim, analitzarem el compromís amb la contribució al procomú digital.

Tot plegat es resumeix, d'entrada, en la taula següent.

Taula 5.11	
Indicadors bàsics de compromís social, 2019	
	Valor
Mitjana de xarxes i iniciatives de transformació per cada entitat	6
% d'entitats que escriuen tots els documents d'ús intern com a mínim en català	95,93%
% d'entitats que generen algun tipus de bé, servei o material que posin a lliure disposició del comú i/o generin béns creatius o coneixement sota llicències lliures com Creative Commons	63,59%

Una de les característiques de les entitats de l'ESS és l'elevada participació en xarxes i iniciatives de transformació social. En aquest cas, a la modalitat completa del balanç social demanàvem que les organitzacions anomenessin les xarxes i iniciatives de transformació social estables en què participen de manera efectiva i de les respostes variades de les 123 entitats s'obté una mitjana de 6 xarxes i iniciatives de transformació social. Si a aquest fet hi sumem també les diferents formes d'intercooperació que ja hem comentat anteriorment queda clar, doncs, que les entitats de l'ESS es caracteritzen per dedicar una part dels seus recursos a l'enxarxament i la vinculació a espais d'incidència que van més enllà de l'organització pròpia.

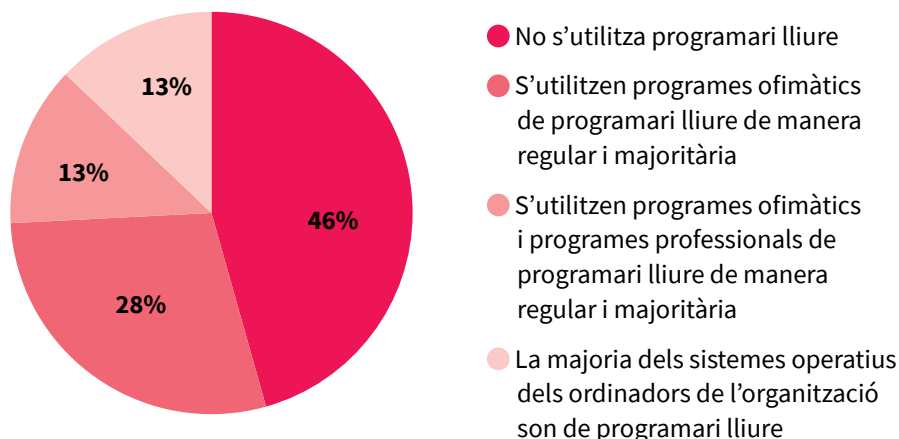
D'altra banda, volem destacar que el 95,9% de les 123 entitats que han fet la modalitat completa del balanç social escriuen com a mínim en català tots els documents d'ús intern.

Per últim, el 63,6% generen algun tipus de bé, servei o material que posin a lliure disposició del comú i/o generin béns creatius o coneixement sota llicències lliures com Creative Commons. Aquest valor és superior al de l'any anterior (59%), però considerem que encara falta molta feina per fer en aquest aspecte. Utilitzant llicències lliures aconseguim que allò que creem i compartim esdevingui una aportació al procomú i no un recurs intern, cosa que fomenta la privatització del coneixement i la replicació d'esforços. En aquest àmbit, resulta imprescindible posar en relleu la tasca de la Comissió Procomuns de la XES, que té com a objectiu reforçar la implicació de les organitzacions de l'ESS amb el moviment del procomú¹⁵.

15 - Comissió Procomuns de la XES: xes.cat/comissions/procomuns/

Tal com podem observar a la gràfica següent, el compromís amb el programari lliure per part de l'ESS és encara feble. El 46% de les organitzacions no utilitza el programari lliure i, per tant, fa servir eines privatives que contribueixen a una perillosa acumulació de poder i capital en aquestes empreses. En el sentit justament contrari, únicament el 13% de les organitzacions utilitzen programari lliure en la majoria dels sistemes operatius dels seus ordinadors.

Gràfica 5.22

Compromís amb el programari lliure, 2019

Veiem, doncs, que sigui pel desconeixement del programari lliure o per la incoherència que apliquem quan utilitzem les plataformes digitals, les pràctiques de la cultura lliure estan poc esteses a l'ESS. Aquest valor són pràcticament idèntics als de l'any passat i segueixen posant damunt la taula la necessitat de reforçar la implicació en el moviment del procomú de l'ESS.

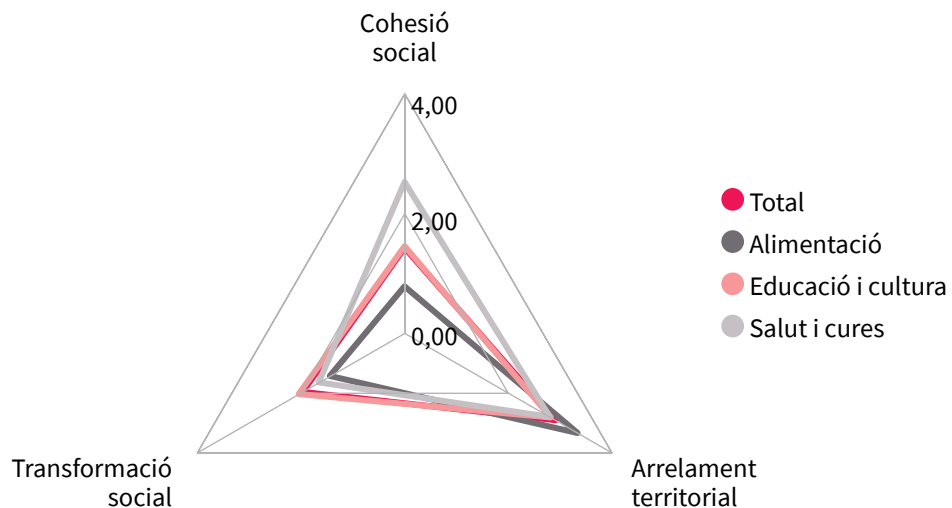
5.5.2 El compromís social de les organitzacions presents a Pam a Pam

Per impacte social entenem la relació de les iniciatives amb el seu territori i entorn social, la manera com donen resposta a les necessitats d'aquest i si promouen formes de fer anticapitalistes. A Pam a Pam hi ha tres criteris relacionats per avaluar l'impacte social de les iniciatives:

- **Cohesió social:** Considerem que l'ESS ha de ser un espai inclusiu, que superi les exclusions i discriminacions que es produeixen en el sistema capitalista, de la índole que sigui: raça, cultura, orientació sexual, diversitat funcional... Per avaluar-ho, parem atenció a com d'inclusives són les activitats de les entitats, si es treballa amb moviments que lluiten pels drets dels col·lectius esmentats, i sobretot si tenen estratègies per a la inclusió d'aquestes persones en els seus col·lectius, com a part de la base social però principalment en llocs de treball, bé sigui des de l'òptica de la inclusió sociolaboral o establint-hi una relació d'igual a igual.
- **Transformació social:** L'ESS ha de mantenir la mirada anticapitalista tenint en compte i contribuint a erradicar les injustícies inherents al sistema capitalista, a la vegada que treballa per la construcció d'alternatives. Valorem el fet d'explicitar la voluntat de transformació social de la iniciativa, la relació amb els moviments socials, el fet de treballar per donar resposta a les necessitats socials, la participació en xarxes i/o articulacions polítiques i, finalment, si la iniciativa suposa una proposta de model postcapitalista.

- Arrelament territorial, és a dir, l'adequació de les iniciatives a les realitats dels territoris i la contribució d'aquestes al seu entorn més proper. Es valora el compromís de l'entitat amb l'ús de la llengua catalana, mentre que la resta d'indicadors valoren el coneixement i la participació en el territori, el fet de desenvolupar una proposta econòmica que doni resposta a les seves necessitats i l'articulació en clau local.

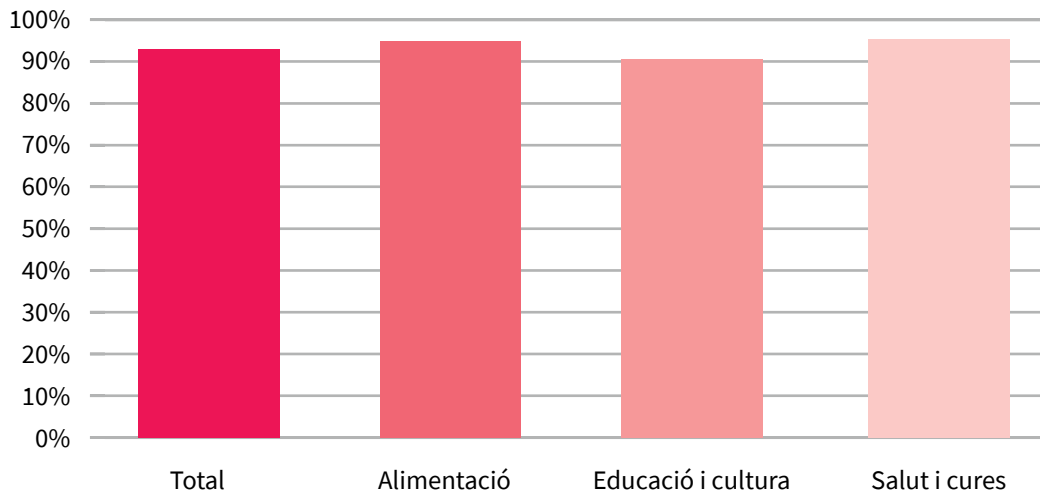
Gràfica 5.23

Acompliment de criteris d'impacte social

Aquest últim criteri és el que més acompliment té en el qüestionari, i confirma que l'ESS no és una economia especulativa sinó arrelada al territori i que s'articula amb aquest per donar-li resposta. De fet, un dels motius pels quals la puntuació és tan alta és perquè la pràctica totalitat de les iniciatives, siguin del sector que siguin, utilitzen el català en les seves comunicacions orals i escrites. Una cosa a destacar és que, com era esperable, l'acompliment d'aquest criteri és molt més alt fora de la capital. Així, mentre la mitjana d'acompliment de les iniciatives a Barcelona és de 2,51 sobre 5, la mitjana a la resta de municipis és de 3,16. Per tant, no és sorprenent que les iniciatives d'Alimentació, que són les que tenen més presència fora de Barcelona, siguin les que tenen més relació amb el seu territori.

En canvi, aquestes iniciatives tenen un molt baix acompliment del criteri de cohesió social que és, com també era d'esperar, el punt fort de les iniciatives de Salut i cures, les quals treballen majoritàriament per atendre els col·lectius vulnerabilitzats.

Gràfica 5.24

Percentat d'entitats que utilitzen el català tant en l'àmbit públic com intern

Finalment, transformació social, tot i que és el segon criteri que més augmenta de valor mitjà (1,95 sobre 5 el 2019 i 1,9 el 2018) es manté per sota de 2.

Llicències lliures

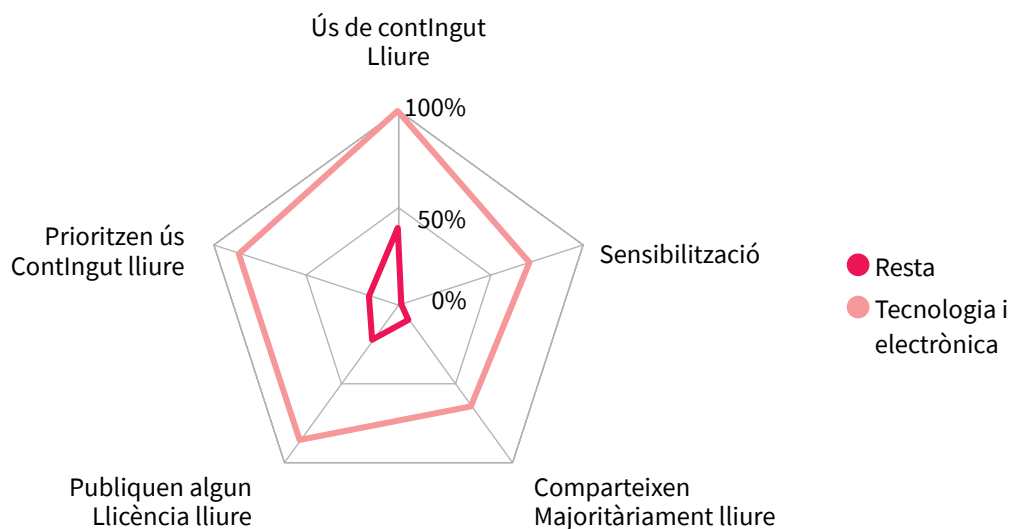
Com recollíem en l'informe "El Sector TIC a l'ESS", "dediquem un apartat especial al criteri que avalua l'ús de contingut sota llicències lliures i obertes. Aquest és el criteri fort de les entitats TIC que no sols utilitzen recursos (principalment digitals), sinó que comparteixen sota aquest tipus de llicències els continguts que elles mateixes generen. Aquesta excel·lència pot ser molt útil per a la resta d'iniciatives d'ESS que, de moment, sembla que llegeixen l'ús de tecnologies lliures i obertes i la búsqueda d'alternatives responsables en el pla digital com una qüestió aliena a la seva naturalesa, tal com es reflecteix en els resultats dels compliments d'indicadors associats a aquest criteri", que és, amb escreix, el criteri amb menys acompliment de tot el qüestionari.

Resulta especialment impressionant comparar-lo amb el resultat mitjà de les 7 iniciatives del sector tecnològic, tal com s'observa a la gràfica següent. Mentre que totes les empreses tecnològiques utilitzen programari lliure d'algun tipus i el 86% el prioritzen per davant d'altres opcions privatives, menys del 40% de la resta d'iniciatives fa servir algun contingut lliure (sistema operatiu linux, servidor de correu lliure, programari d'oficina...) i només el 15% prioritza en general els serveis lliures per davant d'alternatives privatives. Quan observem les llicències que associem als continguts publicats, mentre que sembla ser un tema molt present en les iniciatives tecnològiques, el 86% de les quals ha publicat algun tipus de contingut sota llicència lliure i el 64% ho té com a opció prioritària, sembla que no és un tema que tinguin present la resta d'iniciatives, de les quals només un 22% afirma haver publicat algun cop algun contingut sota llicència lliure i només un 9% ho veu com l'opció prioritària.

Pel que fa a fer sensibilització sobre l'ús de les llicències lliures, 5 de les 7 entitats de tecnologia en fan mentre que només 3 més de tota la resta (198 iniciatives) en fan. Tot plegat fa palesa la necessitat d'engagar un procés de sensibilització a tot el moviment de l'economia solidària per

posar a l'ordre del dia de les iniciatives la consciència sobre el moviment per les llicències lliures i la seva importància, així com la necessitat de construir alternatives a les principals plataformes privatives.

Gràfica 5.25

Percentat d'acompliment dels indicadors llicències lliures

5.6 El benestar laboral

5.6.1 El benestar laboral de les organitzacions que fan Balanç Social

La preocupació per les condicions de treball i pel benestar de les persones treballadores és també un dels grans pilars de l'ESS. Resulta fonamental que les treballadores s'apoderin als seus llocs de treball, i que la seva condició laboral no se circumscriu només a la legislació vigent, en un moment que, a més, la desregulació converteix la protecció laboral i els llocs de treball en una cosa molt precària. S'ha d'anar més enllà. Les organitzacions de l'economia solidària són referents a demostrar que pot haver-hi formes de funcionar diferents, que permetin la conciliació de la vida laboral amb la familiar i personal, que assegurin l'estabilitat laboral basant-se en pràctiques de repartiment del treball, que creïn entorns humans on donar-se suport, sentir-se acompanyades i afrontar conflictes amb democràcia i cuidant les persones, i que donin autonomia a les treballadores perquè se sentin realitzades a la feina. Quan parlem de benestar laboral, ens referim a la suma de tots aquests elements, els quals garanteixen una experiència de benestar en l'entorn de treball. A més, una organització amb un entorn laboral sa i motivat serà sempre més productiva, creativa i eficient.

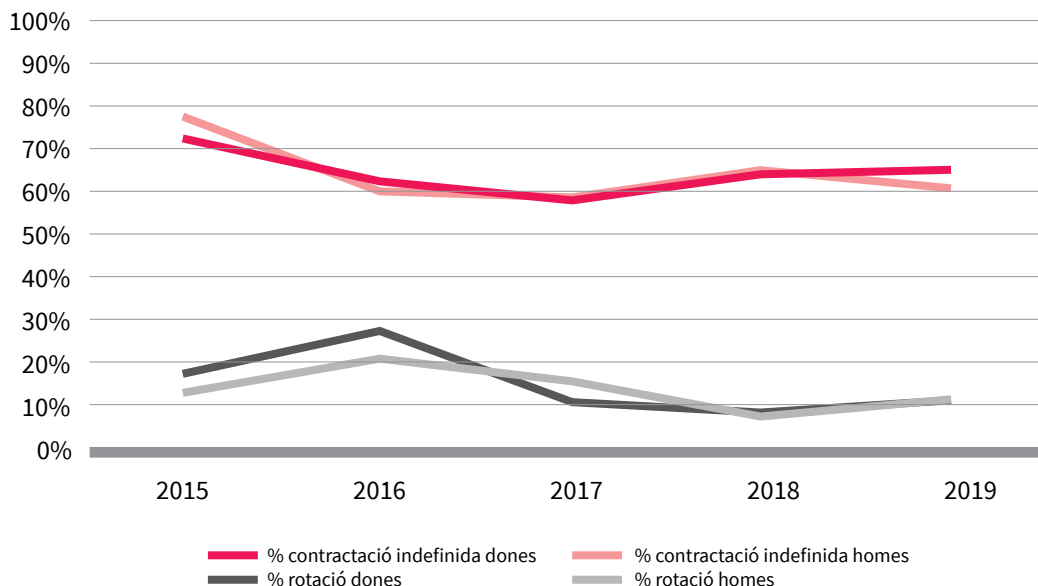
En aquest apartat es registra una diferència significativa respecte als apartats anteriors. No sols utilitzem com a dades per a l'anàlisi les respostes de les entitats sinó que, com ja hem fet els darrers anys, hem emprat enquestes de valoració de la qualitat laboral destinades a les persones treballadores. Comencem, però, per les dades que ens proporcionen les entitats.

Per un cantó, la taula següent mostra les principals dades referides a l'estabilitat laboral de les 123 entitats que han fet la modalitat completa del balanç social.

Taula 5.12.			
Estabilitat laboral, per sexe, 2019.			
	Dones	Homes	Total
Nombre d'acomiadaments, baixes voluntàries i jubilacions en el darrer exercici	316	171	487
% sobre el total de persones treballadores	11%	11,2%	11%
Nombre total de contractes vigents durant el 2018	2.194	1.715	4.629
% de contractes indefinits	57,8%	53,8%	56,3%
% de contractes temporals	40,5%	44,1%	41,8%
% de contractes en pràctiques	1,6%	2,1%	1,8%
% de contractes distribuïts per sexe, 2019	63%	37%	

De la taula volem destacar dues dades rellevants. La primera, l'índex de rotació. El percentatge d'acomiadaments, baixes voluntàries i jubilacions respecte al total de les treballadores d'aquestes entitats ha estat d'un 11%, un índex superior al de l'any passat i que significa un retrocés en la dinàmica positiva dels últims anys. I la segona, el pes dels contractes indefinits és d'un 56,3%, de manera que continua la preocupant tendència global dels últims anys pel que fa a la temporalitat.

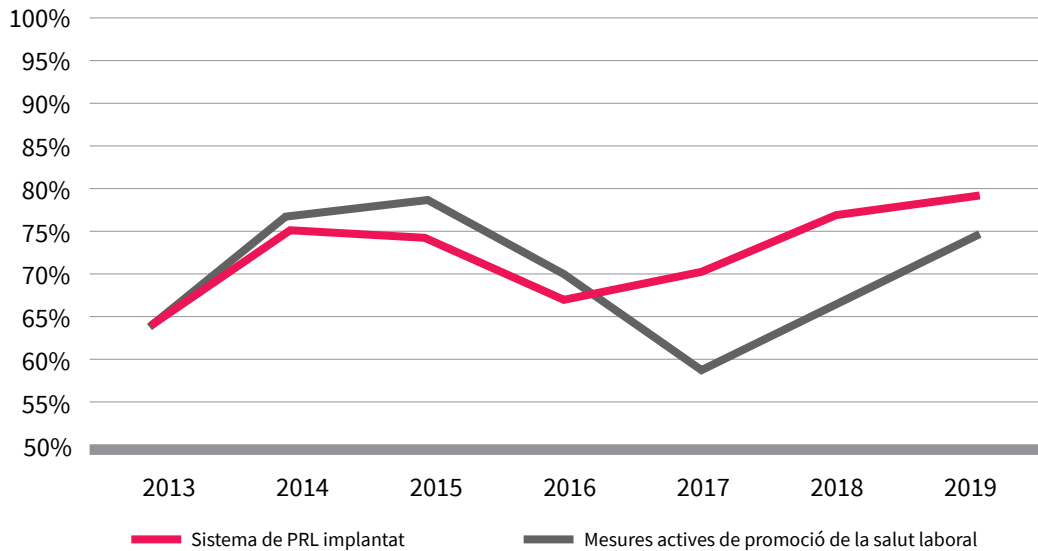
Gràfic 5.26
Evolució de l'estabilitat laboral, 2015 - 2019

D'altra banda, volem mostrar els indicadors de prevenció de riscos laborals i promoció de la salut.

Gràfic 5.27

Percentatges d'implementació de mesures i sistemes de PRL i salut laboral, 2013 – 2019.

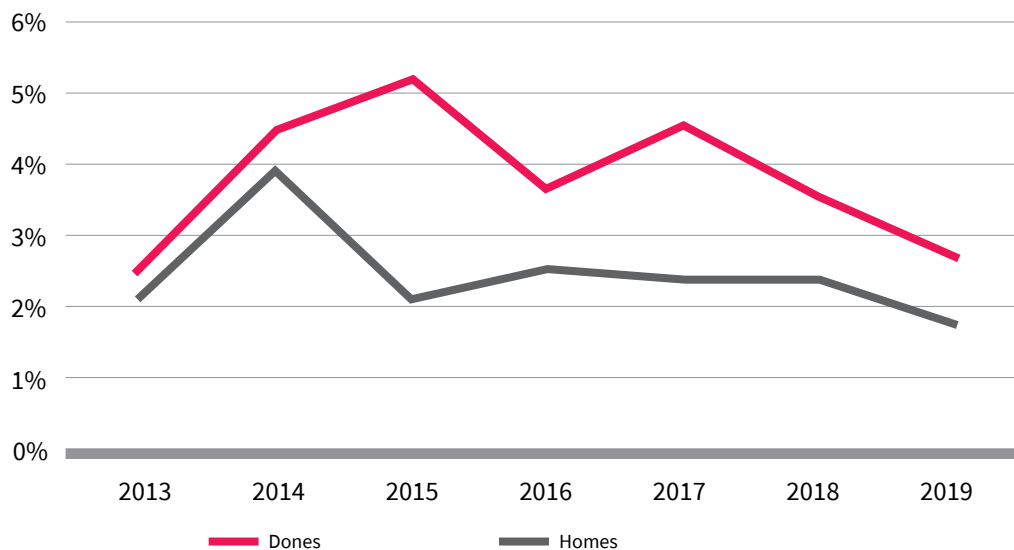

Veiem que els dos indicadors segueixen una tendència similar i se situen en valors molt similars als de 2016. Un 79% d'entitats té un sistema de prevenció de riscos laborals implantat, 11 punts percentuals per sobre del valor del 2016. En la mateixa línia, un 76% de les entitats pren mesures actives de promoció de la salut laboral, 16 punts percentuals més que només dos anys enrere.

Quant a les hores de baixa i permís, els percentatges tant per a homes com per a dones segueixen amb la tendència a la baixa dels últims anys. En aquest punt convé destacar que el fet que, en aquestes hores, s'inclouin els permisos de maternitat i paternitat explica que les hores de baixa entre les dones sigui superior que entre els homes.

Gràfic 5.28

Percentatge d'hores de baixa i de permís anuals, 2013 – 2019.

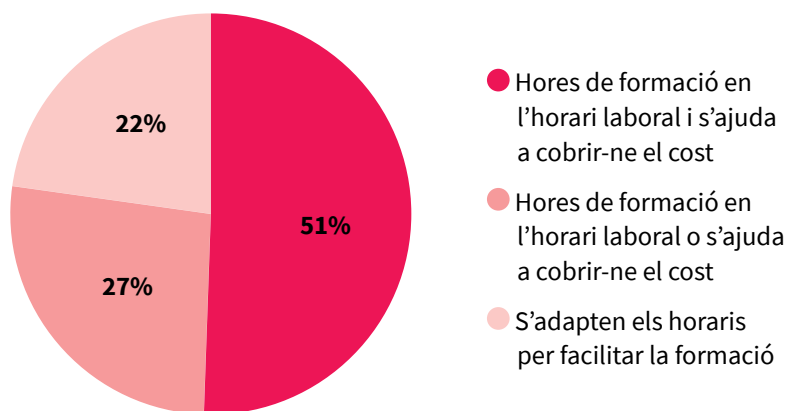
Acabem l'anàlisi de les respostes de les entitats amb una sèrie d'indicadors que ens ajuden a completar la perspectiva respecte al benestar laboral.

Taula 5.13	
Indicadors de benestar laboral, 2019	
	Percentatge
Es preveuen mesures per fomentar la formació de les persones treballadores	97,50%
L'organització disposa d'un reglament o protocol intern que prevegi mesures de millora de les condicions laborals establertes en el conveni d'aplicació	88,50%
Existeixen espais d'atenció emocional i cura a les persones treballadores en relació amb la seva situació a l'entorn laboral	76,50%
L'organització disposa d'un reglament o protocol intern que prevegi mesures de millora de les condicions laborals establertes en el conveni d'aplicació	56,50%

Veiem que pràcticament totes les entitats (97,5%) preveuen mesures de formació per a les treballadores. Anant més enllà, veiem que, d'aquestes mesures aplicades, la meitat són hores de formació en l'horari laboral i ajudes per cobrir-ne el cost.

Gràfica 5.29

Mesures per fomentar la formació de les persones treballadores, 2019.

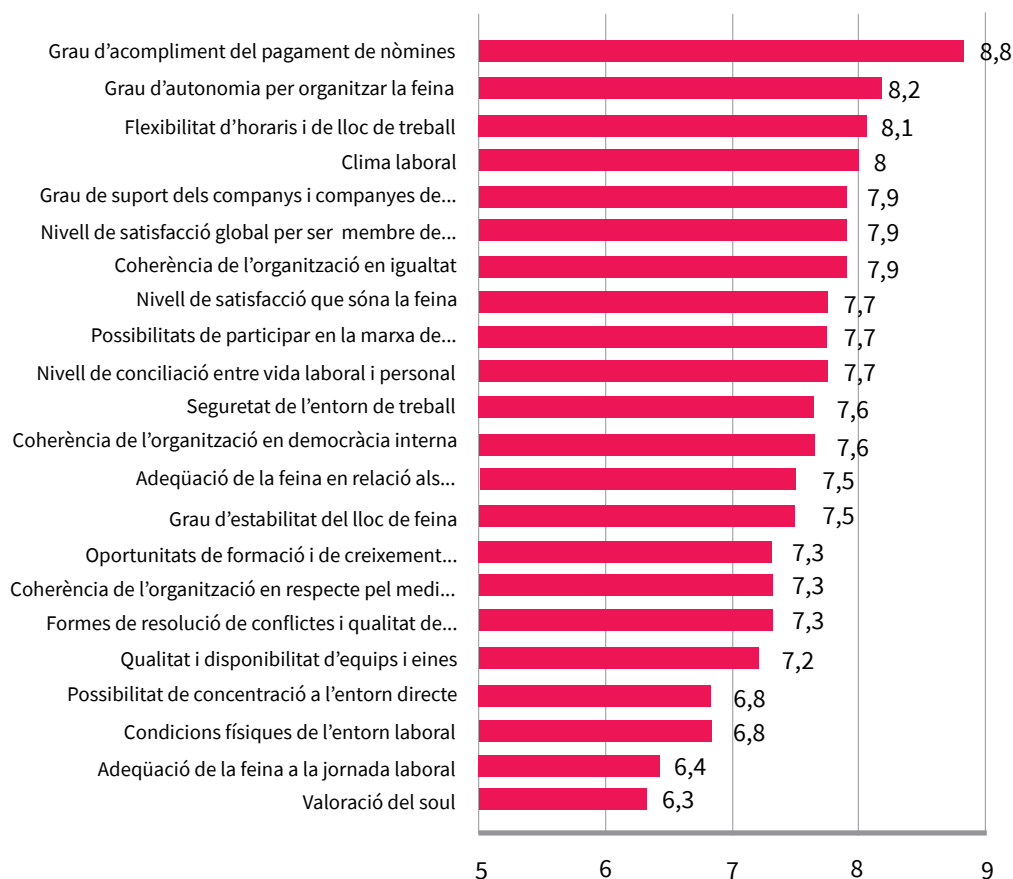

Les següents dues dades de la taula anterior ens indiquen que un 88% de les entitats aplica mesures de conciliació de la vida laboral amb la personal i familiar i que el 76% de les entitats disposa d'espais formals d'atenció emocional perquè les persones treballadores puguin compartir la seva vivència i situació personal en l'entorn de treball. Ara bé, aquestes dues dades xoquen amb el poc percentatge d'entitats (56,5%) que tenen un reglament de règim intern on consten per escrit els procediments i protocols a seguir en matèria de relacions laborals de l'organització.

Per acabar i completar les dades anteriors, resulta imprescindible analitzar les respostes a les enquestes de qualitat laboral. Primer, volem destacar que han contestat 1.580 persones: un 35,7% del nombre de treballadores de les entitats ha contestat la modalitat completa del balanç social (123) i un 21,76% respecte al total de les treballadores de les 217 entitats. Entrant en el detall de

les valoracions, creiem que, per començar, cal destacar el fet que tots els aspectes avaluats es troben significativament per sobre dels 5 punts sobre 10. Els aspectes més puntuats per aquestes enquestes de valoració són el grau d'acompliment del pagament de les nòmines (9,2), el grau d'autonomia per organitzar-se la feina (8,6), la flexibilitat horària i de lloc de treball (8,1) i el clima laboral (8,0).

Gràfica 5.30

Respostes a les enquestes de qualitat laboral, 2019.

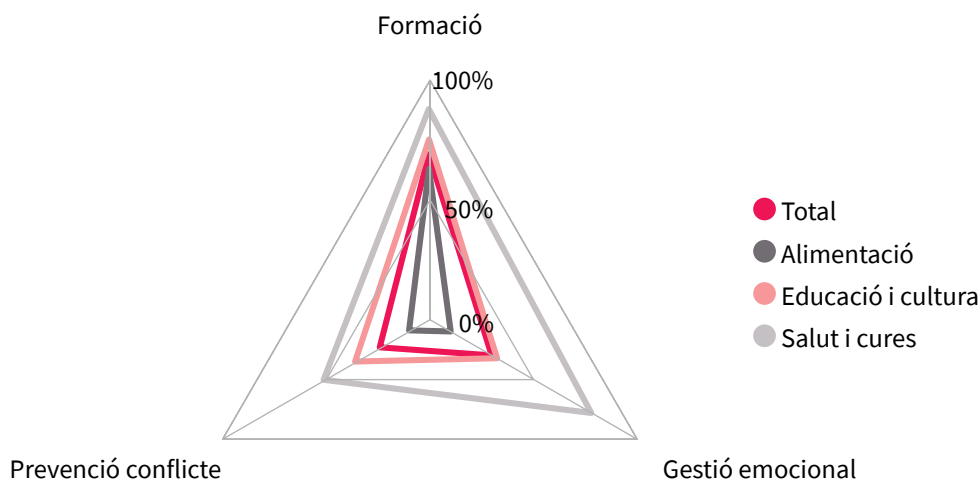
D'altra banda, hi ha aspectes per millorar, sobretot els que tenen a veure amb la possibilitat de concentració en l'entorn directe (6,8), les condicions físiques en l'entorn laboral (6,8), l'adequació de la feina a la jornada laboral (6,4) i el sou (6,3). Tots tenen uns valors prou acceptables per tractar-se de les puntuacions més baixes, però a la vegada volem destacar que any rere any són els aspectes amb valoracions més negatives. Tant en els casos millor valorats com els pitjor valorats creiem que és més significatiu el fet que s'estiguin consolidant al llarg dels anys com els millors i pitjors valors que la puntuació en si mateixa.

5.6.2 El benestar laboral de les organitzacions presents a Pam a Pam

Desenvolupament personal

No podem obviar la dimensió de creixement personal que cada entitat aporta a les persones que la integren, bé sigui oferint formació, treballant per prevenir o gestionar el conflicte, si apareix, bé sigui donant espai per a la gestió de les emocions quan cal. Podem observar que, si bé dues tercers parts de les entitats faciliten a les seves integrants formacions més enllà del que legalment està establert, moltes menys (23% i 29%, respectivament) tenen protocols per atendre el conflicte i incloure l'esfera emocional en la seva activitat. En aquest cas, el sector de Salut i cures, proper a aquestes qüestions per les pròpies característiques de la seva activitat econòmica, hi excel·leix clarament mentre que menys del 10% de les iniciatives d'Alimentació tenen mesures relacionades amb aquests temes.

Gràfica 5.31

Percentatge d'acompliment dels indicadors de desenvolupament personal

5.7 La salut econòmica

5.7.1 La salut econòmica de les organitzacions que fan balanç social

Si analitzem els registres econòmics, veiem que, tant en conjunt com per formes jurídiques, es van obtenir resultats positius.

AGRUPACIONS SEGONS FORMES JURÍDIQUES

1A: cooperatives de treball i societats laborals

1B: societats mercantils

2: associacions i cooperatives de segon grau i de consum

3: associacions i fundacions

Taula 5.14**Xifra de negoci i rendibilitat, 2019.**

	Total	Grup 1A	Grup 1B	Grup 2	Grup 3
Import total anual d'ingressos	242.074.656	59.896.100	67.752.406	90.721.038	83.601.211
Import total anual de les despeses	235.598.944	56.674.349	64.262.222	89.576.245	81.760.477
Diferència entre ingressos i despeses	6.475.712	3.221.752	3.490.185	1.144.793	1.840.734
% d'excident sobre ingressos	2,68%	5,38%	5,15%	1,26%	2,20%

Un altre aspecte per tenir en compte, relacionat amb la taula anterior, és que 199 de les 217 entitats, és a dir, el 91,7%, tenen beneficis.

Ara bé, només un 43,9% de les entitats fan una auditoria externa o intervenció de comptes amb l'objectiu de comprovar que la comptabilitat reflecteix la realitat de l'organització. A més, cal tenir present el paper de les subvencions públiques i la dependència d'aquestes, ja que aquest és un factor de vulnerabilitat important per garantir l'estabilitat econòmica, especialment per a les entitats del tercer sector. De fet, les xifres mostren com pràcticament la meitat de les organitzacions que pertanyen als grups 2 i 3 –associacions, fundacions, associacions de segon grau, cooperatives de segon grau i cooperatives de consum i serveis– tenen un endeutament per sobre del llindar recomanat (40%). Aquest percentatge es redueix en el cas de les entitats del grup 1A –cooperatives de treball i societats laborals–, però segueix sent un percentatge alt (23%), i en el cas de les entitats del grup 1B –les societats mercantils–, un 8%. En aquests dos últims casos, el llindar d'endeutament recomanat és del 25%.

Taula 5.15**Dependència de subvencions, 2019.**

	Total	Grup 1A	Grup 1B	Grup 2	Grup 3
Import total de les subvencions concedides (M€)	45,31	5,41	6,74	11,59	26,98
% de subvencions respecte al total ingressos	18,72%	9,03%	9,95%	12,78%	32,27%
% d'entitats amb un índex de dependència superior al llindar	36,41%	23,33%	8,33%	48,78%	50,00%

6

Conclusions

C1. Quin és l'abast del mercat social avui?

Una de les preguntes que hem d'abordar quan parlem de la construcció d'un mercat social, és en quin moment podem dir que tenim un MS? Vam plantejar aquesta pregunta-reflexió a l'escola d'estiu de la XES, i vam poder constatar que és un debat obert, i que ens empeny a parlar d'un procés gradual, ja que dir que no existeix un mercat social avui no seria cert, per bé que està incomplet i falta molt recorregut per generar un circuit econòmic autònom que ens permeti satisfer la major part de les nostres necessitats. Una de les mesures derivades d'aquesta reflexió és la necessitat de complementar els indicadors que tenim avui per mesurar l'abast del MS, per tal d'entendre millor en quin punt estem i enfocar millor l'acció.

C2. La XES com a actor central en la construcció del mercat social

Una segona pregunta en clau de reflexió estratègica té a veure amb el paper de la XES com a organització impulsora del MS: quines han de ser les mesures impulsades per part de la XES? Hem vist al nou marc metodològic proposat a la [Guia del Mercat Social](#), que hi ha una gran diversitat de mesures –que deriven en accions concretes– que es podrien dur a terme (impuls de nous projectes productius en sectors no coberts per l'ESS, donar suport a l'organització de les consumidores, fomentar la intercooperació, etc.). Cal avaluar quines d'aquestes mesures són prioritàries per a la mateixa xarxa i, també, quin paper poden jugar altres actors de l'ecosistema de l'ESS (ateneus cooperatius, federacions de cooperatives...) i entitats de suport (administracions locals, Generalitat, universitats...). Aquest qüestió i l'anterior, les abordarem en el procés de reflexió estratègica que durem a terme des de la XES els propers mesos.

C3. Ens cal arribar a més iniciatives i ciutadania per eixamplar el mercat social

Entrant ara ja a les dades recollides amb balanç social i Pam a Pam, fem una primera observació rellevant: el teixit d'economies transformadores autoidentificat com a ESS ara és petit, i això fa que el MS mesurable i visible sigui reduït. És a dir, la quantitat de persones i projectes vivint des de l'ESS és més gran del que el balanç social i el Pam a Pam ens indiquen, però el fet de no tenir identificat el seu abast fa que tinguem menys capacitat d'incidència, articulació i visibilització. Això ens emplaça a fer un treball de carrer, on Pam a Pam està sent una eina clau per incorporar més iniciatives (pimes responsables, iniciatives agroecològiques, economies comunitàries, etc.) i capes socials als espais i eines de l'ESS. És especialment rellevant incorporar iniciatives on es dona el consum final (petit comerç, grups de consum), ja que és la baula que connecta les consumidores amb els projectes productius i, per tant, ens pot permetre tancar els cicles econòmics.

C4. Hi ha alguns símptomes de debilitat econòmica del teixit de l'ESS

Creuant diferents dades recollides a l'informe observem alguns símptomes de debilitat econòmica de l'àmbit de l'ESS (que podríem relacionar amb el que en alguns moments hem anomenat "la bombolla de l'ESS"). Per un costat, veiem que hi ha moltes noves iniciatives (sobretot cooperatives), que tenen pocs anys de vida i que estan en procés de consolidació (la meitat de les que han fet balanç social enguany fa deu anys no existien; i en el cas del Pam a Pam encara és més agut: el 46% de les iniciatives analitzades neixen després del 2015). En segon lloc, es confirma una tendència que portem observant els darrers anys, que és l'alta temporalitat en la contractació (de mitjana, entre el 40% i el 45% dels contractes fets). I finalment, la dependència de subvencions: de mitjana és un 18,72% de dependència, tot i que amb diferències significatives per formes jurídiques: cooperatives de treball i societats laborals baixen fins al 9%, mentre que

associacions i fundacions pugen fins al 32%. En tot cas, la combinació de dades ens planteja dubtes sobre la viabilitat dels projectes socioempresarials que s'estan impulsant i, per tant, de la fortalesa de l'àmbit de l'ESS en conjunt. Cal pensar estratègies per reduir aquesta debilitat, especialment si, com sembla, s'aproxima una nova crisi econòmica capitalista.

C5. El potencial dels grans operadors de l'economia cooperativa i el Tercer Sector per al mercat social

Observem una tendència paral·lela a la creació de noves iniciatives d'ESS, que és l'aproximació d'organitzacions grans del cooperativisme i el Tercer Sector que, fins fa poc, no s'autoidentificaven com a ESS. Més enllà de les causes d'aquesta aproximació, és important llegir-ho com una oportunitat per reforçar el MS si situem aquets grans operadors al centre de la intercooperació: si la seva política de compres i col·laboracions socioempresarials s'orienta cap al teixit de petites organitzacions de l'ESS en consolidació, pot reforçar-les i ajudar a la seva consolidació, alhora que es trenquen llaços amb empreses del mercat capitalista. També és important la seva capacitat d'inversió i d'assumir riscos financers. Els sectors amb empreses més grans són el dels subministraments, el de salut i cures, el d'espais i xarxes i el de manufactures. Caldria, doncs, treballar amb les empreses i entitats grans d'aquests àmbits per afavorir aquesta reorientació cap al MS.

C6. Les finances ètiques financen les activitats però encara no arriben a l'operativa bancària

Una de les dades que ens assenyala un repte que tenim com a ESS és la de l'ús i participació en les finances ètiques: el 63% de les organitzacions es financen a través de les finances ètiques, però en canvi no les utilitzen en la seva operativa bancària ni com a eina d'estalvi (només el 20% dels saldos bancaris estan dipositats en FE). Aquesta dada es repeteix any rere any, i situa un repte per al sector de les finances ètiques: la necessitat de millorar en els serveis d'operativa bancària, per tal que les organitzacions de l'ESS puguin fer el canvi (ja que, a més, moltes d'elles treballen amb caixes cooperatives, com són Caixa de Guissona o Caixa d'Enginyers, com a mal menor dins del món bancari convencional).

C7. La pràctica de la intercooperació és freqüent i estesa dins del mercat social

Si una de les característiques fonamentals de l'articulació del MS ha de ser la intercooperació entre les organitzacions de l'ESS, en comptes de la competència, les dades ens diuen que anem bé: el 97% de les organitzacions duen a terme algun tipus d'intercooperació, on les més extenses són les de compartir coneixement (86%) i compartir projectes (79%). A més, es confirma una dinàmica interessant: les organitzacions que comparteixen locals i espais de treball físics, intercooperen més.

C8. Les cooperatives de treball marquen el camí de la democràcia organitzativa

A més d'entendre com funciona el MS, el balanç social i el Pam a Pam ens permeten entendre com funcionen les organitzacions de l'ESS, quins són els estàndards d'aquest mercat que funciona sota lògiques oposades a les capitalistes. Un dels pilars d'aquesta diferenciació és el funcionament democràtic de les organitzacions de l'ESS. I dins de la diversitat d'empreses i entitats, les cooperatives de treball associat són les que marquen el camí de la democràcia organitzativa:

són les que tenen índex de participació de la base social i de les treballadores més alts (14% de participació de base social, 29% de les treballadores), menors índexs de càrrecs societaris per persones (una per cada tretze), i més rotació d'aquests càrrecs (53% de rotació cada 4 anys). Sabem que aquesta anàlisi és limitada, ja que la qualitat democràtica no es pot mesurar només a través d'aspectes quantitatius i que, sovint, els aspectes qualitius són els que ens donen més pistes de si les relacions dins d'una organització són realment democràtiques.

C9. El 64% de les treballadores de l'ESS són dones; ara falta que també ho siguin els espais de presa de decisions

En clau de gènere, veiem que a l'ESS el treball està feminitzat (de mitjana, el 64% de les treballadores són dones). Aquesta majoria, malauradament, no es tradueix en el espais de presa de decisions: el 50% dels càrrecs societaris són dones. Aquesta diferència és especialment important en alguns sectors. De tota manera, una mitjana de 50% de dones als espais de poder no és una mala dada. En tot cas, com amb els indicadors de democràcia (que, de fet, no es poden separar de la perspectiva feminista), les anàlisis quantitatives són limitades, i cal promoure reflexions col·lectives que feminitzin el funcionament de les organitzacions: cal revisar com es gestiona el poder, posar en marxa lideratges horitzontals, revalorar les tasques de cura i fer-ne un repartiment més equitatiu, incloure la gestió emocional en la presa de decisions, tenir en compte la diversitat humana en l'activitat econòmica..., mesures que amplien la dimensió d'igualtat a una transformació més estructural i necessària.

C10. Una dimensió més gran no implica més diferència salarial. La no transparència de salaris sí.

Si ens mirem la igualtat econòmica dins de les organitzacions expressada en termes de diferències salarials, obtenim dues conclusions interessants. La primera és que a no necessàriament com més grans són les organitzacions existeixen diferències salarials més grans. La segona, que el fet de no fer públics els salaris a nivell intern té relació amb diferències salarials més altes: les organitzacions que no fan públics els salaris tenen unes diferències salarials mitjanes de 2,6, mentre que les que els fan públics la diferència és només d'1,6.

C11. Hi ha una bretxa entre el discurs i les pràctiques quan es tracta de la interculturalitat

Les dades recollides enguany ens confirmen la interculturalitat i la inclusió de persones racialitzades com a assignatura pendent per part de l'ESS. De fet, el que veiem és que hi ha una bretxa entre les intencions o el discurs i les pràctiques, ja que el 42% de les organitzacions diuen que afavoreixen la presència de persones treballadores racialitzades, però només el 22% de les entitats tenen almenys una persona treballadora racialitzada, i aquest col·lectiu representa el 4% del total de treballadores. De fet, aquesta bretxa entre les intencions i les pràctiques també el podem trobar en altres aspectes, com amb la perspectiva feminista o l'orientació a la transformació social.

C12. No estem abordant l'emergència climàtica i el poder dels GAFAM com cal

Observem amb preocupació com dos dels grans reptes de la nostra època —l'emergència climàtica i ambiental, i la concentració de poder dels GAFAM¹⁶ en la era digital— no estan prou

16 - Fa referència a Google, Amazon, Facebook, Apple i Microsoft.

interioritzats a les pràctiques en el món de l'ESS. En el primer cas, veiem com les organitzacions cada vegada menys fan seguiment dels seus consums energètics i materials (només el 62% han reportat, per exemple, el seu consum d'electricitat), malgrat els esforços de la Comissió d'Ecologia de la XES per incentivar-ho. Val a dir que hi ha pràctiques ecològiques molt generalitzades, com la compra de productes amb criteris de consum responsable (el 97% ho fan), o l'organització d'esdeveniments amb criteris ambientals (també el 97%), però probablement siguin un nivell insuficient d'interiorització de l'emergència ecològica a què hem de front.

En el cas de la confrontació amb el capitalisme digital, malgrat la recent crítica i contestació als GAFAM, no veiem una traducció a les pràctiques de l'ESS: el 46% no utilitzen cap tipus de programari lliure, i la pràctica més generalitzada és la utilització de contingut lliure, però que no arriba al 45% de les organitzacions. També aquí, la Comissió Procomuns està fent esforços per fer visible aquesta problemàtica en el si de l'ESS, i estendre l'ús de tecnologies i coneixement lliure. Com ens passa sovint amb les pràctiques de consum responsable, les conseqüències d'aquests dos grans reptes civilitzatoris no es fan paleses a curt termini ni en la nostra quotidianitat, i això dificulta la mobilització per fer-hi front. En qualsevol cas, és urgent abordar aquestes dues problemàtiques abans no sigui massa tard, i per això és especialment important la hibridació de les pràctiques que s'identifiquen amb l'ESS amb pràctiques germanes més identificades amb els procomuns i l'acció climàtica i ecologista, ja que des de l'ESS tenim molt a aprendre. De fet, la relació ha de ser simbiòtica: aquests moviments poden aprendre molt dels punts forts de l'ESS —l'organització democràtica de la producció i el treball, l'orientació socioempresarial dels projectes de transformació social—, mentre que des de l'ESS aprenem a incorporar les variables ambientals i de la tecnologia i coneixement lliure.

C13. La qualitat del treball: un aspecte troncal de les organitzacions de l'ESS

Un dels aspectes centrals i distintius de l'ESS és la qualitat del treball, i les enquestes de qualitat laboral del balanç social ens ho refermen any rere any. Les treballadores valoren amb 8 sobre 10 el clima laboral, el grau de suport de companys i companyes, la satisfacció per ser membre de l'organització, la flexibilitat i l'autonomia per organitzar-se la feina. L'ESS es compon de projectes socioempresarials, generadors de treball a través de l'empoderament de les treballadores que, des d'una corresponsabilització col·lectiva, empenyen les seves organitzacions. És veritat que tot no és perfecte, i que els aspectes menys valorats (que en, qualsevol cas, estan al voltant del 6,5 sobre 10) són els salaris, la sobrecàrrega de feina i les condicions físiques dels espais de treball. També observem que, potser per ser equips petits i amb bon clima laboral, moltes de les condicions laborals més enllà dels convenis, no estan reglamentades. Creiem que és important reglamentar les relacions laborals com a assegurança davant de possibles conflictes que puguin sorgir. De fet, en general, recomanem tenir per escrit reglaments i protocols per a tot tipus d'aspectes que tinguin a veure amb el funcionament quotidià de les organitzacions (protocol contra assetjament sexual, reglament laboral, etc.).

